

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: ВНУ – школе, Малады даследчык прапануе, Прапануем план-канспект, Дыдактычны матэрыял, 3 вопыту работы, На кніжную паліцу; *Калі закончыўся ўрок*: 3 вопыту работы, Настаўнік прапануе),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: 3 архіваў часу, Майстэрства творцы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Скрыжаванні, Пошукі і знаходкі, Розгалас, Гісторыя ў люстэрку літаратуры; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Віншuem!, Скарбы мовы, Асоба ў беларускай лінгвістыцы, Насустрач юбілею класіка, Новыя выданні, Прафесійная лексіка, Слоўніца; *Методыка і вопыт*: Віншuem з юбілеем!; *Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Постаці, Асобы, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва, Малады даследчык прапануе, Нататкі калекцыянера),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Наталля Шапран,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

2014/10

(322)

кастрычнік

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жыбуль Віктар. <i>Анцінскі, Самскі, N-скі...</i> : Аўтарскія “alter ego” Адама Бабарэкі.....	3
Мацюхіна Таццяна. Праявы сімвалісцкага мыслення ў беларускай літаратуры XXI ст.: На прыкладзе творчасці Генадзя Аўласенкі, Юрыя Станкевіча.....	6
Бельскі Алесь. Далёкае і блізкае мінулае ў сучаснай беларускай паэзіі. <i>Заканчэнне</i>	9
Шаладонава Жанна. “У вясёлку калёраў жыццё ўбіраць”: Мастацка-вобразная палітра паэзіі Максіма Багдановіча і Аляксандра Алеся.....	14
Трус Мікола. “Беларускае адраджэнне” Максіма Багдановіча: невядомая публікацыя часоў Першай сусветнай вайны.....	18
Трафімук Аляксандра. Літаратурная спадчына Піліпа Орліка, пісьменніка, палітыка, вайскоўца.....	22

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Даніловіч Мікалай. Ададанаць роднаму слову: Да юбілею Івана Лепешава.....	27
Лепешаў Іван. Пра ўтварэнне некаторых фразеалагізмаў.....	28
Дзятко Дзмітрый. Леанід Леўшчанка. Асоба ў беларускай лінгвістыцы.....	31
Каўрус Алесь. “Выкараняю гэтакія формы”.....	36
Паўлавец Дзмітрый. Лінгвістыка 1920 – 1930-х гадоў: як гэта было.....	39
Бунько Наталля. <i>Галалёд і галалёдзіца</i>	43

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Старычонок Васіль, Гоўзіч Ірына, Дзятко Дзмітрый. Беларуская філалогія ў Беларускім дзяржаўным педагагічным універсітэце: Стагадовы вопыт.....	45
Шандроха Нона. “Усё там: і зямля, і неба, і вада...”: Беларуская народная загадка ў сучаснай школе. <i>Заканчэнне</i>	49
Ермаковіч Кацярына. Чалавечыя каштоўнасці і прыярытэты пры вывучэнні твораў ваеннай тэматыкі (XI клас). <i>Заканчэнне</i>	52
Кавалевіч Алена. Склад і націск: Урок беларускай мовы (V клас).....	54
Абрамчык Алена. Сатырычныя вершы і байкі Кандрата Крапівы: Урок беларускай літаратуры (X клас).....	56
Сухова Галіна. Станоўчыя вобразы ў п’есе “Хто смяецца апошнім” Кандрата Крапівы: Урок беларускай літаратуры з элементамі актыўнай ацэнкі (X клас)....	59

Навумчык Мікалай. Апавяданні “Сена на асфальце” і “На чацвёртым годзе вайны” Міхася Стральцова: Тэставае заданне (XI клас).....	62
Шахлевіч Таццяна. Асаблівасці правапісу канчаткаў назоўнікаў III скланення: Урок беларускай мовы (VI клас).....	64

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Асіповіч Ніна. Таемны вобраз тваёй прыгажосці: Вобраз жанчыны ў творчасці беларускіх пісьменнікаў.....	67
Гірнік Таццяна. Вянок Максіма Багдановіча: Конкурс чытальнікаў (III – IX класы).....	70

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Юфе Эмануіл. Не толькі палітык, але і вучоны, і публіцыст: Да 130-годдзя з дня нараджэння Антона Луцкевіча.....	72
Налівайка Людміла, Шунейка Яўген. Ля вытокаў беларускага кніжнага знака: Да 120-годдзя Яўхіма Мініна.....	77
Міхайлаў Павел. Жыццё і навуковая дзейнасць Яўлаліі Казановіч: Новыя звесткі, удакладненні, гіпотэзы. <i>Працяг</i>	82
Герасімаў Глеб. Трактоўка вобразаў дзяржаўных дзеячаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. ...	85
Кандрацьева Галіна. Інтэр’еры замка Радзівілаў у Нясвіжы XVI – першай трэці XX ст. у гістарычных крыніцах, навуковых даследаваннях і літаратуры ...	88
Сурмачэўскі Ігар. Менская грамата: 3 гісторыі аднаго дакумента.....	91

Слоўніца. Каўрус А. Пасляснае слова (44).
Накніжную паліцу. Дзятко Д. Алімпіяды для “алімпіённікаў”: Пра кнігу “Алімпіяды па беларускай мове і літаратуры” У. Куліковіча (66).
Паэтычная старонка. Емяльянава А. Муравей і муха (пер. на бел. мову Ж. Глушкевіч) (58). Балуценка А. Малая беларусачка (67). Вярцінскі А. Жаночая гордасць (67). Бураўкін Г. Я слаўлю маму (68). Звонак А. Беларускія жанчыны (69). Раждзественская М. “Вось чатыры радкі...” (71). Броўка П. Памяці паэта (71).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Снежань (61, 76, 90).
Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

Віктар ЖЫБУЛЬ

АНЦІНСКІ, САМСКІ, N-СКІ...

АЎТАРСКІЯ "ALTER EGO" АДАМА БАБАРЭКІ

Неабходнасць арыентавацца ў літаратурным працэсе падштурхнула пісьменніка і крытыка Адама Бабарэку (2/14.10.1899 – 10.10.1938) у канцы 1920-х гг. скласці адмысловую бібліяграфічную картатэку і алфавітны нататнік са спісам рэцэнзій і артыкулаў (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 407, воп. 1, адз. зах. 93 – 95). Дзякуючы гэтым працам мы можам расшыфраваць псеўданімы і крыптанімы многіх беларускіх літаратараў, у тым ліку і не зафіксаваныя ў вядомым слоўніку Янкі Саламевіча 1983 г. Ёсць сярод іх і крыптанім, які належыць самому А. Бабарэку, – *А-скі* [2, т. 1, с. 851]. Менавіта так вядомы крытык падпісаў рэцэнзію на кнігу "Срэбра жыцця" Кузьмы Чорнага. (Відавочна, што аўтар скарыстаўся крыптанімам дзеля таго, каб яго сапраўднае прозвішча лішні раз не мільгала: тамсама, у часопісе "Маладняк", 1926, № 1, змешчана ажно 5 крытычных публікацый Адама Бабарэкі!) Крыптанім абуджае здагадку: а ці не скараціў такім чынам А. Бабарэка нейкі са сваіх ужо ўжываных раней псеўданімаў? І пры ўкладанні яго Збору твораў у двух тамах (2011) такі псеўданім (які таксама не трапляў у поле зроку навукоўцаў) быў знойдзены. У часопісе "Маладняк" (1924, № 5) бачым рэцэнзію на кнігі "Камсамольская нота" Андрэя Александровіча і Анатоля Вольнага, "Камсамольскі спеўнік" і "Камсамольскі вечар", аб'яднаныя падпісам Ад. *Анінскі*. Няма сумневу, што пад гэтым псеўданімам хаваецца Адам Бабарэка, – бо менавіта ён ужо тады пачынаў займаць месца вядучага крытыка "Маладняка". Лёгка патлумачыць і паходжанне псеўданіма: ён утвораны ад імя *Аня* – менавіта так звалі жонку пісьменніка, чыё поўнае імя – Ганна Іванаўна Бабарэка (у дзявоцтве – Дзянішчык; 1901 – 1982). Акурат 1 жніўня 1924 г. маладыя пабраліся шлюбам.

Дзякуючы ўласнаручнаму раскрыццю А. Бабарэкам крыптаніма *А-скі* знаходзіць дадатковае пацвярджэнне і прыналежнасць яму псеўдані-

ма *Ад. Анінскі*. Прычым, як мы зараз пабачым, яно з'яўляецца ключом не толькі да бібліяграфіі А. Бабарэкі, але і да разумення зместу некаторых яго праявістых і філасофскіх твораў.

У чэрвені 1925 г. Адам Бабарэка адпачываў і лячыўся ў Буюрнуса (цяпер прыгарад горада Гурзуф, Крым). Нягледзячы на параду доктара "нічога ані чытаць, ані пісаць" [2, т. 2, с. 389], пісьменнік рабіў накіды праявістых твораў, дзеейне якога адбываецца таксама на курорце. Твор не быў закончаны: занатаванымі засталіся толькі асобныя дыялогі і характарыстыкі некаторых персанажаў [2, т. 2, с. 250 – 254]. Акрамя штучнага "філосафа" Бусакова, самазахопленнага паэта Галішчука, экзальтаванай дзяўчыны Шуры, "свецкай дамы" Пятроўны там прысутнічае і персанаж з прозвішчам *Анінскі*. Што ён з сябе ўяўляе? "*Анінскі – гэта хлопец гадоў дваццаці пяці, вельмі хмуры і часамі толькі ўсьмі[ха]ючыся найўна, і вельмі маўклівы. Ён абсалютна ні з кім не гаварыў і ні кім не цікавіўся*" [2, т. 2, с. 253]. У творы *Анінскі* сутыкаецца з зусім супрацьлеглай паводле характару і звычак асобай – гаваркой, насмешлівай і ганарыстай Пятроўнай, якая любіць спевы і музыку, імкнецца заўсёды быць у цэнтры і ўсяляк намагаецца прыцягнуць увагу *Анінскага*, але той застаецца непрыступным і абыякавым да яе. Паказальны, напрыклад, дыялог у лодцы:

– Ці казалі вы за ўвесь час тры словы?

– Не лічыў, – быў адказаў, і потым зноў маўчаньне.

– Я думала, што вы ня ўмеете гаварыць.

– Так, часамі з нязнаючы[мі] цаны гаворцы і рассыпаюч[ымі] словы, як нешта зусім бяси[эннае].

– А вы свае цэніце на вес золата?

– Хоць бы так" [2, т. 2, с. 253]. На Пятроўну *Анінскі* рабіў уражанне чалавека дзіўнага і "як абгароджанага калючым дротам".

Падобна, што А. Бабарэка нездарма даў персанажу прозвішча, вельмі сугучнае з уласным псеўданімам *Ад. Анінскі* – ён нібыта намякаў на аўтабіяграфічнае паходжанне вобраза *Анін-*

скага. Наколькі гэта так? Па-першае, аўтару, як і яго персанажу, на момант напісання твора было 25 гадоў. Па-другое, у партрэце Анцінскага праглядаюцца рысы характару самога А. Бабарэкі – падчас жыцця ў Бююрнусе ён неахвотна ўступаў у кантакты з іншымі курортнікамі і вельмі сумаваў па каханай жонцы. У лістах да яе пісьменнік скардзіўся на стомленасць, а таксама на адсутнасць кампаніі, якая была б яму дадушы. «... Усе вельмі чапорныя, занадта “шляхетныя”, – пісаў ён. – Ёсць пісклівыя, хоць вушы затыкай. Ёсць футлярныя. Усялякай дрэнні тут шмат, асабліва ветрам шытай, да “глупай” – хоць адбаўляй. Праўда, усё гэта закрываецца ўсялякай “вопраткай” інтэлігентнасці і таму падобнай “энтнасці”. Ёсць настаўнікі, ёсць журналісты. Але няма родных па духу, а гэта роўнасільна таму, што знаходзіцца ў адзіноцтве» [2, т. 2, с. 390]. Таму А. Бабарэка, як і яго персанаж, трымаўся ад усіх асобна і “адгароджана”: “Таварыць амаль ні з кім, так, каб блізка, не гавару: няма ахвоты – раз, а другое – што так спакойней. Толькі самае так неабходнае” [2, т. 2, с. 394].

Сціпла і нярэдка замкнёна А. Бабарэка трымаўся не толькі на курорце. Пра тое, што ён “ухіляўся ад шумных таварыскіх гаворак”, згадваў і яго сябар па літаратурным згуртаванні “Узвышша” Максім Лужанін [4, с. 4]. Аднак як чалавек з пэўным вопытам, эрудыцыяй і інтэлектам А. Бабарэка быў здольны прывабліваць аднадумцаў, карыстаўся павагай як таленавіты літаратар і ўніверсітэцкі выкладчык. “Адам Бабарэка, чалавек дапытлівага розуму, быў схільны да філасофскіх разваг і пошукаў... – успамінаў Кандрат Крапіва. – Адам Антонавіч карыстаўся не толькі павагай чытачоў, але і вялікай сімпатыяй усіх, хто ведаў яго асабіста. Гэта быў шчыры і сардэчны чалавек, з якім заўсёды было цікава і прыемна пагаварыць” [3, с. 4]. “...Дзверы ў яго маленькі пакой не зачыняліся, ды і са сходаў або лекцый яго праводзілі двое-трое пачаткоўцаў-літаратараў, каму патрэбна была жыццёвая і творчая парада” [4, с. 4], – успамінаў М. Лужанін.

І хоць “аўдыторыя слухала яго [А. Бабарэку] не зварухнуўшыся”, М. Лужанін прызнаваў, што вядомы ўзвышэнскі тэарэтык пры ўсёй начытанасці і разважлівасці “не быў красамоўным”. Яшчэ больш катэгарычна пра гэтую яго ўласцівасць выказаўся Антон Адамовіч у аўтабіяграфіі, якая пісалася на патрабаванне НКУС і, адпаведна, для друку не прызначалася: «...Адам БАБАРЕКА обладает еще затрудненной речью (не даром нашими противниками он был прозван “гераклитом темным”), причем в устной беседе эта затрудненность иногда доходила до предела (в письменных его работах, подвергающихся обработке, она, естественно, меньше)» [1, арк. 13].

Акрамя таго, А. Бабарэка, паводле А. Адамовіча, меў вялікую схільнасць “уклоняться куда угодно и увлекаться чем угодно”, з-за чаго традыцыйныя сходы “Узвышша” ператвараліся ў “беседу обо всем и ни о чем”. Больш за ўсё А. Бабарэка любіў гутаркі на філасофскія і літаратурныя тэмы.

Заўважнае падабенства з Анцінскім мае яшчэ адзін бабарэкаўскі персанаж – Самскі (цыкл “Няскончаныя характарыстыкі”, 1926). Прозвішча яго таксама не выпадае і можа быць патлумачана дваяка: Самскі – “сам па сабе”, самотнік і індывідуаліст; і, урэшце, Самскі – “я сам”, г. зн. вобраз Самскага аўтар у большай ці меншай ступені спісаў з сябе самога. Згаданага персанажа А. Бабарэка здолеў выявіць больш разгорнута і глыбока, чым Анцінскага. Гэта таксама “адгароджаны” ад іншых, дзіўнаваты, маўклівы і надзвычай самапаглыблены чалавек, яскрава выражаны інтраверт, які жыве ва ўласным свеце, а “сапраўднага”, навакольнага свету “для яго як бы і не існавала” – “былі толькі пытаньні, урыўкі ідэй і паняццяў, абрыўкі малюнкаў нейкіх, было пераскажваньне з аднаго слова ці пытаньня, ці думкі на другое – і ўсё кружылася, ірвалася, мільгала...”. Як і аўтар, Самскі быў пісьменнікам ці, прынамсі, меў схільнасць да занатоўвання думак, рэфлексій у пісьмовай форме: “Калі-ж ніхто ўжо не перашкаджае, тады ён бярэцца за пытаньні свае. Выбірае якое адно і пачынае думаць, пачынае нешта пісаць, як раптам пачынаюць высюваць свае языкі і кіпці другія пытаньні адно за адным і ўрэшце ўсе гурбою як быццам навалываюцца на яго. Ён бароніцца, адбіваецца: бярэ ліст за лістам паперу і ўсё нешта запісвае па некалькі радкоў, аж покі зусім ня выбіваецца [з] сіл і, усхваціўшыся з месца, пачынае хадзіць з кута ў кут па хаце або кідаецца на ложак, плюшчыць вочы і чуць-чуць ня плача” [4, т. 2, с. 132]. Самскаму яго жыццё здавалася “як-бы не настаяшчым”, і ён “марыў і ўсё збіраўся пажыць нейкім новым, настаяшчым, сапраўдным жыццём” [4, т. 2, с. 133].

Ёсць у Адама Бабарэкі і яшчэ адно найменне для аўтарскага *alter ego*. Так, адно з яго першых філасофскіх эсэ мае назву “Разважанні N-скага” (1926). З аднаго боку, N-скі – шырока распаўсюджанае ў літаратуры і журналістыцы і нават хадульнае найменне, якое ўжываецца як замяняльнік прозвішчаў альбо геаграфічных назваў і ўласных імёнаў увогуле, часам з абагульняльнай ці цэнзурнай мэтай (N-скі пасёлак, N-скі павет, N-скі полк, N-скі завод і г. д.), і з’яўляецца сінонімам да словаў “адзін з многіх”, “нейкі”, “неістотна які”. З другога боку, N-скі, зноў жа, сугучна з псеўданімам А. Бабарэкі – *Анінскі*. N-скі ў дадзеным выпадку з’яўляецца хутчэй таксама псеўданімам аўтара, чым прозвішчам персанажа, бо апавядальнік у тэксце ніяк не персаніфікаваны,

не надзелены індывідуальнымі рысамі, якія неяк вылучалі б гэтае эсэ сярод іншых твораў А. Бабарэкі падобнага жанру. Дый сам твор, строга кажучы, не належыць да мастацкай літаратуры, а ўяўляе з сябе чыста філасофскія тэарэтычныя выкладкі. Праўда, месцамі яны падтрыманыя даволі яркімі вобразамі: «Я душу камара, бо ён смочка кроў майёй творчасьці, душу яго і таму, што глыбака пераконан, што з камара ня можа быць чалавека, душу яго яшчэ й таму, што гэта жывая форма жыцьця майго “я” ў глыбі вякоў, калі “я” ўмірала дзеля таго, каб радзіць другое, высиае “я”. Яно ўмерла дзеля таго, каб жыў я. І камар – гэта жывая цень вась той сьмерці, і я яе душу. <...> І калі я сярод людзей, то я гляджу, ці няма сярод іх камароў. Камара я душу! І калі я душу камара, я душу сьмерць сваю» [2, т. 2, с. 139 – 140]. Бабарэкаў N-скі разважае пра ўзаемадачынненні матэрыяльнага і духоўнага, чалавека і грамадства, пра формы жыцця асобы ў свеце. Падобныя і па стылістыцы, і па праблематыцы эсэ А. Бабарэка працягваў пісаць і надалей, але N-скім сябе болей ніколі не называў.

Аднак нават не звяртаючыся да псеўданімаў, літаратурных масак ці ўвядзеньня аўтабіяграфічных персанажаў, пісьменнік быў схільны даручаць свае думкі, развагі, меркаванні ўяўнаму дваініку. Дзённікавыя запісы А. Бабарэкі 1930-х гг. маюць вельмі характэрную асаблівасць: у многіх з іх як быццам бы распавядаецца пра трэцюю асобу (“ён”), хоць відавочна, што аўтар меў на ўвазе сябе: “Кнігі былі яго раздражальнікамі...”, “Яму хацелася...”, “Ён адчуваў...”, “Ён часта шукаў...”, “Часом у яго было адчуваньне...”, “Ён хацеў навучыцца апавядаць пра людзей...”, “Ён саромяўся прызнацца самому сабе...” і г. д. Чаму пісьменнік згадваў сябе ў 3-й асобе нават у асабістым дзённіку (а менавіта так варта кваліфікаваць яго “Развагі вольным часам”)? Падрабязны адказ на пытанне дае сам Адам Бабарэка ў запісе ад 20 жніўня 1932 г.: “Яму хацелася свае перажываньні ўцэлавіць творам, аб’ектывізаваць іх, аддзяліць ад сябе і пусьціць іх жыць сярод людзей, сярод іх сьвядомасьці. Але яму не хацелася, каб людзі ведалі, што той чалавек, якога-б ён стварыў у сваім творы, ёсьць ён сам-жа, або сьпісаны з яго самога. Яму хацелася, каб ён ня быў здымкам з самога сябе і ў той-жа час, каб ён у сабе здымаў і сябе, як тую ношу, якая адчувалася ім як нейкі цяжар на плечах і ад якога хацелася вызваліцца, як ад грузу перажываньняў. Яму хацелася, каб людзямі ён успрымаўся як твор, а ня здымак з сябе, а не апісаньне сваіх перажываньняў. Пры думцы, што людзі могуць даведацца так пра яго перажываньні, што яны будуць думаць, што гэтак перажываў сам аўтар твору, яму рабілася нейк няпрыемна. Ён саро-

мяўся некаторых сваіх і перажываньняў, і думак. Ён уважаў, што так перажываць, думаць ня годна для чалавека, якім ён яму ўяўляўся павінным быць. Яму здавалася, што гэта яго ўнізіць у вачох людзей. А яму было прыемна быць у вачох людзей на высокай ступені” [2, т. 2, с. 324 – 325].

Праблема ўзаемадачыненьня аўтара, героя і чытача сапраўды займала А. Бабарэку як тэарэтыка літаратуры, прычым асобу аўтара і вобраз “апавядальніка” ён справядліва размяжоўваў – у гэтым дастаткова пераканацца, пазнаёміўшыся, напрыклад, з яго разважаньнямі над аповесцю “Нядоля Заблоцкіх” Лукаша Калюгі [2, т. 1, с. 515 – 519; т. 2, с. 434 – 440]. Падобна, што сам А. Бабарэка меў у планах звяртацца і надалей да прозы і распрацоўваць у ёй тып рэфлексіўнага героя-самотніка – дзіўнаватага, але не пазбаўленага прывабнасці, – і вельмі саромеўся таго, што пэўныя рысы такога героя ён запазычваў у сябе самога. Таму нават дзённікавыя запісы, якія маглі б стаць патэнцыйным матэрыялам для адпаведнага твора, ён сьвядома вёў ад імя трэцяй асобы. Вядома ж, імкненне максімальна дыстанцыяваць асобу аўтабіяграфічнага героя ад асобы аўтара мела пад сабой не толькі эстэтычныя, але і чыста псіхалагічныя падставы: сарамлівасць, нежаданне раскрываць свой унутраны свет, разыходжанне паміж “я” рэальным і “я” ідэальным, жаданне выцесніць негатыўныя перажываньні. Прыгадаем і такія псіхалагічна неспрыяльныя чыннікі: “Развагі вольным часам” пісаліся ва ўмовах ссылак, калі аўтару не было дазволена адкрыта займацца літаратурнай дзейнасцю, да якой ён па-ранейшаму адчуваў прызыванне.

У пэўны мастацкі твор Бабарэкавы тэксты пра “яго / сябе” так і не выліліся, а засталіся дзённікавымі запісамі. А нядаўна яны ўбачылі свет у Зборы твораў пісьменніка, і аўтар паўстаў у іх акурат такім, якім быў насамрэч, а не такім, якім, на яго думку, чалавек “павінен быць”. Але, насуперак хваляванням А. Бабарэкі, гэта зусім не “прыніжае” яго ў вачох людзей. Наадварот, аўтар паўстае чалавекам глыбокім, разважлівым, сумленным, са складаным унутраным светам і аналітычным ладам розуму. Чалавекам, які мысліць і мае сваё меркаванне. Чалавекам, які і ў выгнанні імкнуўся працаваць на карысць Радзімы і клапаціцца пра яе лёс.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. Автобіяграфія / А. Адамовіч // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Фонд 459. – Воп. 1. – Адз. зах. 7.
2. Бабарэка, А. Збор твораў: у 2 т. / А. Бабарэка. – Вільня: Ін-т беларусістыкі – Беласток: Бел. гіст. тав-ва, 2011.
3. Крапіва (Атраховіч), К. К. Ён быў шчыры чалавек / К. К. Крапіва (Атраховіч) // Слава працы (г. Капыль). – 1969. – 14 кастр.
4. Лужанін, М. Ясны, праніклівы розум / М. Лужанін // Слава працы (г. Капыль). – 1969. – 14 кастр.

ПРАЯВЫ СІМВАЛІСЦКАГА МЫСЛЕННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХХІ ст.

НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРЧАСЦІ ГЕНАДЗЯ АЎЛАСЕНКІ, ЮРЫЯ СТАНКЕВІЧА

Сучаснае ўспрыманне мастацкага твора залежыць ад характару, адукаванасці, густу, звычак чытача. У гэксце пэўнага жанру на розных узроўнях сюжэта, кампазіцыі, стылю выяўляюцца мастацкія, эстэтычныя, філасофскія праблемы, задачы і ідэі, якія шматбакова асэнсоўваюцца аўтарамі. Дзякуючы дэталі, сімвалу, пейзажнаму элементу, дыялогу раскрываецца светапогляд персанажа ў прозе ці лірычнага героя ў паэзіі (апавяданні “Прачнуўшыся раніцай”, “Яму лёгка казаць!” Г. Аўласенкі; “Дом ля Чыстых Крыніц”, “Насустрач сонцу” М. Прохар; вершы “Галасы фрэсак”, “Смутак горада” І. Багдановіч). Невялікія па аб’ёме, многія сучасныя творы ўяўляюць з сябе праніклівую “споведзь душы” герояў, дзе ўвага чытача звернутая на “ступень актыўнасці мастацкага ўспрымання” [5, с. 17].

У сімвалісцкай па скіраванасці прозе вобраз персанажа нярэдка звязвае ўсе лініі развіцця дзеяння, сюжэта, а псіхалагічны аналіз ягоных учынкаў і думак дае магчымасць выявіць цэласнасць мастацкага твора. У творчасці беларускіх аўтараў ХХІ ст. прысутнічае аксіялагічная ўстаноўка, накіраваная на вызначэнне духоўных каштоўнасцей сучаснага грамадства (апавяданні “Валяніцаў дзень” І. Тулуपाвай, “Дзьмухаўцы” А. Кузьміч, “Мільярд удараў” Ю. Станкевіча).

Сацыяльна-грамадскае значэнне твора не абмяжоўваецца яго ўспрыманням і інтэрпрэтацыяй, светапоглядам аўтара, тыпалагічнымі ці кантрастыўнымі сувязямі з іншымі мастацкімі тэкстамі. Таму мастацкі твор разглядаецца праз прызму “чытач – аўтар” у залежнасці ад запатрабаванняў кожнага прадстаўніка дыялогу, ці “інфарматыўнага і экзістэнцыяльнага ўзаемадзеяння паміж бакамі, што камунікуюць, пры дапамозе якога назіраецца разуменне” [4, с. 234].

Як вядома, у творах сучаснай беларускай літаратуры нярэдка адсутнічаюць канкрэтныя імёны. Яркі таму прыклад – апавяданне “Ты сама выбрала свой лёс” Генадзя Аўласенкі. Тут няма ўласных імёнаў, нават прозвішчаў, мянушак персанажаў, а дзейнічаюць толькі *Ён* і *Яна*. Вобраз таямнічага мужчыны з халоднымі рукамі не мае канкрэтных абрысаў і нясе смерць адной з трынаццаці жанчын, што знаходзяцца ў пакоі. Ускосна адзначаецца і нядобрая сімволіка лічбы трынаццаць, якая, аднак, можа абазначаць шчаслівы шанец і страту ўсяго адначасова. У дадзеным выпадку “сімвал... – умоўнае абазначэн-

не сутнасці... паняцця пэўным прадметным ці слоўна-вобразным знакам” [7, с. 296].

Тэндэнцыя да звароту ў “кропку мінулага” з моманту дзеяння ў сучаснасці ці будучыні характарызуе творчасць Г. Аўласенкі. Перамяшчэнне ў прасторы і часе дае магчымасць убачыць сітуацыю ў іншым ракурсе вачыма суразмоўцы, а не апавядальніка (да прыкладу, тэлефонны званок Дыяны сяброўцы ў апавяданні “Прачнуўшыся раніцай”). Праз аналіз успамінаў дзейных асоб дэталёва, падрабязна апісваецца сітуацыя, духоўны свет персанажаў і выяўляецца часавая працягласць падзей. Так, Дыяна з апавядання “Прачнуўшыся раніцай” апынулася ў сітуацыі перамяшчэння з мінулага ў будучыню. Успамін абарваўся ў памяці дзяўчыны на той падзеі, калі яна села ў прыватнае таксі. Як і ў апавяданні “Ты сама выбрала свой лёс”, у апавяданні “Прачнуўшыся раніцай” прысутнічае гадзіннік. Аўтар сэнсава падкрэслівае: наступленне раніцы і той хвіліны, што звязвае мінулае і будучыню, датычацца важных для Дыяны ўспамінаў (сям’я, праіснаванне якой нават не здагадваецца). Тэлефонны званок тут асэнсаваны праз рэтраспекцыю.

Генадзь Аўласенка надае вялікае значэнне меладычнасці голасу, слова, гуку. Голас у яго творах містычным чынам яднае дзіцячае “я” з “я” сталага, разумнага, прынцыповага чалавека. Да прыкладу, у апавяданні “Яму лёгка казаць!” мужчына, які падыходзіць да хлопчыка ў парку, аказваецца ім самім, але не ў рэальнасці, а ў перспектыве падзей будучыні. Пры супрацьпастаўленні “я” і “грамадства” праявілі адзначае, як дзіця апавядае даросламу пра свае здольнасці: “*Я нібыта раствараюся ў прасторы, нібыта станаўлюся часткай нечага іншага, вялізнага, чужога!*” [1, с. 381]. На пачатку твора галоўны персанаж не ўсведамляе гэты факт, але ён адчужаны, адасоблены ад грамадства. Неўсведомленыя ім адчуванні пераносіцца ў соцыум як асяродак духоўнай эвалюцыі ці разбурэння асобы.

У цэнтры ўвагі Г. Аўласенкі – аналіз унутранага “я”, падсвядомых працэсаў мыслення аднаго чалавека ці групы людзей. Як бачым, прычына-выніковая ўзаемасувязь з’яўлення сімвала ў гэксце і яго замацавання ў кантэксце твора прысутнічае заўсёды. Так і звычайнае, здавалася б, апісанне раніцы ў апавяданні “Дзень, калі не хапае дажджу” – гэта свайго роду “фон” настрою галоўнага персанажа, які збірае грыбы ў лесе,

ягонага памкнення сустрэцца з нечым звышнатуральным, звышардынарным, незвычайным.

Адзначым і тое, што паляўнічыя, якія ідуць па следзе ваўка, сімвалізуюць у апавяданні “Дзень, калі не хапае дажджу” сумленне, унутранае пачуццё годнасці. Сабакі – яны знаходзяцца навідавоку – абазначаюць знешняе выяўленне пачуццяў. У асэнсаванні сацыяльна-прававых і маральна-этычных нормаў паводзінаў гэтыя жывёлы свайго роду “ўнутраная стража”, якая супрацьстаіць злу. З прычыны таго, што галоўны персанаж хавае ваўкалака, ён хавае ад свету цёмныя бакі свайго характару.

Ірацыяналізацыя рэальнасці ў творчасці Г. Аўласенкі тлумачыцца ягонай схільнасцю да выкарыстання ўскладненага, не заўсёды лінейнага мастацкага сюжэта, зваротам да містыкадэтэктыўных, фантастычных матываў (апавяданні “Касмічная багіня палявання”, “Акуляры”, “Бо Аракул не памыляецца”).

Дзякуючы яркай вобразнасці і фантастычнай абумоўленасці – пры акцэнтацыі ўвагі на ўчынках вобразаў-тыпаў – у творчасці такога празаіка, як Юры Станкевіч, раскрыліся праграмныя ўстаноўкі сімвалізму (апавяданні “Пакупнік сноў”, “Мільярд удараў”, “Настаўнік спеваў і цемра”). Так, у апавяданні “Пакупнік сноў” нават прозвішчы, якія дае Ю. Станкевіч персанажам, сімвалічныя. Аляксандр Кук працуе ў гарадскім архіве, ён сур’ёзны першаадкрывальнік гістарычных матэрыялаў і кожны дзень мае справу з аўтэнтэчнымі адкрыццямі. Сны, згодна з тэарэтычнай канцэпцыяй, якой трымаецца Кук, – гэта “ўнутраныя галаграмы” [9, с. 134]. А Яўген Мігель паказаны аўтарам як скептычна настроены чалавек, што бачыць містычныя снабачанні.

Гэтыя два чалавекі цалкам адрозныя і па характарах, і па знешнасці. Аднаго з іх хвалюе сон як мастацкі сюжэт, а другім кіруе прагматычны намер – прыдбаць як мага больш грошай, дарагіх рэчаў пры разгаданні сну. І калі Кук першыя два сны цалкам разгадвае і бессаромна забірае багацце, якое павінна належаць ягонаму суседу Мігелю, то трэці сон для ягонага разумення недаступны, бо змяшчае незразумелы яму інтэртэкстуальны код. Успрыманне персанажа і ўспрыманне чытача тут набываюць прыкмету паяднанасці. А сон прыраўноўваецца ў нейкай ступені да рэальнасці.

Як бачым, паняцце “трыяды” ў разуменні Ю. Станкевіча звязанае са шчасцем у першых двух выпадках і катастрофай – у трэцім, апошнім. У апавяданні “Пакупнік сноў” Ю. Станкевіч выкарыстоўвае сімвалы насякомых, дробных жывёл. Тараканы ў снах Мігеля сімвалізуюць набытыя праз падман грошы (першы сон), а мыш з жукамі на пляцоўцы – магчымасць махлярства са станоўчым фіналам (другі сон). Адмаўленне Кука заплаціць суседу па дамоўленасці за трэці сон прадракае яму катастрофу – як духоўную, так і фізічную. Ю. Станкевіч

іншасказальна падкрэслівае: карысліваць не толькі наносіць урон сяброўству Кука і Мігеля, але і вядзе да дэградацыі. Мігель жа ўспрымае Кука як сябра, пра што сведчыць у ягоным трэцім сне вобраз сабакі: “Мне саснілася, што я прагульваю сабаку. І гэты сабака быццам мой і ў той жа час і зусім не мой, а проста жывёла” [9, с. 140].

Праявы сімвалізму набываюць асабліва востры рэзананс у апавяданні “Мільярд удараў”, што складаецца з сімвалічных карцін: пацучыха, якую раздушыла ліфтам, – позірк Паўла Дука ў люстэрка – развіталыны пацалунак перад адыходам з кватэры знаёмай жанчыны – адсутнасць у ліфце кнопкі выкліку дыспетчара – цемра ў ліфце (і боязь застацца аднаму ў цемры) – самазабойства мужчыны. Як бачым, “у эпічных... творах вобраз мае сюжэтнае выяўленне...” [3, с. 25].

Тэма фобій, містычных прадчуванняў, незвычайных здарэнняў характэрная для творчасці Ю. Станкевіча. Так, у апавяданні “Мільярд удараў” цемра нібы падкрадваецца здалёк, і галоўны герой твора пачынае разумець, што ў яго ёсць фобія. Аднак менавіта асацыяцыя смерці, якая звязваецца з сімвалам “пацучыхі” і мае дачыненне да разбурэння, агрэсіўнасці, сквапнасці [6, с. 447], уплывае на свядомасць Паўла. Сімвал знітоўвае ў сістэму адзнакі трагедыі, якая здарыцца.

Для галоўнага героя “мільярд удараў” – гэта і няўпэўненасць у сабе, і пачуццё віны, завуаляванае з дзяцінства ў абыякавасць да свету, і боязь даверыцца людзям, і бессэнсоўнасць жыцця: “Што такое існаванне чалавека? Як ён [Павел Дук] калісьці вычытаў, а цяпер успомніў, **тонкая чырвоная ніць**, якая адразу рвецца, калі сіла жыцця пераважыць” [9, с. 162]. Гэта сімвал смерці для Паўла Дука. Аўтар раскрывае ў гэксце спрадвечную ісціну: пачуццё віны і адчуванне небяспекі часам успрымаюцца як непрыманне рэалій свету. Успамін пра гісторыю з Крываножкай у школе становіцца “кропкай адліку” для ўзмацнення пачуцця безвыходнасці ў душы Паўла.

Бясспрэчна, у большасці выпадкаў для творчасці аўтара ў сімвалісцкай скіраванасцю характэрныя самадастатковыя, маналітныя, але супярэчлівыя героі. Так, у апавяданні “Вельмі смачная рыба футу” мы бачым цэльны з пункту гледжання сімвалізму вобраз урача Веры Антонаўны, якая лечыць Арцёма Ліса ад атручання. Рыба футу тут выступае сімвалам раз’яднанасці людзей з розных сацыяльных супольнасцей і арганізацый. Беларускі празаік Ю. Станкевіч з высокім майстэрствам сімваліста-скептыка апісвае доктарку як станоўчую, неардынарную асобу, што мае строгі, высакародны характар. Аўтар падкрэслівае: “У доктаркі быў асіметрычны твар з вострым, крыху зрэзаным падбародкам, цёмныя валасы пад белай шапачкай проста зачасаныя назад і забраныя ў вузел” [9, с. 197 – 198].

Кожная з жанчын, якія прысутнічаюць у апавяданнях Ю. Станкевіча, набывае адну з самых прыкметных і яркіх уласцівасцей (Вера Антонаўна ў апавяданні “Вельмі смачная рыба фугу” – прынцыповасць; Юля Меляшкewіч у апавяданні “Настаўнік спеваў і цемра” – чуласць). Марта Богуш у апавяданні “Яйка зязюлі павінна быць выседжана” вызначаецца своеасаблівай мацярынскай пяшчотаю і дабрынёй да прыёмнага сына. Тут сімвалічная сама назва твора: у супрацьлегласць зязюлі Марта клапоціцца пра прыёмыша, нібы ластаўка, не зважаючы на яго схільнасці да злачынства і няроўны, жорсткі характар.

Дзякуючы супрацьпастаўленню “гучнай і псеўдазначнай музычнай застаўкі” ў пакоі Дзяніса [9, с. 246] і цішыні [9, с. 251], якая ўсталёўваецца ў квартэры з прыходам дзяўчыны Ульяны, Ю. Станкевіч перадае стоенасць намераў хлопца, пачуццё жаху ў душы ягонага прыёмнай маці. “Дадзенае Богам – ад Бога”, – гэта і ёсць канцэпцыя мыслення Марты Богуш у дачыненні да падлеткаў, што супрацьстаяць яе мацярынскаму інстынкту зверскай сутнасцю і пагардлівай усмешкай. Прызайк Ю. Станкевіч робіць вывады пра ўзаемаадносінны гэтых людзей і іншасказальна трактуе паняцце сямейнай роднасці: “Яйка падкладзена ў чужое гняздо, але вось птушаня вылупілася і пачало напоўніцу карыстацца бацькоўскімі інстынктамі” [9, с. 254].

Тэма сямейнай пераемнасці, традыцыі хвалюе аўтара. Ён асэнсоўвае прычыны дэградацыі тых, хто знаходзіцца ўдалечыні ад дому і заплюшчвае вочы на яўныя праблемы ў рэальнасці. Да прыкладу, у апавяданні “Стрыечніца” Ю. Станкевіч праціпастаўляе дзікую птушку буравесніка і звычайную хатнюю птушку – так ён параўноўвае жыццё Змітра Дашкевіча і яго стрыечнай сястры Ганны. У творы праз “унутраны зрок” Дашкевіча праходзяць усе перыяды бурлівага жыцця ягонага сваячкі: сімвалічнае само па сабе “сонца, у тонкім вэлюме смогу... у амаль бязвоблачным небе” [9, с. 260] яшчэ дае надзею на яе выратаванне.

Беларускі прызайк праз прызму ўспрымання героя выверана абмалёўвае прыкметы асацыяльнага асяродку Ганны, у якой ёсць дзіця. Аўтар апісвае сітуацыю, калі Дашкевіч пасля ўбачанага на вуліцы ідзе ў нумар гасцініцы, дзе спыніўся пасля прыезду ў горад, і хутка засынае. Заход сонца сімвалічна сведчыць, што лёс галоўнай гераіні твора перайначыць немагчыма, пакуль не зменіцца яе мысленне, адносінны да сябе: “Ён [Зміцер Дашкевіч] прагнуўся, калі сонца ўжо пачынала хіліцца да захаду, і зірнуў на гадзіннік” [9, с. 261]. Аўтар асэнсавана звяртаецца да супярэчлівых вобразаў і карцін, якія не стасуюцца між сабой.

Каб падкрэсліць дваістасць сітуацыі, Ю. Станкевіч апісвае, як Зміцер прадае дарагі гадзіннік і купляе пісталет. Ламбард з’яўляецца сімвалічным

атрыбутам куплі-продажу чалавечых каштоўнасцей (сярод якіх сумленнасць перад самім сабой) і ўказвае на нешчаслівую долю галоўнай гераіні твора, яе страчаныя духоўныя арыенціры.

Юры Станкевіч звяртаецца да сімвала не толькі ў тыя моманты, калі аналізуе перыпетыі лёсу персанажаў, але і калі адзначае іх звычкі і рысы характару. Так, у апавяданні “Адхіленне” аўтар падкрэслівае незвычайны занятак дзейнай асобы: інжынер Карповіч любіць збіраць гісторыі пра здарэнні на мосце. Аднак і ён сам аказаўся ў сітуацыі, калі прыйшлося спыніцца на мосце, што ў кантэксте твора сімвалізуе раздарожжа і пошук правільнага выбару. Карповіч паказаны ў творы як асоба, якая ўжо страціла арыенціры жыцця, што абумоўлена глыбокім засмучэннем з прычыны здрады жонкі: “Машина ўзляцела на мост, і ён убачыў далёка ўнізе рэчку, якая кружыла ў зарасніках...” [8, с. 152]. Пазней гэты знак – рэчка з кустоўем – пяройдзе ў сімвал заўчаснай смерці персанажа.

Паводле Л. Брадзіса, “сутворчасць – неад’емная частка працэсу ўспрымання літаратурнага тэксту, які пры ўздзеянні на чытача з’яўляецца адначасова і прадметам ягонага дзейнасці” [2, с. 50]. Многія сучасныя аўтары (Г. Аўласенка, Ю. Станкевіч, І. Багдановіч, В. Жыбуль) звяртаюцца да “сутворчасці” аўтара і чытача як магчымасці міжкультурнага дыялогу. Кожны з іх па-свойму, у індывідуальным парадку актуалізуе сімвалічны светапогляд на прыроду і грамадства, духоўнасць і ўзаемаадносінны паміж людзьмі. Акцэнтацыя ўвагі на сімвалах у творчасці беларускіх аўтараў спрыяе лепшаму разуменню сучаснымі чытачамі задумы прызайчных шэдэўраў.

Спіс літаратуры

1. Аўласенка, Г. П. Дзікія кошкі Барсума / Г. П. Аўласенка. – Мінск : Харвест, 2009.
2. Брадис, Л. В. Сотворчество / Л. В. Брадис // Художественное восприятие : основные термины и понятия / Гос. комитет РСФСР по делам науки и высш. школы, ТГУ. – Тверь : ТГУ, 1991.
3. Клімуць, Я. І. Уводзіны ў літаратуразнаўства / Я. І. Клімуць. – Магілёў : УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2010.
4. Майборода, Д. В. Диалог / Д. В. Майборода // Всемирная энциклопедия : философия XX века / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М. : АСТ; Минск : Харвест, Современ. литератор, 2002.
5. Мейлах, Б. С. Художественное восприятие как научная проблема / Б. С. Мейлах // Художественное восприятие / под ред. Б. С. Мейлаха; АН СССР, науч. совет по истории мировой культуры. Сб. 1. – Ленинград : Наука, 1971.
6. Полная энциклопедия символов / сост. В. М. Рошаль. – М. : АСТ; СПб. : Сова, 2006.
7. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск : БелЭн, 2001.
8. Станкевіч, Ю. Анёлы на бальшаку : аповесці, апавяданні / Ю. Станкевіч. – Мінск : Маст. літ., 1993.
9. Станкевіч, Ю. В. Мільярд удараў : аповесці, апавяданні, п’еса / Ю. В. Станкевіч. – Мінск : Галіяфы, 2008.

Таццяна МАЦЮХІНА,
кандыдат філалагічных навук.

Алесь БЕЛЬСКИ

ДАЛЁКАЕ І БЛІЗКАЕ МІНУЛАЕ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

Заканчэнне. Пачатак змешчаны ў № 9.

Вельмі важныя для сучаснай беларускай паэзіі ўспрыманне і трактоўка мінулага, выяўленне адносін да яго, функцыянаванне ў творчасці катэгорыі памяці і актуалізацыя пытання нацыянальнай ідэнтычнасці. Гісторыя атрымоўвае розныя трапныя азначэнні і параўнанні. Яна, паводле творцаў, “Дантавы кругі” (М. Мятліцкі), “быццам схаваны ад рыцара меч” (В. Шніп). “Гісторыя ўсё ведае пра нас...” (Полымя, 2010, № 7, с. 54) – лічыць М. Дукса. Ідучы “па слядах мінулага”, паэты ўсведамляюць значнасць гісторыі для грамадскай супольнасці сучаснасці і будучыні. Яны аддаюць глыбокую пашану і даніну памяці выдатным асобам – гісторыкам, археолагам, архівістам і іншым даследчыкам, якія вярталі беларусам іх мінулае. В. Шніп прысвяціў балады У. Ігнатоўскаму, В. Ластоўскаму, М. Улашчыку, М. Ермаловічу, М. Ткачову, Г. Кяханоўскаму, М. Раманюку, Г. Кісялёву, Я. Юхо, М. Чарняўскаму і інш. Л. Рублеўская, М. Кандратаў, Д. Лёсава, А. Емяльянаў-Шыловіч у вершах ушаноўваюць гісторыка і архівіста В. Скалабана, які знаходзіў унікальныя, каштоўныя дакументы і матэрыялы, адкрываў раней неведомыя. Ён, паводле выказвання Л. Рублеўскай, ішоў “лабірынтамі даўніх падзей” дзеля таго,

Каб праўда здабытая

сэрца жывым апякла,

Каб крокі дзядоў не расталі, як сон у траве,

Каб людзі спазналі аднойчы –

Айчына жыве!

“Віталю Скалабану” (Дзяслоў, 2012, № 3, с. 9).

У сучаснай паэзіі прысутнічае важнае разуменне таго, што гісторыя мае выключнае значэнне для сувязі пакаленняў, быцця народа і нацыі. В. Коўтун вельмі глыбока адчуваў духоўную еднасць з продкамі, славытымі папярэднікамі, і найперш такімі выдатнымі жанчынамі мінулага, як Ефрасіння Полацкая і Алаіза Пашкевіч (Цётка). Запаветнае яе жаданне – быць пахаванай у роднай зямлі: “Каб з продкамі яшчэ мільёны год / Мы на сабе трымалі свой народ”; “І з продкамі праз тоўшчу многіх год / Мы зразумеем, што жыве Народ!” (“Калі памру, не спальвайце, прашу...”) [7,

с. 124]. За эстэтычны арыенцір В. Коўтун мела гісторыю роднай Беларусі, абапіралася на яе шматвяковыя духоўныя традыцыі. Мінуўшчына, як трапна заўважыў Ф. Баторын, “не дазваляе памяці парвацца” (“Лера”) [1, с. 231], яна з’яўляецца падмуркам для духоўнага сталення новых пакаленняў. Пачуццё радзімы немагчыма без ведання гераічных і слаўных старонак нашай мінуўшчыны: “...Каб ты адчуў, наноў / Народжаны нібыта, / Што недарэмна кроў / Тут прашчураў праліта” (У. Мазго, “У часе векапомным”; Полымя, 2010, № 7, с. 54).

Адчуванне мінулага праяўляецца ў свядомасці сучасных паэтаў па-рознаму. Гэта можа быць рамантычная ўява, як у вершы “Зачараваная краіна-II” Л. Сільновай: “Мінуўшчына не памірае, / Не адыходзіць на спачын – / Па свеце скругленым гуляе, / Як быццам статак аблачын” [11, с. 105]. А. Ф. Брыль выступае з міні-паэмамі легендарна-гістарычнага характару “Гольша” (2009) і “Гедрус” (2010). У вершы “Мірскі замак” У. Мазго імкнецца “цераз вякі зірнуць навокал”, каб “берагчы сваю Радзіму, бараніць” [9, с. 61]. Чытаючы раман “Каласы пад сярпом тваім”, В. Кустава пранікнулася спачуваннем да гераіні твора – і ў выніку нарадзіўся “Маналог Данілы Вежы-Загорскага на смерць Ксені”. Мабыць, не без уплыву Ж. Верна і іншых рэтраспекцый у глыбіню далёкіх эпох напісаны верш “800 000 000 год да н. э.” маладога паэта В. Лупасіна. А яшчэ з’яўляюцца творы як вынік нягоды з нашай абыякавасцю да мінулага, адмаўлення гістарычнага бяспамяцтва. Як можна пераканацца, на пачатку XXI ст. дыялог сучаснасці і мінулага ў паэзіі плённы, ён дае надзею на будучыню.

Зварот да савецкага мінулага таксама прыкметны ў сучаснай паэзіі. Праўда, падзеі і з’явы эпохі існавання СССР найчасцей асэнсоўваюць паэты старэйшага і сярэдняга пакалення, паколькі яны маюць досвед жыцця ў Савецкім Саюзе, памятаюць самі ці чулі ўспаміны свёдак пра тое, што адбывалася ў 1930-я гг. і пазней. У вершах-рэтраспекцыях яны перадаюць драматызм савецкага часу: “Ленін”, “Акадэмік Ігнатоўскі” Ф. Баторына, “Зегзіца шэрая, плач над Расіяй...” Л. Забалоцкай, “Сляды азмрочаных гадоў...” В. Івашына, “30-я гады” М. Дуксы,

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 3.

“Я помню, як каня забраў калгас...” М. Маляўкі і інш. Паэты імкнуцца “ўвасобіць сваю ідэю гісторыі, абумоўленую іх светапоглядам і гісторыка-ідэалагічнай сітуацыяй”, раскрыць “душу героя, трагічны надлом эпохі” [6, с. 18, 114]. Імкнуцца выявіць і душу лірычнага героя, і ўласную ў дачыненні да суролага і жорсткага часу.

На пачатку 2000-х гг. В. Лукша крытычна пераасэнсоўваў рэаліі і з’явы савецкай рэчаіснасці. У вершах “Караоке”, “Непатапляльны” і шэрагу іншых ён даў гнеўную водпаведзь “бажкам мінулым”, не шкадуючы сарказму. Паэт належаў да тых былых савецкіх людзей, хто з горыччу і сумам перажываў, што больш “няма Краіны”. В. Лукша быў чалавекам свайго часу, меў актыўную грамадзянскую пазіцыю, не хаваў думак, поглядаў і перакананняў, выказваў уласны пункт гледжання на падзеі новага часу, рашуча не прымаў выключна негатыўнае стаўленне да савецкай гісторыі і дакараў тых, што “шлях Айчыны бачаць / Як шлях памылак, / Як бяду і зло” (“Труганы над Маўзалеём”) [8, с. 93].

Аднак у паэтычным асэнсаванні савецкага мінулага найчасцей пераважае крытычны пафас, і ў першую чаргу гэта яскрава выяўляецца ў паказе суровых і жорсткіх часоў сталінскіх рэпрэсій. Вершаваны твор “Карані” І. Снарская прысвяціла памяці дзеда, які стаў ахвяраю савецкай улады ў даваенны час. На самым пачатку аўтар паведамляе чытачу пра сямейную трагедыю: “Майго дзеда Іосіфа Снарскага забілі 8 снежня 1937 года. Яго арыштавалі 5 лістапада 1937 года па несправядлівым і бязглуздым абвінавачванні...” Унучцы “ворага народа” было наканавана стаць паэткай, каб яна сэрцам адчула боль незваротнай страты, каб скрутны лёс дзеда-нявольніка назаўсёды застаўся ў памяці вярэдлівай ранай: “За гарамі, за даламі / Сонца звязуць ланцугамі. / І на сэрцы чорнай ніткай / Вырак той смяротны выткуць” (Дзеяслоў, 2012, № 3, с. 44).

Мікола Мятліцкі ў вершы “29 кастрычніка 1937 года” вяртае нас у чорны дзень беларускай гісторыі, калі былі расстраляны М. Зарэцкі, П. Галавач, А. Дудар, А. Вольны, В. Маракоў і іншыя пісьменнікі. Сталінскі рэжым бязлітасна знішчаў беларускія таленты, забіраў жыцці “дзяцей рэвалюцыі”, і пра гэтую трагедыю “рэпрэсаванай літаратуры” сучасны паэт гаворыць з горыччу і глыбокай засмучанасцю:

*А ў кроне сасновай ірдыстыя прамень
Свяціўся свавольна-вясёла.
І граў недалёка святочны дзень
Народзінаў камсамола.*

*Як камсамольскі лідар-трубач,
Самы для ўлад крамольны,
Першым унаў Платон Галавач,
Потым – Дудар,
Потым – Вольны...*

(Польмя, 2010, № 1, с. 11).

Перыяд сталіншчыны, “кывавага тэрору” як змрочны і трагічны паўстае з вершаў “Курапаты” В. Зуёнкі, “Жахліва”, “Аповед пра чалавечнасць тырана” Н. Гілевіча, “Адрынутыя светам і людзьмі...” Л. Забалоцкай, “Гасцінны кухар-дывасек” Ф. Баторына, “Балада 29 кастрычніка 1937 года” В. Шніпа, “1938 год” С. Чыгрына і інш. “Ахвярам катавальняў” прысвечаны верш “Дужкі-восілки” С. Панізніка. Былы вязень савецкіх канцлагаў Н. Дземідовіч выдала зборнікі вершаў “Мы марылі дома спаткацца” (2010), “Кенгір” (2012). Яна, сведка тых далёкіх дзён, стварыла лірыка-дакументальную споведзь пра зведанае ў няволі сталінскага ГУЛАГу. У вершы “Нас болей не турбуй, час-ліхадзей...” М. Дуксы гучыць думка пра адыход у мінулае чалавеканенавісціцай ідэалогіі, эпохі нянавісці і варажнечы. Ён як чалавек новага часу добра ўсведамляе, што з цяжкім грузам сталінізму трэба развітвацца без шкадавання: “...І, дзякуй Богу, зарастаеш мохам, / Эпоха палявання на людзей, / Цкавання, страху, лютасці эпоха. / Як страшны сон, за небасхіл сыдзі” (Польмя, 2012, № 4, с. 6).

У беларускай паэзіі пачатку XXI ст. выразна гучала тэма памяці пра Вялікую Айчынную вайну. Магчыма, на фоне ранейшых паэтычных адкрыццяў удзельнікаў франтавых падзей (А. Куляшова, П. Панчанкі, А. Пысіна і інш.) з’явілася не так і шмат яркіх, бліскучых твораў, але сёе-тое з надрукаванага вартае ўвагі. Трэба аддаць належнае найперш аўтарам, якія былі ці яшчэ застаюцца апошнімі сведкамі тых жахлівых, кывавых дзён. Важна мець на ўвазе, хто піша і гаворыць пра вайну. Сярод такіх аўтараў нямногія ўдзельнікі франтавых падзей, партызанскага руху (М. Аўрамчык, П. Прыходзька, П. Прануза, В. Івашын, І. Муравейка, Ф. Шкірманкоў і інш.) і ў большасці сваёй дзеці вайны. Некаторыя з іх былі падлеткамі ці нарадзіліся ў тыя жахлівыя гады (Ю. Свірка, А. Лойка, У. Паўлаў, Н. Гілевіч, В. Макарэвіч, С. Панізнік, А. Нафрановіч, Н. Маеўская, У. Карызна, Зьніч, М. Маляўка, К. Камейша і інш.).

Паэт П. Прыходзька змагаўся “за лёс зямлі сваёй”, ён, непасрэдны ўдзельнік і відавочца падзей, прыгадваў франтавыя баі і дарогі, “час нялёгка, невыносны”, да апошняга жыў ідэаламі Вялікай Перамогі. “...І здалося мне, салдату, / Што баладай стаў я сам” (Польмя, 2003, № 5, с. 72), – так адчуваў і ўспрымаў сябе паэт з вы-

шыні часу (“Працяг балады”). Яго ўспаміны, дакументальныя ў аснове, знайшлі паэтычнае адлюстраванне ў вершах “Для нас плацдармы агнявыя...”, “Матчына вера”, “Вяртанне душы”, “Курскі мерыдыян”, “Ля сцен рэйхстага”, “Вяртанне з вайны”, “Салдат на п’едэстале...” і інш. Адзін з твораў П. Прыходзкі пачынаецца са сціпых слоў: “Я – радавы салдат па званні...” Галоўным для яго было сказаць пра гераічны воінскі подзвіг свайго пакалення, якое прынесла сябе ў ахвяру дзеля Перамогі, “наvek... карэннем у зямлю ўрасло” (Полымя, 2004, № 5, с. 8). П. Прыходзкі згадваў радасць і святло Перамогі ў вершах “Май 1945-га” і “Дарога да дому”, захоўваў у сэрцы памяць пра той суровы і мужны час.

Удзельнікам штурму рэйхстага быў і П. Прануза. Ён да канца дзён заставаўся верным тэме вайны, як і многія былыя франтавікі, жыў памяццю пра “прыход вясны” Перамогі, гібель баявых сяброў і таварышаў: “А сяброў усё меней і меней...”; “Пакаленне маё, пакаленне – / Абеліскі і курганы” (“Маё пакаленне”; Полымя, 2004, № 5, с. 8). Адчуць настрой і стан паэта-ветэрана можна па ягоным вершы “9 Мая”, дзе ён згадвае ваеннае мінулае: “Калісьці з сябрамі ішоў па Еўропе. / Бамбёжка. Асколкі. Танкавы гул. / На снезе я спаў, у зямлянках, акопах, / А сёння і ў ложку заснуць не магу” (Полымя, 2004, № 5, с. 6). Шэраг лірычных твораў франтавога пакалення прасякнуты тугой і глыбокім смуткам. Сапраўды, Перамога – “са слязьмі на вачах”. М. Аўрамчык гаворыць: “Для майго пакалення найвялікшая радасць была – радасць вяртання пасля Перамогі... Зараз трошкі і сарамнавата гаварыць – што мы часам і не заўважалі горкія слёзы людзей, родзічы і блізкія якіх загінулі... А цяпер, калі адзначаю свята Перамогі, у мяне няма ўжо той вялікай веселасці і радасці, як некалі. Цяпер дакладна вядома, якія велізарныя страты панесла наша краіна, якой цаной была здабыта Перамога. І таму ў гэты дзень хочацца проста памаўчаць, успомніць маіх загінуўшых сяброў” [10]. На ўзнёсла-шчымлівай ноце гучыць верш “Галубы” М. Аўрамчыка пра каханне і радасць жыцця, адабраныя вайной.

Памяць вяла ў ваеннае мінулае І. Муравейку: “... Усё помню, што тады было са мной, / І што было з Айчынай дарагой” (“Памяць”; Полымя, 2012, № 5, с. 4). Матыў памяці стаў вызначальным і ў творах дзяцей вайны. “Не забываю ліпень той...” – прызнаваўся Ю. Свірка і далей пісаў: “Для нас, малых, той ліпень – вызваленне. / Вайна ўжо заставалася былой” (Полымя, 2004, № 9, с. 67). Доля малалетняга вязня на-

цызму напаткала А. Нафрановіча. Яму было крыху больш за сем гадоў, калі разам з бацькамі хлопчык быў вывезены ў Германію. На ўсё жыццё ён, “маленькі вязень”, запомніў “рухомы астрог”, жахі фашысцкай няволі, голад, холад і здзекі: “Гэткае праўды вайны / Мне не забыць да скону” (“Дарога ў апраметную”; Полымя, 2010, № 5, с. 58). А. Нафрановіч, згадваючы асабістае, аўтабіяграфічнае, разважае пра цуд свайго збавення: “...Націнкай я вяў і сох. / Як выжыў у страшным пекле, / Адзін сёння знае Бог” (“Я – вязень”; Полымя, 2010, № 5, с. 59). Яшчэ зусім невялікім хлапчуком сустрэў фашысцкую навалу і Я. Каршукоў, які так гаворыць пра лёс пакалення дзяцей вайны: “Хоць не былі мы на вайне, / Яна прайшла праз нашы сэрцы... / З чым параўнаць дзяцей пакуты?!” (“Сучасніку”) [4, с. 93]. В. Макарэвіч у вершы “Пацалунак Іуды” прызнаецца пра след вайны, пакінуты ў душы, – “рубцы і апёкі” (Полымя, 2007, № 2, с. 65). Можна сказаць, з днём нараджэння памяць вайны ўвайшла ў свядомасць М. Дуксы і іншых ягоных раўналеткаў. Верш “Вайна вірыла ў вогненным запале...” М. Дуксы – пра прыход дзяцей на свет, дзе “яшчэ навокал ашалелы вораг... люцеў” (Полымя, 2006, № 12, с. 35). Нараджаліся дзеці – і тым самым перамагала жыццё. Вайна назаўсёды ўвайшла ў іх свядомасць, сэрца і памяць, таму і не адпускае паэтаў, народжаных у тыя суровыя і цяжкія гады. Памяць вайны для іх жывая, незабыўная – устойлівая катэгорыя быцця. Для кагосьці 22 чэрвеня 1941 г. – “дзень, амаль забыты ў часе”, ды толькі не для М. Маляўкі, які заўсёды памятае, што ён – “равеснік вайны”: “...ціхі гром напамніў мне, / Што я адтуль, з вайны далёкай, родам” (“22 чэрвеня”; Полымя, 2012, № 6, с. 3).

Падзеі вайны, ахутаныя смугою часу, робяцца для новых пакаленняў малавядомай гісторыяй. Такой думкі прытрымліваюцца паэты і сведкі тых дзён трагічных і суровых: “Вайна мінулая – мой учарашні боль. / А для ўнука – ужо далёкая гісторыя” (А. Нафрановіч, “Дзень Перамогі”; Полымя, 2004, № 5, с. 11). Пісьменнік У. Содаль, таксама адзін з дзяцей вайны, лічыць: “Пасля нас, разам з намі сыдзе ў нябыт і жывая памяць жудасных дзён” [12, с. 125]. Ёсць і іншыя погляды на праблему памяці. У. Гніламёдаў мяркуе: “Тэма вайны – з’ява феноменальная, разлічаная на будучыню. Вайна не становіцца і не павінна станавіцца гісторыяй – каб не было надалей, як учора... Лічу, што застаюцца актуальнымі ўсе напрамкі” [13, с. 8]. Творчая практыка сучасных паэтаў акурат пераконвае, што для іх не страціла знач-

насці і вагі тэма памяці мінулаі вайны, гераізму і воінскай адвагі, лёсу нашага народа ў гады акупацыі. І ў першую чаргу гэта датычыць тых, хто жыве ўспамінамі пра “сваю вайну”. Да таго ж сёння адкрываюцца малавядомыя факты і старонкі ваеннага часу, што таксама знаходзіць паэтычны водгук і адпаведнае асэнсаванне, да прыкладу ў вершах “Калі заўтра вайна” У. Паўлава ці “Вялікія палкаводцы на подступах да Берліна” Н. Гілевіча. Тэма вайны прысвечаны паэтычныя творы рознага зместу і планаў: аўтабіяграфічнага, рэтраспектыўнага, дакументальна-эпісталажнага, публіцыстычнага, ідэйна-маральнага, трагічнага, лірычна-эмацыйнага, філасофска-гуманістычнага. Памяць пра ваеннае мінулае досыць актыўная. Шматлікія сэнсава-змястоўныя аспекты гісторыі адлюстраваны ў вершах “Аб той вайне” Н. Гілевіча, “Звенні памяці”, “Рэквіем па ахвярах Асвейскай трагеды” С. Панізініка, “Дыміліся пажарышчы яшчэ...”, “Грымелі кананады перуны...”, “Марозіла ваенная зіма...” М. Маляўкі, “Брыдуць салдаты. Год сорок чацвёрты...”, “Сто грам баявыя, сто грам...” М. Дуксы, “Рудня” М. Пазнякова, “Стары акоп”, “Буйніцкае поле”, “Ён ваўкавата сунуўся, як здань...” М. Мятліцкага і інш.

Памяць – надзвычай важны сэнсава-тэматычны цэнтр беларускай паэзіі пра вайну. На сучасным этапе памяць пра вайну і Перамогу актыўна сцвярджаецца як умова і норма быцця беларускага грамадства. Многія паэты перакананы ў непарушнай моцы і дзейнасці памяці – індывідуальнай і агульнанароднай. В. Шніп мяркуе, што “парог памяці будзе заўсёды” (“Голас сэрца Айчынай пачуты...”; Польша, 2007, № 5, с. 3). Разам з тым, паводле С. Панізініка, сёння “жальная Памяць... з чорнаю няпамяццю ў супраціўленні” (“Звенні Памяці”) [4, с. 165]. Для Н. Салодкай “вайна любая – згустак жаху”, яна, жывучы згадкамі пра ваенныя гады матулі, прызнаецца: “Цяпер каўтаю горкія ўспаміны – / Яе-свае...” (“Соль вайны”; Маладосць, 2006, № 12, с. 7). Калі Н. Гілевіч з палемічным запалам пачынаў верш “Ты кажаш, я не ведаю вайны...” (1965) і адстойваў права на ўласную памяць і паэтычнае слова, то дзеці тых, хто прайшоў праз вайну і перажыў яе, таксама даводзяць сваё “права на верш”. Адзін з іх – паэт А. Зэкаў:

*Кажуць, што вайна – не наша тэма,
пішуць тыя хай, хто быў на ёй.
Ды не трэба, крытыкі, – дарэмна, –
у мяне разлік з вайною свой.*

.....

*Ёсць і мне чаго сказаць нямала –
тэма ў вершы просіцца сама:
хіба не ў мяне вайна страляла,
як у бацьку цэліла яна?*

“Кажуць, што вайна – не наша тэма...”
(Польша, 2007, № 10, с. 41).

Знайшлося што сказаць пра вайну і лёс бацькоў, аднавяскоўцаў, удоў і салдатак, ветэранаў Вялікай Айчыннай В. Ярцу, М. Пазнякову, А. Зэкаву, М. Мятліцкаму, К. Жуку, У. Цішурову і інш. Прагучаў у сучаснай паэзіі і матыў удзячнасці салдатам за здабытую ў баях Перамогу. Ёсць у паэтаў пасляваенных пакаленняў і канкрэтныя адрасаты. Верш “Пехацінец” М. Мятліцкага прысвечаны Герою Савецкага Саюза І. Куставу, “Голас сэрца Айчынай пачуты...” В. Шніпа – паэту-франтавіку П. Прыходзьку, “Ранак сустрэчы” В. Ярца – разведчыку і журналісту П. Семянхіну, “Вогнішча на доце” Г. Пашкова – партызану і пісьменніку А. Савіцкаму. Услаўлены ў вершах месцы воінскага гераізму і славы – Буйніцкае поле, Брэсцкая крэпасць, узгадваюцца салдацкія абеліскі і помнікі, Хатынь і іншыя вобразы-сімвалы вайны, а таксама песні ваенных гадоў.

Нельга выпускаць з-пад увагі мастацкі ўзровень твораў, аднак за няўхільнай, паслядоўнай адданасцю тэме памяці нам бачыцца сёння значна большае: паэзія фармулюе “этыку новага часу” ў адносінах да вайны, памяці пра яе. Гэта менавіта беларускі погляд і беларуская ацэнка ваенных падзей. Нельга недаацэньваць вельмі важныя маральна-светапоглядныя акцэнты, ідэалагічныя моманты. Мае рацыю М. Пазнякоў: “Адыходзяць... Так мала ў страі / Ветэранаў – сыноў Перамогі...”. І зазначае: “Адыходзяць... А бітва ідзе – / за сумленнасць, святло Перамогі...” (“Ветэраны”; Польша, 2011, № 1, с. 54). Пра тое, што адбываецца ў некаторых суседніх і больш аддаленых еўрапейскіх краінах у дачыненні да Перамогі і памяці пра савецкіх воінаў, гаворыць М. Мятліцкі ў вершы “Поле памяці не скосіш...”:

*Разрываюць іх магілы,
Зносяць помнікі святых.
Гасіць памяць небасхілы
Той трагічнае стыхіі*

(Польша, 2010, № 1, с. 9).

Адносіны да ваеннага мінулага набываюць грамадска-палітычны характар, бо робяцца спробы перапісаць гісторыю Другой сусветнай вайны, падмяніць яе псеўдаканцэпцыямі, хлуслівымі міфамі, наўмысна скажонай трактоўкай рэчаіснасці. Гэта добра бачыць і разумее наш старэйшы паэт Н. Гілевіч. Ён у публіцыс-

тычным вершы “Мая дзіцячая рэпліка з гадоў акупацыі да ўчарашняй дыскусіі мужоў сталых” выказвае катэгарычную нязгоду з сучаснымі рэвізіяністамі, якія бессаромна перакручваюць факты і падзеі вайны. Верлібр напісаны ў 2007 г. як водгук на дыскусію, якую “знаўцы гісторыі нашай” “распачалі... у свабодным эфіры” напярэдадні Дня Перамогі: “...ці справядлівай ці несправядлівай / была барацьба беларусаў / супроць акупантаў нямецкіх? / Ці трэба было беларусам / ісці ў партызаны, / падтрымліваць іх, / адзяваць і карміць, / абмываць і лячыць – / і помсту праз гэта прымаць / ад нямецкага войска” [4, с. 40]. “Знаўцы” падчас гутаркі пачалі адбельваць чорную, жудасную праўду пра гады фашысцкай акупацыі, адмаўляць значнасць партызанска-вызваленчай барацьбы, сышліся на думцы наконт нямецкага войска: “супраціў учыняць ім няможна”. Н. Гілевіч рашуча выступае супраць рэвізіі гісторыі мінулай вайны, той Перамогі, якая паклала канец злачынствам фашызму. Паэт з горыччу і сумам рэагуе на зневажальныя для памяці загінулых выказванні і не дае веры, што такое сёння гучыць «на зямлі Трасцянца, Калдычэва, Хатыні, Азарычаў, “Ямы”». Нязгаснай, незагойнай памяцю ён вяртае ў ваеннае мінулае: вачыма дзіцяці, у якога ўласны суровы рахунак вайне, ён імкнецца дайсці да свядомасці дарослых, сталых людзей і звярнуцца да іх сумлення: “Наіўны хлапчук быў. / Таму і крычаў: / ну а раптам пачуюць? / А раптам пачуюць і ўспомняць / пра суд у Нюрнбергу?..” [3, с. 44]. Н. Гілевіч праўляе ўстурбаваную грамадзянскую пазіцыю, не можа быць абыякавым, бесстароннім да падобных дыскусій, што навязваюцца беларускаму грамадству.

Гэткі ж палемічны характар мае і верш «Дзве заўвагі да трылогіі Васіля Якавенкі “Пакутны век»» Ф. Баторына, у якім паэт не прымае аўтарскую трактоўку антыгероя ў час, калі “бітва ішла з непазбежнасцю”: “Сыноўняй пралітай крывёю / Зямля і сягоння шчэ сочыцца. / Таму мне такога героя / Ў святых запісваць не хочацца” [1, с. 325]. У іншым вершы Ф. Баторын, згадваючы “ямы Халакосту”, з вялікай засмучанасцю гаворыць пра тое, што прывяло чалавецтва да трагедыі: “Што немагчыма, ўсё магчыма / Адэптам голеных патыліц. / І значыць, печы Асвенціма / Шчэ вельмі доўга не астынуць” (“Асвенцім”) [1, с. 189]. В. Івашын задаваўся пытаннем у нашы дні, калі “войны не спыняюцца”: “Ці ўскрэсне розум чалавечы? / Ці прыйдзе час такі, калі / Ўсяўладна запануе вечна / Свабоды й шчасця на зямлі?” (“І кроў, і смерць, і абеліскі...”) [5, с. 90]. Як у свой час А. Адамовіч,

В. Быкаў, П. Панчанка і іншыя пісьменнікі, на пачатку новага ХХІ ст. беларускія паэты жылі праблемамі вайны і міру, трывогаю пра лёс чалавецтва. У гэтым агульназначнасць зместу і гуманістычная сутнасць нашай нацыянальнай паэзіі, якая неадступна трымаецца праўды пра вайну і адмаўляе хлусню пра яе, прасякнута антываенным пафасам. Свята Перамогі не падлеглае ніякім рэвізіям і зменам вятроў у грамадстве: “Святы, Вялікі Дзень. І помніць / Аб ім – нам Бог сказаў...” (Н. Гілевіч, “Дзень Перамогі”) [2, с. 11]. У гэтым таксама перакрываюць вершы новага, ХХІ ст.: “Салдаты Перамогі” А. Лойкі, “Наша Перамога” У. Карызны, “У гэты дзень” М. Маляўкі і інш.

Такім чынам, беларуская лірыка пачатку ХХІ ст. на тэму мінулага дае магчымасць яскрава ўявіць і зразумець пэўную эпоху, чалавека ў часе, лёс нашага народа. Для паэтычнага асэнсавання гісторыі ў значнай ступені характэрна спалучэнне пэўнай фактуальнай інфармацыі, дакументальнасці і мастацкасці, вобразнага ўвасаблення той ці іншай асобы, падзеі, з’явы. Далёкае і блізкае мінулае раскрываецца ў гераічных і трагічных ракурсах, вельмі часта ў суадносінах з сённяшняй рэчаіснасцю і будучыняй. Гістарычныя творы сучасных аўтараў маюць на мэце адраджэнне і ўмацаванне нашай культурна-гістарычнай памяці.

Спіс літаратуры

1. **Баторын, Ф.** На вуліцы Максіма Багдановіча : вершы, паэмы / Ф. Баторын. – Мінск : Медысон, 2007. – 424 с.
2. **Гілевіч, Н.** Пацеркі Божай маці : лірыка / Н. Гілевіч. – Мінск : Выд-ва “Про Хрысто”, 2011. – 41 с.
3. **Гілевіч, Н.** У ноч на Пакровы : новыя вершы / Н. Гілевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2008.
4. **Дзень паэзіі-2005** / склад. В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 88 с.
5. **Івашын, В.** З надзеяй і верай : вершы / В. Івашын. – Мінск : Харвест, 2003. – 144 с.
6. **Комаровская, Т. Е.** Проблемы поэтики исторического романа США XX века / Т. Е. Комаровская. – Мінск : БГПУ, 2004. – 124 с.
7. **Коўтун, В.** Свяча любові : выбр. паэзія / В. Коўтун. – Мінск : Лімарыус, 2006. – 199 с.
8. **Лукша, В.** І родны дом, і цэлы свет : паэзія / В. Лукша. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 254 с.
9. **Мазго, У.** Сакавіны : паэзія і проза / У. Мазго. – Мінск : Выд-ва “Чатыры чвэрці”, 2012. – 216 с.
10. **Падаляк, Т.** “Яшчэ з юнацкага ўзросту пакрылі скроні серабром...” / Т. Падаляк // Звязда. – 2005. – 14 студз. – С. 7.
11. **Сільнова, Л.** Зачараваная краіна : вершы / Л. Сільнова. – Мінск : Лімарыус, 2007. – 160 с.
12. **Содаль, У.** Вайна пасля вайны / У. Содаль // Полымя. – 2005. – № 5. – С. 125 – 136.
13. **Студзенка, Т.** Вялікая Айчынная вайна ў літаратуры : учора, сёння, заўтра / Т. Студзенка // ЛіМ. – 2013. – 3 мая.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Жанна ШАЛАДОНАВА

“У ВЯСЁЛКУ КАЛЁРАЎ ЖЫЦЦЁ ЎБІРАЦЬ”

МАСТАЦКА-ВОБРАЗНАЯ ПАЛІТРА ПАЭЗІІ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА І АЛЯКСАНДРА АЛЕСЯ

Паэтычныя творы вымагаюць кантэкстуальнага аналізу. Пры гэтым раскрываюцца нюансы іх ідэйна-эстэтычнага зместу, больш адэкватна і цэласна ўсведамляецца мастацкая задумка, спасцігаецца глыбінная філасофская сутнасць і адмысловая сімволіка. Максім Багдановіч настойліва клапаціўся, каб дбайна і рупліва на глебе роднай культуры адаптаваць тое, што “*соткі народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавой культуры*”. Адным з найбольш спрыяльных і плённых кантэкстаў, у якім гарманічна і паўнакроўна раскрываюцца паэтычныя скарбы “Вянка”, выступае ўкраінская літаратура, да якой беларускі класік праяўляў асаблівую любоў і сімпатыю і якая, трэба аддаць належнае, плаціла яму ўзаемнай пашанай і любоўю. На думку В. Рагойшы, «пакуль у Беларусі яшчэ нясмела прыстасоўваліся да наймення “класік” у дачыненні да Багдановіча, украінцы безапеляцыйна паставілі яго ў адзін шэраг з такімі тытанамі паэтычнага слова, як англічанін Шэкспір і шатландзец Бёрнс, немец Шылер і рускі Лермантаў, бельгіец Верхарн і таджык Амар Хаям, кнігі якіх некалькі раней пабачылі свет у гэтай жа [“Жамчужыны сусветнай лірыкі”] серыі» [4, с. 161].

Сярод кагорты ўкраінскіх аўтараў, да каго М. Багдановіч праявіў асаблівую ўвагу (а гэта А. Крымскі, У. Самійленка, М. Чарняўскі, І. Франко, Т. Шаўчэнка), прыкметна вылучаецца постаць Аляксандра Алеся (А. Кандыба, 1878 – 1944). У 1909 – 1912 гг. беларускі паэт пераклаў два яго вершы (“Пекла было тут у тую часіну”, 1904; “Астры”, 1905). Факт перакладу з’яўляецца вынікам добрага азнаямлення з творчасцю перакладанага аўтара, што, безумоўна, мае сваё ўздзеянне і на арыгінальную творчасць перакладчыка. Але галоўным прынцыпам у супастаўленні ключавых постацей беларускага і ўкраінскага прыгожага пісьменства, такіх яскравых і самабытных творчых асоб, як М. Багдановіч і А. Алесь, выступае не ўплыў ці перайманне, а вызначальная тоеснасць мастацка-эстэтычнай пазіцыі ў асэнсаванні свету і чалавека, імкненне аўтараў “у вясёлку калёраў жыццё ўбіраць” (радок з перакладу верша “Астры”). Звяртае на сябе ўвагу наватарскі характар творчасці мастакоў, яе нацыянальна-патрыятычная заангажаванасць і разам з тым “падкрэслены эстэтызм” (М. Ткачук), глыбокая інтэлігентнасць мыслення і паводзін, выразная пачуццёва-лірыч-

ная дамінанта і адпаведная ёй яскравасць, лёгкасць і музыкальнасць паэтычнага радка.

У адным з вершаў А. Алеся фіксуе напружаны момант духоўнага выспявання паэта ў яго памкненні да адэкватнага лірычнага ўвасаблення ўсяго багацця і разнастайнасці наваколля, эмацыйнага самавыяўлення, разамкнутага ў шырокі свет.

*Жита з волошками, і луки, і гаї,
І всі розкоші весняні,
Всю вроду, всю красу безкраю,
Як втілити її, – не знаю,
В слова, в пісні мої.*

*Де взяти кольоров стобарвних і живих
Для трав і квітів весняних,
Де взятъ мелодій, слів і звуків
Для всіх пісень, гаїв і луків
І шуму хвиль річних?! [3, с. 67].*

У працэсе развіцця кожнай нацыянальнай культуры ствараецца, замацоўваецца пэўны шэраг знакаў, праз якія адбываецца яе сцвярдженне і ідэнтыфікацыя ў светавым духоўна-культурным кантэксте. Гэтыя ключавыя вобразы-сімвалы часцей за ўсё звязаны з самымі звычайнымі рэчамі навакольнага свету, аднак у працэсе мастацкага засваення вакол іх утвараецца адпаведнае семантычнае поле, устойлівае і ўзнаўляльнае, якое мае ўласцівасць трансляваць сутнасць духоўна-нацыянальных канстант. Прэзентуючы непаўторнае нацыянальнае аблічча народа, афармляючы нацыянальную карціну свету, мастакі паўставалі перад неабходнасцю выбару найбольш адпаведных мастацкіх сродкаў. Паэтычная формула, зафіксаваная ў назве зборніка “Вянок”, у сканцэнтраваным выглядзе адлюстроўвае гарманічнае суіснаванне свету прыроды і свету пачуццяў чалавека, рэальнага і патаемнага, сферы штодзённага побыту і сферы высокай культуры. М. Багдановіч і А. Алесь уводзілі ва ўжытак айчынай паэзіі мову кветак, колераў, пахаў. Адмысловая каларыстыка, якая дасягаецца праз зварот да лаканічнага вобраза кветкі, дазваляе акцэнтаваць менавіта пачуццёва-духоўную сферу чалавечага быцця:

*Засушыў я на паперы
Краскі, свежыя калісьці,
Думак шчырых, пачуцця [1, с. 51].*

“Блэклы, высахшы лісток”, чый вобраз канцэнтруе сілу пачуццяў і эмоцый, адзінадушна ахаракта-

рызаваны даследчыкамі як паэтычны ключ да зборніка “Вянок”. У вершы ў прозе “Пэўна, любіце вы, пані...” (1911) аўтар атаясамлівае эстэтычныя і эмацыйныя моманты ўздзеяння сухой кветкі і вершаў, якія аднолькава трапятліва ўзнаўляюць радасць і сум перажытага, што пакінула след у сэрцы.

У вершы “Сухацветы” (“Безсмертнікі”, 1904) А. Алеся таксама скарыстана прыродная энергетыка расліны для сімвалічнага выяўлення непераходнасці, незнішчальнасці сапраўдных пачуццяў, пастаянства сяброўства:

*Вони давно вже втратили життя,
В них згасло все, що тільки малось,
Умерли всі і думи, і чуття,
І тільки форма їх такою же зсталась...* [3, с. 46].

Нягледзячы на, здаецца, мёртвы стан, сухія кветкі, лісты акумулююць у сабе жывую моц, энергію мінулага, выступаюць знакамі яго каштоўнасці, непераходнасці, узнаўляльнасці. У вершы А. Алеся развіваецца традыцыйна знакавая сімваліка кветкі сухацвету, якая атаясамліваецца з па-філасофску разважлівым прызнаннем-усведамленнем: “Мае лепшыя дні ў мінулым”.

*Ці квіты – спогады про світлі дні...
І хай відносин наших світ погасне,
А спогады все ж будуть жить в мені,
Нагадують про дні, про ночі теплі, ясні...* [3, с. 46].

Узаемазвязаная сэнсавай напоўненасцю флорасімваліка вызначальна акультураных тэкстаў М. Багдановіча і А. Алеся абапіраецца на літаратурна-культурны кантэкст, у якім выразна адчуваецца аналогія з эмблематычнымі метафарамамі А. Пушкіна і А. Фета. Радкі з верша “Паэтам” (1890) А. Фета ўзяты М. Багдановічам у якасці эпиграфа да цыкла “Малюнкi і спеы”: “Этот листок, что иссох и свалился, / Золотом вечным горит в песнопеньи”. Запамінальны вобраз сухой кветкі, што вабіць і трывожыць паэтычнае ўяўленне мастака, стварыў А. Пушкін:

*Цветок засохший, безуханный,
Забитый в книге вижу я.
И вот уже мечтою странной
Душа наполнилась моя.*

“Цветок”, 1828.

Класічная сімваліка вобраза лістка (у А. Пушкіна – кветкі) зыходзіць да аднайменнай мініяцюры (1815) французскага паэта А. Арно, перакладзенай на рускую мову Д. Давыдавым і В. Жукоўскім. Асацыятыўная сувязь уключаных у натуральны жыццёвы цыкл *нараджэнне – развіццё – паміранне* раслінных вобразаў і творчага працэсу па прынцеце кантрасту раскрывае бясспрэчныя перавагі апошняга: паэзія ў

эстэтычным вымярэнні падаўжае жыццё і прыгажосць, надае ім неўміручасць.

Паэтычныя скарбы “Вянка” ўнікальныя і знаковыя ў эстэтычнай дэкларацыі свету каштоўнасцей менавіта беларускага краю, маляўнічых ландшафтна-тапанімічных адзінак нацыянальнай жыццеспасторы, стварэнні беларускай сімвалікі адраджэнска-патрыятычнага зместу. Так, у вершы “На чужыне”, напісаным у 1909 г., гэтая сімваліка ўвасобілася ў васільку, “паэтычнай кветцы Беларусі” (У. Конан). Лірычны герой верша, што па волі лёсу закінуты на чужыну, сумуе і маркоціцца сярод экзатычнай прыгажосці, якая ані не кранае яго. Хвалю цёплага і шчырага пачуцця выклікае ледзь заўважная на фоне стракатай экзотыкі кветка васілька, калі на яе выпадкова трапляе самотны падарожны:

*Вакол мяне кветкі прыгожа красуюць.
Маркотна між іх я хаджу адзінок.
Аж бачу – мне сіняй галоўкай ківае,
Наш родны, забыты ў цяні васілёк.
“Здароў будзь, зямляча!” Чуць бачны ў даліне,
Панура, нявесела шэпча ён мне:
“Успамянем, мой дружа, ў багатай чужыне
Аб беднай, далёкай свайё старане” [1, с. 201].*

У экспрэсіі настальгічнага пачуцця выразна праглядаецца алгарытм пераемнасці з вершам “Пальмы гордыя і лаўры” А. Крымскага, перакладзеным М. Багдановічам у 1911 – 1912 гг.

*Горді пальми. Думні лаври...
Маніячливий кипарис.
Океан тропічних квітів...
Ще й цвіте цитринний ліс...*

*Я хитнувьсь, бо наче вписья
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житній колосок.*

*“Тей, земляче! – шепче колос,
Похилившись на стебло. –
Ми чужі для цього раю, –
Що ж сюди нас принесло?” [2, с. 314].*

Вершы маюць падкрэслена эмблематычны характар. Кожны з паэтаў па-свойму перадае маркотны настрой на чужыне, прынцыповую дыстанцыяванасць ад яе прыгажосці і раскошы і далікатна, але настойліва ўплятае сціпую нацыянальную сімваліку ў багаты экзатычны кантэкст. Нагадваючы “аб... свайё старане”, колас / васілёк праз сотні кіламетраў даносяць яе стваральна-працоўную, жывую энергетыку, якая моцна рэзаніруе з марным, забяспечаным і бесклапотным існаваннем на чужыне.

Расліны-сімвалы толькі на першы погляд квольны, сціплыя і непрыкметныя. На думку М. Метэрлінка, расліна – гэта прыклад непакоры, бо, прывязаная да месца, яна адчувае пастаянны “голад прасторы” і імкнецца “перамагчы вышынёю ця-

жар глыбіні”, яна – сканцэнтраваная энергія бунту, імкнення вырвацца за межы магчымага. Такім чынам, эмблематычна-знакавая сімволіка коласа і васілька паглыбляецца ўвасобленай у гэтых някідкіх раслінных вобразах скразной ідэяй нястомнага супраціўлення, няскоранасці перад выпрабаваннямі і наканаванасцю лёсу, пераадолення цяжару і глыбіні нацыянальнага бяспамяцтва.

Сіла паўднёвага тэмпераменту, магутная вітальная энергетыка, абсалютызацыя светлага і ўзвышанага пачуцця, гранічная шчырасць яго перадачы аб’ядноўваюць шэдэўры інтымнай лірыкі – вершы “Маладыя гады, маладыя жаданні...” (1915 – 1916) М. Багдановіча і “Чары ночы” (1904) А. Алеся, што аднолькава сталіся наватарскімі лірычнымі адкрыццямі ў тагачаснай беларускай і ўкраінскай паэзіі, пераважна сацыяльна і патрыятычна заангажаванай.

*Сміюцца, плачуть солов’і
І б’юць піснями в груді:
“Цілуй, цілуй, цілуй іі, –
Знов молодісьць не буде!”* [3, с. 43].

Словы ўкраінскага літаратуразнаўцы М. Ткачука: “...українская паэзія да Алеся не мела такой драматычнай пяшчоты і жыццядайнай сілы, што выклікала ў душы чытача збянтэжанасць ад сузірання красы, здзіўлення, асэнсавання нязведаных вяршынь духоўнасці” [5, с. 197], – можна з поўным правам суаднесці з асаблівасцямі ўздзеяння лірычнага свету “Вянка”.

*Маладыя гады,
Маладыя жадання,
Ні жуды, ні нуды,
Толькі шчасце кахання.*

*Цёмны сад-вінаград,
Цвет бяленькі вішнёвы, –
І агністы пагляд,
І гарачыя словы* [1, с. 306].

Звяртае на сябе ўвагу тое, што прыродна-раслінны фон верша М. Багдановіча звязаны з архетыпамі ўкраінскай карціны свету: “садок вішнёвы”, “вінаград”.

Немагчыма абысці ўвагай ідэйна-тэматычныя сыходжанні твораў “Страцім-лебедзь” М. Багдановіча (канец 1916 г.) і “Лебедзь” А. Алеся (красавік 1917 г.). Тэксты маюць складаную сімволіку, звязаны з папярэдняй паэтычнай традыцыяй (лебедзь Гарацыя, Ш. Бадлера, С. Малармэ), апелююць да міфалогіі. Пры супастаўляльным аналізе твораў наўрад ці можна казаць пра запазычанне, хутчэй пра сінхроннасць прынцыпова абноўленай мастацкай інтэрпрэтацыі вобраза лебедзя, яго мастацкую эвалюцыю, перанясенне акцэнта з традыцыйнага моманту ахвярнасці, адасобленасці ад свету на веліч падзвіжніцка-выратавальніцкай

місіі, скіраванай на вызваленне свайго народа з няволі прыніжанага рабскага існавання (А. Алеся), выратаванне ад пагібелі чалавецтва (М. Багдановіч), да чаго, безумоўна, далучаюцца і аналогіі з уласным лёсам. М. Багдановіч так паведамляў пра задуму З. Бядулю: “Я задумаў твор на тэму біблейскага міфа. Гэту тэму навеяла мне вайна, гібель мільёнаў і мой уласны лёс” [1, с. 666].

Сцэнарый і ідэйна-сэнсавая змястоўнасць верша А. Алеся выразна падсвечваецца іншымі яго творами пра прызначэнне паэта і паэзіі:

*...Бо цілий край пока в багні,
Ні! Хочу ліру я розбить,
Узяти сурму мідну
І з неі з гір мерців будить
І Украіну бідну* [3, с. 130].
“Народ, як мертвий спить без снів...”, 1908.

Лебедзь з аднайменнага верша А. Алеся паводзіць сябе адчайна і самаахвярна, разбівае грудзі, ламае крылы з мэтай прыцягнуць увагу, збудзіць братаў, выратаваць іх з палону гнілой вады і паветра, скіраваць на светлы і прасторны шлях у залаты край:

*Кликав він проснутись, розгорнути крила,
Полетіти небом в золоті краї.
Тихо-мирно спала зрая лебедина,
І даремно лебідь звав, будив її.*

*І коли він вгледів, що брати не чують,
Що навік до себе прикував їх став,
Закричав від муки, вдарився об камінь,
Зранив собі груді, крила поламав* [3, с. 362].

З узыходам сонца лебедзі страпянуліся ад цяжкага, ганебнага сну і белай хмарай падаліся на пошукі шчаслівага краю. Чарада выратавалася быццам бы самастойна, і таму ніхто з птушак не ўзгадаў загінулага ў пакутах сабрата. Але яго ахвярная пазіцыя выступае гарантам моцы і незнішчальнасці чарады. На высокі духоўна-патрыятычны пафас верша “Лебедзь”, веліч эстэтычнага ідэалу, увасобленага ў ім, звярнуў увагу М. Ткачук: “У вобразе ахвярнага героя змяшчаецца найвышэйшая праўда: вольналюбівы дух народа незнішчальны, самаадданы подзвіг народа бессмяротны, нацыя моцная, пакуль яе грамадзяне ўмеюць жыць, тварыць, паміраць за свабоду Айчыны” [5, с. 202].

Абыякавасць да ўласнага і агульнанацыянальнага лёсу, неадукаванасць і бяспамяцтва народа непакоілі мастакоў, выклікаючы ў іх хвалі абурэння і вострай нацыянальнай самакрытыкі, што з выбуховай сілай праявілася яшчэ ў паэзіі Т. Шаўчэнкі. Гэтую злабэдзённую і ва ўмовах беларускай рэчаіснасці праблему па-свойму завастралі Я. Купала, Я. Колас. Духоўную слепаду абрабаванага і прыніжанага народа скрушна акцэнтуюе М. Багдановіч:

Мікола ТРУС

“БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ” МАКСІМА БАГДАНОВІЧА: НЕВЯДОМАЯ ПУБЛІКАЦЫЯ ЧАСОЎ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

УДД 821.161.3 "1914/1918"

У артыкуле ўпершыню разглядаецца невядомая публікацыя агляднай працы Максіма Багдановіча “Беларускае адраджэнне” ў перакладзе на ўкраінскую мову, ажыццёўленая ў газетным фармаце на старонках штодзённіка “Вістник Союза вызвалення Украіны” (Вена, 1916). Гаворка пашыраецца на нававыяўленыя факты беларуска-ўкраінскага масмедыйнага супрацоўніцтва часоў Першай сусветнай вайны, актуалізуюцца вядомыя публіцыстычныя творы класіка беларускай літаратуры гэтага перыяду, аргументавана падкрэсліваецца важнасць працы М. Багдановіча для ўкраінскай грамадскасці Аўстра-Венгрыі.

Ключавыя словы: *Максім Багдановіч, Першая сусветная вайна, славянскае пытанне, украінская перыёдыка, штодзённік “Вістник Союза вызвалення Украіны”, беларуская перыёдыка, газета “Гоман”, жанр, пераклад, фармат выдання, “Беларускае адраджэнне” М. Багдановіча.*

The article is prime to introduce the formerly unknown publication of Maksim Bahdanovich's survey work “Belaruskaye Adradzhenne” (“Belarusian Renaissance”) translated into the Ukrainian language, that was first published in newspaper format in a weekly “Visnyk Souza Vyzvolennya Ukrainy” (“The Bulletin of the Union of Ukraine Liberation”) (Vienna, 1916). The newly revealed facts of Belarusian-Ukrainian mass media co-operation in the period of World War I are involved into discussion alongside with the well-known publicistic works of the classic of the Belarusian literature of that period being made actual and the reasoning for highlighting the importance of Maksim Bahdanovich's work for the Ukrainian community of Austria-Hungary is given.

У баях Першай сусветнай вайны сышліся дужаца найбуйнейшыя дзяржаўныя ўтварэнні таго часу – імперыі, сярод якіх Расійская і Аўстра-Венгерская. Многія мінарытарныя* народы, што ўваходзілі ў склад гэтых дзяржаў і вымушаны былі стаць закладнікамі вялікіх геапалітычных інтарэсаў, разглядалі вайну як свой гістарычны шанец. У розных нацыянальных кантэктах з пачаткам вайны па-рознаму (зважваючы на міжнародную кан’юнктуру і сітуацыю на франтах) актуалізаваліся славянскае пытанне, надзея на знешні моцны пратэктарат, грамадска-культурнае жыццё на нацыянальным грунце.

Максім Багдановіч на хвалі агульнарасійскай цікавасці да лёсу славянскіх народаў Аўстра-Венгрыі, дзяржавы-праціўніка ў беспрэцэдэнтна маштабнай вайне, напісаў некалькі аглядных прац, выдадзеных у 1914 г. у кніжнай серыі “Библиотека войны” (Масква, выдавецтва К. Някрасава): “Червоная Русь: Австрийские украинцы”, “Угорская Русь”, “Братыя-чехи”. Першымі гадамі вайны, пазначанымі хваляй патрыятычнага ўздыму сярод грамадскасці Расійскай імперыі**, датуюцца і асобныя публікацыі газетна-часопіснага фармату: “Львов” (“Голос”; 24.08.1914, № 194); “Образы Галиции в художественной литературе” (“Русский экскурсант”; 1915, №№ 1 – 2).

* Вызначэнне *мінарытарныя* мы лічым найбольш палітычна карэктным, староннім – у процівагу ўжывальным у літаратуры паняццям *меншыя народы, негістарычныя* і да т. п.

** На хвалі патрыятычнага ўздыму малодшы брат паэта, Леў Багдановіч (1893 – 1918), у той час студэнт фізіка-матэматычнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта, нягледзячы на адтэрміноўку па мабілізацыі з-за слабoga здароўя, у пачатку 1915 г. кінуў вучобу, паступіў у Аляксандраўскае ваеннае вучылішча, пасля заканчэння якога ваяваў на Паўднёва-Заходнім фронце [3].

Аўтарскія мэты і задачы на этапе спадзяванняў і надзей на справядлівае пасляваеннае міжнароднае ўпарадкаванне, вырашэнне славянскага пытання даволі празрыста акрэслены ва ўступнай частцы брашуры “Братыя-чехи”:

“В мировой войне, развернувшейся на наших глазах, победа явственно начинает склоняться на сторону России и союзных с нею государств. Быть может, недалек уже тот час, когда Германии и Австрии будет нанесен решительный удар. Какая участь ждет их тогда, сказать, конечно, очень трудно. Одно несомненно: славянские земли, входящие в состав названных немецких государств, должны быть во всяком случае выделены из их границ. Это является заветной надеждой целого ряда славянских народов. Это действительно необходимо для самой России. Этого же требует от нас и чувство родственной близости ко всему остальному славянству и, наконец, чувство простой справедливости. Многие тысячи людей сейчас умирают на полях битв с мыслью о близости исполнения этих надежд. Оставшиеся дома жадно ищут сведений про зарубежный славянский мир, стараются получить ясное понятие о тех братских народах, с которыми нам предстоит идти плечом к плечу” [1, с. 66].

Славянскі свет на той бок фронту меў свае надзеі і спадзяванні на зброю аўстра-венгерскіх і германскіх войскаў, свае аргументы, адрозныя ад агульнарасійскіх. У гэты працэс, у яго масмедыйным фокусе, аказалася ўлучанай рускамоўная аглядная праца “Беларускае адраджэнне” М. Багдановіча, пра якую нам ужо даводзілася пісаць на старонках “Роднага слова” [2]. Най-

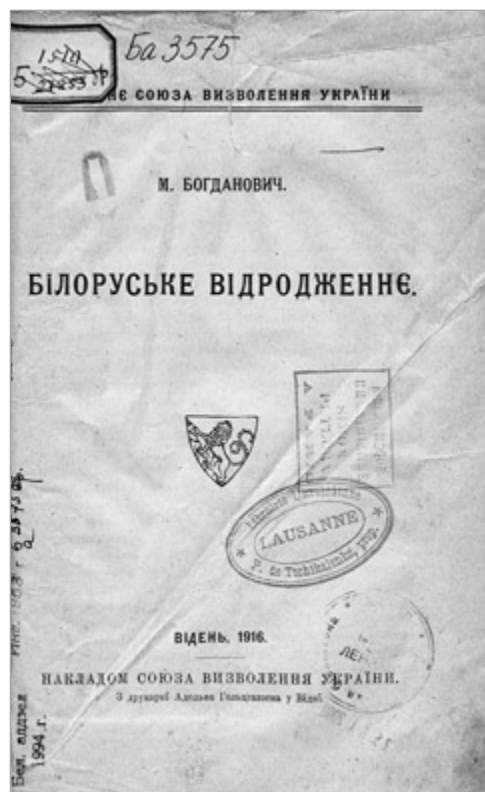
лепш яна вядомая і апісаная ў літаратуры ў двух фармацах: часопісным (“Украинская жизнь”, 1915, №№ 1 – 2) і брашурным («Отдельный оттиск из журнала “Украинская жизнь”, №№ 1 – 2, 1915 г.»).

У 1991 г. было ажыццёўлена рэпрэнтнае выданне названай брашуры з экзэмпляра, што захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі. У пасляслоўі да выдання Ю. Лабынцаў адзначае: «Культуралагічнае эсэ Максіма Багдановіча “Беларускае адраджэнне” належыць да твораў, якія аказалі заўважны ўплыў на станаўленне беларускай нацыянальнай ідэі, зацвярджэнне яе ў кантэксце агульнаеўрапейскай гісторыі»; “Слушнасьць выказаных думак, іх праграма, пафас апаведу дазваляюць лічыць гэтае эсэ адным з маніфестаў беларускага нацыянальнага адраджэння”.

Паводле жанравых вызначэнняў У. Конана, “Беларускае адраджэнне” спалучае рысы літаратурна-крытычнага нарыса з гісторыка-этнаграфічным даследаваннем. Яго адметная роля прасочваецца ў тым, што “гэта быў першы нарыс гісторыі роднай літаратуры і крытычны агляд тагачасных яе здабыткаў ва ўсіх родах і жанрах” [4, с. 103].

У згаданай роднаслоўаўскай публікацыі 2009 г. мы ўпершыню ў практыцы багдановічазнаўства прадставілі комплекснае і кантэкстуальнае апісанне венскага выдання асобнага адбітка “Беларускага адраджэння” (1916) у перакладзе на ўкраінскую мову, здзейсненага накладам Саюза вызвалення Украіны (СВУ). Гэта дало магчымасць вывесці адну з вехавых прыжыццёвых публікацый класіка беларускай літаратуры з ценю гістарычнага забыцця і ідэалагічных табу савецкага часу, што потым было аўтарытэтна падмацавана ў фармаце даведкавага артыкула энцыклапедыі “Максім Багдановіч” (2011) [4, с. 107]. Цяпер адзін экзэмпляр рарытэта выдання працы М. Багдановіча знаходзіцца ў вольным доступе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. На яго вокладцы пячаткі былых уладальнікаў – кнігазбораў украінскай эміграцыі ў Францыі.

Як паказала далейшая архіўная праца, рысу пад фактаграфічным этапам даследавання “Беларускага адраджэння” падводзіць рана. Сёння перад намі новая знаходка. Выданню брашуры “Білоруське відродженне” (Вена, 1916) [5] папярэднічала публікацыя ў некалькіх нумарах газеты “Вістник Союза визволення України”*, якая выходзіла ў Вене ў 1914 – 1918 гг.

Вокладка выдання “Беларускае адраджэнне” Максіма Багдановіча на ўкраінскай мове. Вена, 1916 г.

З фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Спачатку двухтыднёвік, з 1915 г. штотыднёвік “Вістник...” паслядоўна прапагандаваў ідэю дзяржаўнай самастойнасці Украіны, звязваў здзяйсненне гэтай ідэі з перамогай у вайне Аўстра-Венгрыі і Германіі; інфармаваў пра падзеі ва Украіне пасля рэвалюцыі 1917 г., жыццё на акупаваных землях і працы СВУ ў лагерах палонных вайскоўцаў [6, с. 288]. У асабліва цікавым для нас 1916 г. “Вістник...” пазіцыянаваў сябе як “*одинокий український тижневик всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напрямку*”. У 1918 г. гэтае перыядычнае выданне выходзіла пад назвай “*Вістник Політики, Літэратуры й Життя*”.

Украінскі штотыднёвік найперш адлюстроўваў падзеі на франтах і ў нацыянальным і міжнародным грамадска-палітычным жыцці, але публікаваліся тут і літаратурна-мастацкія матэрыялы. Многія нумары выходзілі з белымі плямамі – характэрнымі пазнакамі працы ваеннай цензуры таго часу.

На старонках “Вістніка...” было надрукавана шмат допісаў, звязаных з Беларуссю, асабліва калі фронт баявых дзеянняў прасоўваўся на ўсход. З нагоды заняцця нямецкімі войскамі Вільні (як пазначана ва ўкраінскім выданні – “духоўнай сталіцы Белаі Русі”) тут быў змешчаны вялікі артыкул на перадавіцы пад назвай “Братняе прывітанне беларусам”

* Назву выдання, а таксама цытаты мы прыводзім паводле тагачаснага аўтэнтычнага ўкраінскага правапісу.

Титульна старонка газеты "Вістник Союзу визволення України" з 1-й часткай "Беларускага адраджэння" Максіма Багдановіча. 29.10.1916 г.

(“Братні прывіт Білорусінам”; 1915, № 35-36, 3 кастр.).

Як можна меркаваць паводле публікацый, украінскі “Вістник...” меў цесныя стасункі з газетай “Томан”, быў у курсе надзённых клопатаў беларускага выдання. Допіс «Кірылічнае выданне “Томана”» паведамляў:

«Віленскі “Нотан”, які выходзіць два разы на тыдзень, інфармуе, што пасля доўгіх захадаў рэдакцыі ўдалося такі атрымаць дазвол друкаваць газету таксама кірыліцай, так што неўзабаве пачне выходзіць той самы тэкст двума рознымі азбукамі. Хоць “Нотан” пачаў друкавацца лацінкай толькі з практычных меркаванняў, знайшліся людзі, якія пачалі гэта паясняць на свой лад. А орган прафесараў кракаўскага ўніверсітэта “Czas” пабачыў у лацінцы “Нотан-а” знак, што беларусы маюць ахвоту прыняць польскую культуру, – хоць лацінкай пішуць не толькі палякі, але і немцы, французы і італьянцы і англічане і іншыя народы. І новае кірылічнае выданне “Нотан-а” гэта не толькі задавальненне патрэбы кірылічнай беларускай газеты сярод беларусаў, але і ясная водпаведзь на адрас “Czas-у» (1916, 8 кастр.).

Адразу некалькі артыкулаў “Вістніка...” за 1916 г. (24 снеж.) былі прысвечаны Вільні, прытым з відавочнымі сімпатыямі на карысць бе-

ларускасці, а не польскасці горада: “Беларусы і Польшча”, “Спрэчка за Вільню”, “Вільня не ў Польшчы!”, “Уніяцкая служба Божая ў Вільні”. Прывядзем характэрны тэкст аднаго невялікага допісу:

«Вільня не ў Польшчы! Пад такім загалюкам дае “Томан” лекцыю якомусь украінцу, якую павінен кожны ўкраінец памятаць у дачыненні да сваёй зямлі: “Мы атрымалі гэтымі днямі ад аднаго ўкраінца пісьмо, у якім ён просіць высласць яму ўсе нумары беларускай газеты, што выйшлі, а на адрасе піша “Wilna – Polen”. Будзем спадзявацца, што атрымаўшы “Томан”, наш карэспандэнт зразумее, што Вільня – не ў Польшчы, а ў беларуска-літоўскай зямлі!»

Беларуская грамадска-палітычная і літаратурная газета “Томан” (“Нотан”) выходзіла ў 1916 – 1918 гг. у Вільні пад нямецкім кантролем. У 1916 г. яе рэдагаваў В. Ластоўскі, рэдактар багдановічаўскага паэтычнага зборніка “Вянок” (Вільня, 1913), чалавек зацікаўлены ў пашырэнні вядомасці свайго літаратурнага “пратэжэ”. Мяркуем, што да публікацыі, пра якую пойдзе гаворка далей, ён мог мець некаторае рэкамендацыйна-пасрэдніцкае дачыненне.

Артыкул “Білоруське відродженне” М. Багдановіча друкаваўся на старонках “Вістніка...” у 1916 г. у трох частках: 29 кастрычніка, 5 і 12 лістапада. У падрэдакцыйных заўвагах паведамлялася, што публікацыя зроблена паводле часопіса “Украінская жизнь”. Пазнакі адносна аўтарства перакладу на ўкраінскую мову адсутнічаюць.

Ужо ў снежаньскім нумары “Вістніка...” у раздзеле “Бібліяграфія (Выданні Саюза вызвалення Украіны)” паведамлялася пра выхад асобнага адбітка “Беларускага адраджэння”. Пры гэтым месцам выдання пазначана не Вена, а Львоў(?!). Побач з выходнымі звесткамі размешчаны невялікі тэкст:

«Да працы М. Багдановіча пра “Беларускае адраджэнне” дададзены ў адбітку два дакументы з ваеннага часу і палітычнага зместу, якія ўказваюць на палітычныя змаганні беларусаў утварыць разам з Літвой Вялікае Літоўскае Княства. Выдаючы працу М. Багдановіча асобным адбіткам, Саюз пайшоў насустрач пажаданням нашых чытачоў» (1916, 10 снеж.).

Неўзабаве на рэкламнай старонцы “Вістніка...” пад загалюкам “Купляйце танныя і агульнадаступныя выданні Саюза вызвалення Украіны” праца класіка беларускай літаратуры заняла паводле алфавітнага парадку стабільнае 2-е месца ў пераліку чатырох дзясяткаў брашур СВУ, сярод якіх не ўласна ўкраінскай тэматыцы было прысвечана, акрамя “Беларускага адраджэння” М. Багдановіча, яшчэ толькі адно

выданне – “Фінляндыя і фінляндскае пытанне” І. Бачкоўскага.

Такім чынам, гуманітарыстыка і багдановічазнаўства сёння папаўняюцца яшчэ адной невядомай прыжыццёвай публікацыяй вельмі важнай працы “Беларускае адраджэнне” класіка нацыянальнага пісьменства. Выяўлены газетны фармат наглядна падкрэслівае яе адмысловую ролю ў плане прэзентатыўнасці беларускай культуры за мяжой ва ўмовах выключнай па маштабнасці падзеі ў гісторыі – Першай сусветнай вайны.

Адкрытымі застаюцца шэраг пытанняў:

1. Ці ведаў Максім Багдановіч пра публікацыі яго артыкула і брашуры ў сталіцы Аўстра-Венгрыі? Хто быў ініцыятарам венскіх публікацый або выконваў пасрэдніцкія функцыі?

2. Ці меў аўтар нейкія наступствы для сябе пасля публікацыі – як грамадзянін Расійскай імперыі, краіны-суперніцы Аўстра-Венгрыі ў Першай сусветнай вайне?

3. Хто аўтар перакладу “Беларускага адраджэння” на ўкраінскую мову: сам М. Багдановіч ці хто іншы? (Газетны фармат публікацыі не зняў гэтае пытанне, а, наадварот, дадаў інтрыгоўнасці.)

4. Якім быў лёс “Беларускага адраджэння” М. Багдановіча ва ўкраінскай (славянскай, еўра-

пейскай) інфармацыйна-культурнай прасторы пасля двух венскіх фарматаў (газетнага і брашуернага) публікацый на розных узроўнях улучанасці ў кантэкст: папулярызацыя, захаванне, рэцэпцыя і іншае?

5. Якое месца “Беларускага адраджэння” Максіма Багдановіча ў творчасці пісьменніка і ў гісторыі беларуска-ўкраінскіх (славянскіх, еўрапейскіх) культурных узаемадачынненняў?

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Т. 3. – 461 с.

2. **Трус, М.** Венскае выданне брашуры Максіма Багдановіча “Беларускае адраджэнне” (1916) : вядомае і невядомае / М. Трус // Роднае слова. – 2009. – № 1. – С. 28 – 31.

3. **Перапіска Адама Багдановіча і Льва Багдановіча** / уст. артыкул, падрыхт. тэксту і ілюстрацый, каментарыі М. Труса // Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сш. 2. – Менск, 1997. – С. 3 – 73.

4. **Максім Багдановіч** : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал. : Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2011. – 608 с.

5. **Богдановіч, М.** Білоруське відродженне / М. Богдановіч. – Відень : друкарня Адольфа Гольцгавзена, 1916. – 30 с.

6. **Енцыклапедыя українознаўства** / Наукове Товариство ім. Шевченка; гол. рэд. проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York : Молоде Життя, 1955. – Т. 1. – 400 с.

Розгалас

КАЎНАСКІ ФОРУМ БЕЛАРУСКАЙ НАВУКІ

3 – 5 кастрычніка 2014 г. у літоўскім Каўнасе на базе Універсітэта Вітаўта Вялікага праходзіў IV Міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі, у якім удзельнічала каля 500 дэлегатаў. Ужо на ўзроўні колькаснай прадстаўнічасці навуковы форум пацвердзіў сваю адмысловую папулярнасць, а таму ёсць спадзяванне на вырашальнасць ініцыяванай ім у час заснавання стратэгічнай задачы: спрыяць больш глыбокаму разуменню Беларусі ў акадэмічных і грамадскіх асяродках дзяржаў рэгіёна і свету.

Праграма мерапрыемства, арыентаванага на інтэлектуальную супольнасць і шырокія грамадскія колы Беларусі і іншых краін, рэалізавалася на 15 секцыях і шматлікіх экспертных панэлях. У межах кангрэса адбыўся шэраг дадатковых грамадска-культурных мерапрыемстваў: выставы, публічныя дыскусіі, прэзентацыі, канцэрты.

Аўтар гэтых радкоў меў гонар працаваць у секцыі “Беларускае замежжа і памежжа ў гіс-

торыі і сучаснасці”, быць мэдэратарам экспертнай панэлі “Беларускае замежжа: асэнсаванне інтэлектуальнай спадчыны”, дзе выступілі прадстаўнікі вядучых навучальных і навукова-даследчых устаноў Беларусі, Вялікабрытаніі, Італіі, Літвы, Польшчы, Расіі, Украіны.

Маштабнасць форуму не дазваляе ахапіць адразу, паводле свежых уражанняў, усю глыбіню і разнастайнасць узнятых навуковых праблем. На гэта спецыялістам спатрэбіцца час. Галоўны творчы стымул, што атрымаў кожны ўдзельнік кангрэса, грунтуецца на пазітыўным вопыце практыкі аўтарытэтнага супрацоўніцтва і камунікацыі, разуменні і запатрабаванасці вынікаў працы ў навуковым свеце і міжнароднай грамадскай супольнасці.

Мікола ТРУС,

загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

Аляксандра ТРАФІМУК

ЛІТАРАТУРНАЯ СПАДЧЫНА ПІЛІПА ОРЛІКА, ПІСЬМЕННІКА, ПАЛІТЫКА, ВАЙСКОЎЦА

АСОБА ПІЛІПА ОРЛІКА

Піліп Орлік (11.10.1672 – 24.05.1742) – гетман Украіны на эміграцыі (1710 – 1742). Сын Сцяпана Орліка (забіты пад Хацінам у 1673 г.) і Ірыны з Малахоўскіх, нашчадак літоўска-беларускага роду (герб Навіна), магчыма, старажытнага чэшскага паходжання. Нарадзіўся ў вёсцы Касута Ашмянскага раёна. Скончыў Кіева-Магілянскую акадэмію (да 1694 г.), быў кафедральным пісарам Кіеўскай мітраполіі. У 1698 г. ажаніўся з Ганнай Герцык, дачкой палтаўскага палкоўніка Рыгора Герцыка. З 1700 г. служыў у Генеральнай ваеннай канцылярыі – старшым ваенным канцылярыстам, потым рэгентам; з 1706 г. – генеральны пісар і найбліжэйшы памочнік гетмана Івана Мазепы, які перадаў П. Орліку вялікія маёнткі ў Чарнігаўскім, Нежынскім і Старадубскім палках*. Асабліва П. Орлік выявіў сябе падчас вайны 1708 – 1709 гг., у прыватнасці, дапамагаючы гетману ў спробах стварыць антымаскоўскую кааліцыю на ўсходзе Еўропы.

5 красавіка 1710 г. П. Орлік абраны гетманам Украіны. Быў асноўным рэдактарам Канстытуцыі 1710 г. Абапіраўся на Запарожжа і на саюз са шведскім каралём. Заключыў 13 студзеня 1711 г. саюзную дамову з Крымам, вёў перамовы з Турцыяй, якая прывілеем 1712 г. прызнала ўладу Піліпа Орліка на Правабярэжжы, Левабярэжжы Украіны і ў Запарожжы. Праводзіў узброеную барацьбу супраць Масквы на Правабярэжнай Украіне ў 1711 – 1714 гг. Пасля першых поспехаў змаганне скончылася няўдачай праз падманлівую палітыку Турцыі і драпежніцкія паводзіны крымчакоў.

У 1714 г. з часткаю галоўнай старшыні** выехаў у Швецыю; у 1720 г. – у Германію, жыў інкогніта ў Сілезіі і Польшчы. З 1722 г. да самай смерці знаходзіўся ва ўладаннях Турцыі, дзе быў фактычна інтэрніраваны (арыштаваны). На працягу гэтага часу шукаў падтрымкі ў еўрапейскіх дзяржаў для вызвалення Украіны, што, улічваючы неспрыяльную палітычную кан'юнктуру, не дало вынікаў.

Аўтар бліскучых літаратурных твораў “Alcides rossijski” (“Алкід расійскі”, 1695, у гонар Мазепы), “Ніпроменес сармацкі” (“Гіпамен сармацкі”, 1698, у гонар І. Абідоўскага); палітычных трактатаў “Звод правоў Украіны”, “Маніфест да Еўрапейскіх урадаў” (1712) і “Дыярыуша” (“Падарожнага дзённіка”, 1720 – 1732).

Спадчына Піліпа Орліка была доўгі час незаслужана забытая: папечнік гетмана Івана Мазепы не карыстаўся папулярнасцю. З іншага боку, Орліка-пісьменніка цалкам заклініў сабой Орлік-палітык: пішучы гістарычныя даследаванні пра гэтую неардынарную асобу ўкраінскай гісторыі, навукоўцы найперш звярталі ўвагу на яго дзейнасць на міжнароднай арэне, не забываючыся канстатаваць факт палітычнай пераемнасці ад І. Мазепы. Творы розных жанраў, якія выйшлі з-пад пера П. Орліка, згадваліся хіба як “занадта суб'ектыўныя гістарычныя сведчанні”.

Найноўшы этап зацікаўлення спадчынай і палітычным лёсам эмігранцкага гетмана прыпадае на часы абвешчэння незалежнасці Украінскай дзяржавы. Мабыць, публікацыі пачатку 1990-х гг. і варта лічыць пачаткам адраджэння спадчыны П. Орліка ў сучаснай Украіне.

Зразумела, што ў першую чаргу ўвагу грамадскасці прыкоўвае да сябе “Канстытуцыя”. Ратыфікаваная ў 1710 г., яна хоць і носіць у папулярнай літаратуры імя П. Орліка, але на самай справе з'яўляецца вынікам калектыўнай творчасці казацкай старшыні [4; 1]. Праца над дакумен-

* *Полк* – адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ва Украіне ў XVI – XVIII стст.

** *Старшыня* – кіраўнічыя заможныя прывілеяваныя вярхі казацтва ва Украіне ў XVI – XVIII стст.

Александра Трафімук (Гоян) – гісторык літаратуры, перакладчык, лексікограф. Кандыдат філалагічных навук, дацэнт. Член Інтэрнацыянальнай еўрапейскай асацыяцыі неалаціністаў (IANLS, ад 2014 г.). Аўтар першага ва ўкраінскім і сусветным літаратуразнаўстве даследавання пра літаратурную спадчыну Піліпа Орліка: “Літаратурная творчасць Піліпа Орліка даэміграцыйнага перыяду (1672 – 1714)”.

Працавала ў Львоўскай навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка, на кафедры класічнай філалогіі Львоўскага нацыянальнага ўніверсітэта, у Львоўскім абласным інстытуце ўдасканалення настаўнікаў, Львоўскім аддзяленні Інстытута літаратуры НАН Украіны, Львоўскай навуковай бібліятэцы НАН Украіны, Інстытуце неалаціністыкі пры Украінскім каталіцкім універсітэце УГКЦ, Львоўскім універсітэце ветэрынарнай медыцыны і біятэхналогіі імя С. Гжыцкага. Стажыравалася ў аддзеле старажытнай украінскай літаратуры Інстытута літаратуры НАН Украіны. З 1995 г. разам з Міраславам Трафімуком заснавала Інстытут неалаціністыкі пры Украінскім каталіцкім універсітэце. Сфера навуковых інтарэсаў: класічная філалогія, неалаціністыка, гісторыя літаратуры, лексікаграфія. Аўтар сотні публікацый: навуковых артыкулаў, рэцэнзій, інтэрв’ю, перакладаў з польскай і лацінскай моў.

там, які дэманстраваў бы для свету памкненні патрыятычна настроенай украінскай эліты, вялася па меншай меры ад 1707 г., калі не ўлічваць этнапалітычных дэкларацый ранейшых часоў: дакументаў Багдана Хмяльніцкага, Івана Выгоўскага і іншых [7]. Аднак менавіта Піліпу Орліку, як генеральнаму пісару, а потым і кандыдату на гетманскую пасаду, належыць канчатковая рэдакцыя пастулатаў гэтага ўнікальнага дакумента.

ПЕРАДУМОВЫ І ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ КАНСТЫТУЦЫІ 1710 г.

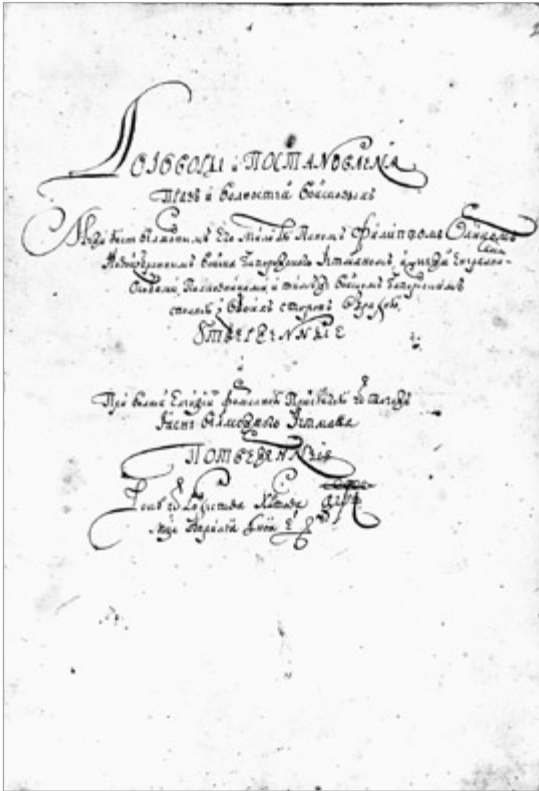
“Уклад правоў і вольнасцяў Войска Запарожскага і пагадненні...”* (інакш – “Канстытуцыя Украіны 1710”, або “Канстытуцыя Піліпа Орліка” паводле імя асноўнага аўтара, або “Бендэрская канстытуцыя” – паводле месца ратыфікацыі) – адзін з найцікавейшых гістарычна-культурных дакументаў украінскай нацыі. Ён меў дзве версіі – лацінамоўную і ўкраінамоўную: адну для знешнепалітычнага, другую – для ўнутранага ўкраінскага ўжытку. Поўная назва лацінамоўнага дакумента: “*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis, inter illustrissimum dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter Generales, Colonellos, necnon eundem Exercitum Zaporoviensem publico utriusque partis laudo conventa ac in libera electione formali iuramento ab eodem illustrissimo Duce corroborata, anno Domini 1710, aprilis 5, ad Benderam*” (“Уклад правоў і вольнасцяў Войска Запарожскага і пагадненні, складзеныя паміж яснавельможным панам Піліпам Орлікам, новаабраным гетманам Войска Запарожскага, і генеральнай старшынай, палкоўнікамі, а роўна і самім Войскам Запарожскім, ухваленыя абодвума бакамі і замацаваныя найяснейшым гетманам на вольных выбарах

адпаведнай прысягай года Божага Нараджэння 1710, красавіка пятага дня ў Бендэрах”). Стараўкраінская назва: “Договоры и Постановлен Правъ и волностей войсковыхъ mezi Ясне велможнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запарожскаго гетманомъ, и mezi енеральными особами, полковниками и тымъ же Войскомъ Запарожскимъ сполною з обоихъ сторонъ обрадою утвержепные и при волной елекції формальною присягою ѿ того жъ Ясне велможного гетмана потверженные року ѿт Рождества Христова аґі, м[еся]ца априля дня є”. Аднак асноўнай усё-такі была лацінамоўная версія. Яна ўтрымлівае багата крыптацытат з антычных твораў, якія лёгка прачытваюцца менавіта ў лацінскім кантэксце.

Канстытуцыя 1710 г. была ратыфікаваная, кажучы сучаснай тэрміналогіяй, электаральнымі сходамі, якія абралі Піліпа Орліка ў гетманскі ўрад. Зазначым, што доўгі час – да 90-х гг. XX ст. – твор быў забыты. Ёсць публікацыі лацінамоўнай і ўкраінамоўнай версій тэксту, ажыццёўленыя ў XIX ст. Аднак многія навукоўцы сумняваліся ў аўтэнтычнасці апублікаваных дакументаў. Сціслая копія на лаціне, што захоўваецца ў архіве Швецыі і выкананая рукой Піліпа Орліка, таксама не пераканала скептыкаў. Таму аўтар гэтага артыкула разам з Міраславам Трафімуком – перакладчыкам тэксту з лацінскай мовы – на працягу 20 гадоў намагаліся даказаць арыгінальнасць дакумента і яго аўтэнтычнасць, аналізуючы філалагічныя і светапоглядна-філасофскія аспекты абодвух тэкстаў, даследуючы стылістыку мастацкіх твораў Піліпа Орліка і параўноўваючы яе са стылем выкладу ў Канстытуцыі 1710 г.

Абгрунтаванасць нашых меркаванняў пацвердзіў арыгінал на стараўкраінскай мове, знойдзены ў 2008 г. у адным з маскоўскіх архіваў. Ён быў напісаны рукой Івана Максімовіча – генеральнага пісара пры гетмане Піліпу Орліку і адначасова аўтара Лацінска-славянскага лексікону (1724) [8]. Паколькі мы доўгі час карысталіся гэтым слоўнікам, няцяжка было распаз-

* Тут і далей тэкст Канстытуцыі 1710 г. цытуецца па-беларуску на аснове перакладу М. Трафімука з лацінскай мовы: <http://trofymuk.org.ua/Конституція-1710-року>.

Тытульная старонка арыгінала Канстытуцыі 1710 г. на стараўкраінскай мове.

наць стыль почырку. Тэкст падпісаны Піліпам Орлікам і змацаваны пячаткай (пячатка не захавалася). Практычна поўная падобнасць усіх тэкстаў, напісаных стараўкраінскай і лацінскай мовамі, даказваюць аўтэнтычнасць дакумента.

Канстытуцыя Украінскай гетманскай дзяржавы адлюстроўвае светапоглядныя ўстаноўкі шляхецка-казацкай праслойкі, якая была стваральніцай другой украінскай дзяржавы. Яе ідэалогія грунтавалася на хазарскай этнагенетычнай легендзе, прызначанай легітымізаваць даўнасцю паходжання (прынцып *“ab antiquo”*) грамадскі статус казацкай праслойкі, уласна, права казацкай старшыны прэзентаваць на палітычнай арэне Еўропы інтарэсы ўкраінскага народа.

Задачай казацтва была абарона ўкраінскіх земляў ад пастаяннай пагрозы са стэпу. У гэтым сэнсе нізоўі Дняпра былі вялікім кардонам, ці памежжам, паміж рознымі цывілізацыямі: земляробчай, асelay – і качавой. Ва ўмовах спецыфічнага *modus vivendi* (укладу жыцця) лагераў-сечаў утварыўся асаблівы светапогляд казацтва. Матывацыяй дзеяння новаўтворанага казацкага стану стала канцэпцыя заступніцтва – *“antemurale”* (мэнавіта так называецца ў Канстытуцыі Запарожская Сеч: *“Sicz antemurale”* – “Сеч-заступніца”; з лац. *antemurale* ‘абарончы мур, ахова’), сутнасць якой складала ідэя абароны хрысціянскай цывілізацыі Еўропы ад “няверных” – казакі выкарыс-

тоўвалі класічную для еўрапейскага рыцарства ідэалогію з рэлігійным грунтам.

Важна нагадаць, што на Запарожжы, на Сечы, усе справы вырашаліся калегіяльна, дэмакратычна. Для гэтага збіраліся казацкія Рады, якія вырашалі ўсе справы, ухвалялі пытанні вайны і міру, абіралі гетмана, выслухоўвалі справаздачы атаманаў і гетмана і пастанаўлялі, як у далейшым будзе развівацца сечавае супольнасць.

Вопыт Запарожжа ўзбагачаўся і карэляваўся ўзроўнем палітычнай культуры, выпрацаванай брацтвамі – своеасаблівай формай самаарганізацыі ўкраінскіх мяшчан, аналагам заходнеўрапейскіх карпаратыўных аб’яднанняў па прафесійных прыкметах. Цалкам магчыма, што на фарміраванне гэтых гарадскіх суполак паўплывала магдэбургскае права. Брацтвы сінтэзавалі ў сабе якасці і прыкметы рэлігійнай і секулярнай суполак – хрысціянскай абшчыны і карпарацый спецыялістаў-рамеснікаў. Яны і сталі асяроддзем зараджэння элементаў грамадзянскай супольнасці ва Украіне і Вялікім Княстве Літоўскім.

Развіццё гэтай традыцыі дасягнула апагею і завяршэння ў часы існавання Гетманшчыны – ад Багдана Хмяльніцкага да Івана Мазепы. Кіева-Магілянская акадэмія – як усходнеславянскі ўніверсітэт – не толькі злучыла абедзве тэндэнцыі развіцця палітычнай свядомасці; яе галоўныя прадстаўнікі-інтэлектуалы стварылі асноўныя канцэпцыі, што леглі ў падмурак новай самасвядомасці насельніцтва Украіны. Адначасова акадэмія культывавала гэтыя дасягненні, рыхтуючы кадры дзяржаўнага кіравання Гетманшчынай. Следствам стагадовай дзейнасці адукацыйнай установы стала, у прыватнасці, і з’яўленне аналізаванага намі этнапалітычнага дакумента, галоўная ідэя якога – характэрная ўкраінская тэндэнцыя да абароны дэмакратычнага грамадства ад абсалютызму.

Калі Багдан Хмяльніцкі звярнуўся па дапамогу да “адзінавернай” Масквы і заключыў з царом Пераяслаўскае ваеннае пагадненне (1654), розніца палітычных сістэм і метадаў уздзеяння адміністрацый Украіны і Масковіі стала занадта відавочнай і кардынальна паскорыла генезу самасвядомасці і найноўшых палітычных ідэалаў нацыі. Пераяслаўскае пагадненне, на нашу думку, выканала ў гэтым працэсе ролю каталізатара.

Дэмакратычныя ідэалы Запарожжа, якія караніліся ў базавых рысах нацыянальнай псіхалогіі, увасобіліся ў замацаванні парламентарных формаў праўлення, што засведчыла Канстытуцыя 1710 г. Казацтва стала носьбітам секулярнай дзяржаўнай ідэі. Вядучае месца займае ідэя самастойнага кіравання “па старажытных звычаях і даўніх законах” і матыв абароны сваіх правоў і вольнасцяў.

Непасрэднай падставай для дакументальнага замацавання такой ідэі сталі спробы асобных

гетманаў захапіць неабмежаваную ўладу. Дакумент падкрэслівае гэта два разы, абодва – у негатыўным плане: у прэамбуле, дзе выкладзена крэда казацкай старшыны, і ў шостым пункце, дзе ў агульных рысах акрэслены параметры арганізацыі структур улады ў Гетманшчыне. Такое акцэнтаванне пастулата ў некаторай ступені сімвалічнае; яно падкрэслівае яго прынцыповасць і дыяхранічную нязменнасць у сістэме каштоўнасцяў украінскага светапогляду: прэамбула – выклад бачання працэсаў гісторыі казацкай старшынай, а шосты пункт – футуралагічная праекцыя гэтых каштоўнасцяў на сістэму грамадскіх адносін, дзе яшчэ раз зацверджана ідэя дэмакратычнага грамадства.

Такім чынам, генеральная старшыня – тагачасная палітычная эліта Украіны – імкнулася юрыдычна аформіць свае правы, каб выконваць кіраўнічую ролю ў палітычным жыцці Украіны пасля вызвалення яе ад маскоўскай улады і легітымизаваць сваё права на гэтую функцыю. Урэшце яна знаходзіць арыгінальную на той час форму ўзаконьвання палітычных інтарэсаў.

Ажыццявіць гэта, увасобіць светапоглядныя ўстаноўкі старшыны ў форме палітычнага маніфеста, вынайшаўшы новую жанравую форму, выпала ўрадженцу Ашмянскага павета Віленскага ваяводства (цяпер Ашмянскі р-н Гродзенскай вобл.) Піліпу Орліку. Менавіта ён як генеральны пісар укладаў афіцыйныя дакументы Івана Мазепы, а таксама ўдзельнічаў у афіцыйных перамовах і ў неафіцыйнай перапісцы ўкраінскага гетмана з іншаземнымі манархамі. Будучы давераным дарадцам І. Мазепы, П. Орлік быў сведкам усіх таемных нарад і ліставання гетмана з польскім і шведскім каралямі, якое адбывалася (не выключана) у поўнай таямніцы ад старшын.

Відавочна, што гэтая практыка стала добрай школай для таленавітага палітыка. Ён выдатна разумеў усю небяспеку такіх адносін, “асабліва з чужымі краінамі... такіх, якія маглі б прынесці шкоду рэспубліцы” (пункт VI). Вось і маем радыкальнае звужэнне правоў гетмана як выканаўчага органа ўлады Гетманшчыны, што так здзіўляе даследчыкаў. Фінансавыя цяжкасці, адсутнасць сродкаў на ўтрыманне войска спарадзілі пункты IX – XVI. Дакумент неаднаразова адзначае спустошанасць казны, а папоўніць яе без гарантый правоў паспалітага насельніцтва гарадоў ці вёсак і без урэгулявання гандлёвых аперацый было практычна немагчыма: галоўнымі крыніцамі паступленняў у казну Гетманшчыны былі “індукты” і “эвекты” – мыты з увозу і вывазу тавараў, а таксама падаткі за карыстанне гутамі, млынамі і падобным, што было дзяржаўнай манаполіяй.

Як сцвярджае М. Трафімук, перакладчык тэксту Канстытуцыі на ўкраінскую мову, «паняцце

Тытульная старонка другога зборніка
Піліпа Орліка.

“*pacta*” – першае слова, ужытае ў тытуле лацінамоўнай версіі, – хоць і мае падпарадкаваную пазіцыю ў пабудове фразы, аднак вельмі важнае для разумення зместу дакумента і адпаведнасці гэтага зместу тагачасным украінскім рэаліям. На нашу думку, тут вядзецца пра **палітычны кампраміс** паміж рознымі групамі насельніцтва Украіны пачатку XVIII ст.: паміж гетманам і палітычнай элітай краю (шляхецка-старшынскай праслойкай), паміж свецкай уладай і царкоўнай, паміж насельніцтвам Украіны і гарадавым казацтвам – з аднаго боку, і запарожцамі (войска Запарожскае нізавое) – з другога, паміж казакамі Гетманшчыны і астатнімі групамі насельніцтва.

У рамках гэтага палітычнага пагаднення ўвядзеныя “ўсе жыхары раксаланскія” – усе пласты ўкраінскага насельніцтва, а не толькі “народ – шляхта”, як гэта было з польскімі “*pacta conventa*”. Фактычна ўсе пласты ўкраінскага насельніцтва прызнаюцца Канстытуцыяй 1710 г. суб’ектамі права, што і вызначае “канстытуцыйнасць” дакумента ў цяперашнім разуменні. Такім чынам, тэкст Канстытуцыі 1710 г. быў для свайго часу **дзейным дакументам кансалідацыі для ўсіх слаёў “жыхароў раксаланскіх”, гэта значыць украінцаў**: ён дэманстраваў палітычны кампраміс, паводле якога пэўныя пласты і пэўныя службовыя асобы абавязаныя былі адмовіцца ад асаблівых прэферэнцый на карысць іншых слаёў. На наша перакананне, змест гэтага дакумента за-

сведчує менавіта націянальнае бачанне праблем тагачаснай Украіны і закладвае глебу для ўпарадкавання, гарманізацыі грамадскіх адносін» [5, с. 315]. Канчатковая мэта гэтага палітычнага кампрамісу – ужо згаданая ідэя самастойнага кіравання “па старажытных звычаях і даўніх законах” і матыў абароны сваіх правоў і вольнасцяў.

Вышэй ужо адзначалася, што тэкст Канстытуцыі 1710 г. пабудаваны спрэс на антытэзах: гэта і проціпастаўленне розных сістэм арганізацыі грамадства (аўтарытарнай і дэмакратычнай), і проціпастаўленне сістэмы Гетманшчыны і анархii – “атаманшчыны” Запарожжа (III), і проціпастаўленне “праведнай мэты” (заваёва свабоды, абароны “правоў і вольнасцяў”) экспансіянісцкім імкненням суседніх дзяржаў, і нават проціпастаўленне гістарычнай рэтраспектывы сінхронным для аўтараў дакумента падзеям: “Metropolis urbs Rossiae, Kijovia, caetereque Ucrainae civitates (cum magistratibus suis)...” – “Стольны горад Русі – Кіеў – і іншыя гарады Украіны са сваімі магістратамі...” (курсіў наш. – А. Т.). Вектары антытэз фактуюцца ў адным пункце – усведамленне націянальнай адасобленасці, адметнасці ад аналагічных этнічных і дзяржаўных утварэнняў усходнеўрапейскага рэгіёну.

Антаганізм дзвюх грамадска-дзяржаўных фармацый – следства гістарычных і геапалітычных умоў іх развіцця, ён адлюстроўваецца на ўзроўні побытавага ўспрымання ў проціпастаўленні “свайго” (праведнага, бо сугучнага Провіду) і “чужога” (дэструкцыйнага і ўвогуле варожага). Названыя антытэзы не толькі прыводзяцца ў тэксце Канстытуцыі – чытач атрымае таксама ключ для паспяховага вырашэння гэтага хітраспляцення проціпастаўленняў. Гэты ключ – ідэя Боскага провіду, які кіруе развіццём гісторыі і заўсёды на баку справядлівасці. Ідэя, блізкая і зразумелая для ўсіх пластоў насельніцтва Украіны.

Канстытуцыя Украінскай гетманскай дзяржавы як літаратурны твор, несумненна, з’яўляецца творам таленавітага майстра; ён адэкватна адлюстроўвае складаныя актуальныя пытанні і робіць гэта ў форме, максімальна прымальнай для патэнцыйнага рэцыпіента.

Парадокс ментальнасці эпохі барока заключаецца ў тым, што П. Орліку давалося сакралізаваць цалкам секулярную ідэю парламенцкага ладу з дапамогай эсхаталагічнай канцэпцыі Провіду, Божай задумы, каб зрабіць яе даступнай для разумення простым людзям. Праўда, казацкая старшыня думала цалкам традыцыйна, кансерватыўна. Падставай светапоглядных мадэляў для ўсіх украінцаў быў хрысціянскі этас (характар). Легітымнасць той ці іншай з’явы ўкраінскага быцця вызначалася найперш адпа-

веднасцю сутнасці гэтай з’явы зместу хрысціянскага этасу, што само па сабе не толькі сведчыць пра “еўрапейскасць” украінцаў, але і можа быць апыёрным доказам важкасці ўкладу нацыі ў агульнаеўрапейскі працэс культуратварэння.

Канстытуцыя 1710 г. з’яўляецца не замацаваннем апрабаваных формаў грамадскага ўкладу, а футуралагічнай дэкларацыяй палітычнага ідэалу. Яна адлюстроўвае не вызначаны стан, а працэс-працяг, развіццё націянальнага светапогляду, паступовую яго секулярызацыю і зараджэнне ў менталітэце ўкраінцаў ідэалаў грамадзянскай супольнасці.

“Уклад правоў і вольнасцяў Войска Запарожскага і пагадненні...” – гэта спроба стварыць жанр палітычнага маніфеста. Дакумент адлюстроўвае найперш асаблівасці менталітэту ўкраінцаў канца XVII – пачатку XVIII ст., дастаткова адэкватна ўвасобленыя дзякуючы спосабу выкладу матэрыялу і спецыфіцы мастацкіх сродкаў. Узровень выканання твора сведчыць пра выдатныя здольнасці і высокі ўзровень культуры ў самым шырокім сэнсе яго непасрэднага аўтара і рэдактара – Піліпа Орліка, а таксама ўсёй грамадскай праслойкі, якая гэтага аўтара спарадзіла, палітычнай і мастацкай эліты Украіны.

Пераклад з украінскай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Конституція Украінскай Гетманскай дзяржавы** : староукраінскаю, латынскаю, сучаснаю украінскаю та англійскаю мовамі. – Львів – Київ, 1997. – 160 с.
2. **Орлик, П.** Конституція, маніфесты та літаратурна спадчына : выбр. творы / П. Орлик; упорядк. і прым. М. Трофимук і В. Шевчука. – Київ, 2006. – 736 с.
3. **“Пакты і Конституції” Украінскай козацкай дзяржавы** (до 300-річчя укладання і 20-річчя незалежнасці Украіны) / відп. ред. В. А. Смолій; упорядк. М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – 440 с. : факсиміле.
4. **Перша Конституція Украіны гетьмана Пилипа Орлика.** 1710 р. / пер. з латын. мовы та прым. М. С. Трофимук; передмова та заг. наук. ред. О. Прицака; пасляслово О. П. Трофимук, М. С. Трофимук. – Київ, 1994. – 77 с.
5. **Трофимук, М. С.** Лагіномовна літаратура Украіны XV – XIX ст. : жанры, мотивы, ідэі : монографія / М. С. Трофимук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 315.
6. **Трофимук, О.** Пилип Орлик : гетьман в эміграції, барокавы поэт, автор першай Конституції / О. Трофимук. – Львів, 2008. – 48 с.
7. **Украіна – Швеція** : на перахрестях історыі (XVII – XVIII стст.) : 1 жовт. 2008 р. – 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. – 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ : кат. Міжнар. вист. / [уклад. Ю. Савчук]; М-во культуры і турызму Украіны, Нац. Музей історыі Украіны. – Київ, 2008. – 224 с.
8. **Maximowicz, J.** Dictionarium Latino-Slavonum (1718 – 1724) / J. Maximowicz / Facsimile Olexa Horbatsch curavit. – Pars I-2. – Праці Греко-католицкай Богословскай акадэміі у Львові; Украінскі католіцкі ўніверсітэт ім. Св. Клімента папы. – Рим, 1991. – Т. 81/1-2. – С. 950 + 476.

У наступных публікацыях будуць разгледжаны моўныя сродкі і лінгвістычныя асаблівасці асноўных твораў Піліпа Орліка, найперш Канстытуцыі 1710 г., а таксама эпістальнай спадчыны дзеяча.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

АДДАНАСЦЬ РОДНАМУ СЛОВУ

ДА ЮБІЛЕЮ ІВАНА ЛЕПЕШАВА

90

Вось ужо і 90. І амаль нічога не змянілася. Толькі рухі крыху павальнейшыя, больш прыкметная хударлявасць і суцэльная сівізна на галаве. А ў цэлым – як і 40 гадоў таму: упэўнены голас, дапытлівы позірк, бурнае абмеркаванне з калегамі апошніх важных праблем філалогіі і падзей у грамадстве. Але самае галоўнае, што ўдалося захаваць прафесару Івану Якаўлевічу Лепешаву, – гэта працаздольнасць, бесперапынная, кожны дзень (нават суткі) нястомная праца на карысць роднай мовы і Бацькаўшчыны. І што важна (гэта як Божы дар), і цяпер працуе І. Лепешаў з захапленнем, ні на ёту не страціўшы задавальнення, эмацыянальнай асалоды ад сваёй дзейнасці. Па-юнацку з нецярпеннем чакае выхаду ў свет уласнага артыкула ці кнігі, з радасцю чытае сваю новую публікацыю, якая хмельць пахам друкарскай фарбы, і абавязкова заўважае і ацэньвае нават дробязныя змяненні ў тэксе, зробленыя рэдактарамі. Іван Лепешаў умее таксама шчыра парадавацца і па-сапраўднаму ацаніць годныя працы іншых аўтараў і, на-

адварот, даць волю прынцыповай крытыцы пасля прачытання некваліфікаванай ці “халяўнай” публікацыі. А чытае ён вельмі многа: навуковыя і літаратурна-мастацкія часопісы, газеты, зборнікі, слоўнікі, творы беларускіх і рускіх пісьменнікаў. Многіх класікаў, напрыклад Я. Купалу, Я. Коласа, В. Быкава, А. Твардоўскага, А. Салжаніцына, ён перачытвае ўжо колькі разоў. І абавязкова выпісвае, выпісвае: словы, выразы, сказы – для сваіх картатэк, для наступных артыкулаў і кніг.

Нарадзіўся Іван Лепешаў у вёсцы Іскозы Дубровенскага раёна Віцебскай вобласці 23 кастрычніка 1924 г. У 1940 г. скончыў 8 класаў, здаў экстарнама экзамены за 9 класаў і паступіў у Аршанскі настаўніцкі інстытут, вучоба ў якім была перапынена вайной. З 1944 г. ваяваў на фронце, быў паранены пры вызваленні Кёнігсберга. Узнагароджаны ордэнам Вялікай Айчыннай вайны II ступені, медалямі “За адвагу”, “За баявыя заслугі” і інш. Пасля заканчэння Аршанскага настаўніцкага інстытута (1948) працаваў выкладчыкам беларускай мовы ў Свіслацкай СШ Гродзенскай вобласці. З 1956 да 1971 г. выкладаў беларускую і рускую мовы і літаратуры ў Машталерскай сямігадовай школе Свідзельскага раёна і ў Берштаўскай сярэдняй школе Шчучынскага раёна. Завочна скончыў філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага педінстытута (1959).

Працуючы ў школе, І. Лепешаў прымаў актыўны ўдзел у грамадскай дзейнасці, у якасці селькара часта друкаваў матэрыялы ў мясцовых, рэспубліканскіх і саюзных перыядычных выданнях. Сур’ёзна займаўся навукова-метадычнымі пытаннямі выкладання мовы і літаратуры. У выдавецтве “Народная асвета” настаўнік выдаў дзве кнігі “Изготовление и использование таблиц по русскому языку” (1966), “Литературно-краеведческий кружок” (1969), якія былі высока ацэнены тагачаснай метадычнай навукай.

У 1971 г. Івана Якаўлевіча запрасілі працаваць на кафедру беларускай мовы Гродзенскага дзяржаў-

Сумная вестка прыйшла ў рэдакцыю, калі часопіс быў здадзены ў друк: 12 кастрычніка 2014 г. Івана Якаўлевіча Лепешава не стала.

нага педінстытута (цяпер універсітэт). З таго часу пачалася і працягваецца надзвычай плённая дзейнасць вучонага ў галіне беларускага мовазнаўства. Кандыдацкую дысертацыю ён абараніў у 1972 г., доктарскую – у 1984 г., прафесарам стаў у 1986 г. У век навуковай спецыялізацыі І. Лепешаў належыць да нешматлікага кола даследчыкаў, абсяг навуковых інтарэсаў якіх рознабаковы і шматгранны. Падобна волатам навукі мінулых стагоддзяў ён увасабляе сабой вучонага-гуманітарна шырокага профілю: і лінгвіст, і літаратуразнаўца, і гісторык, да таго ж яшчэ і таленавіты публіцыст.

За чатыры дзесяцігоддзі навукова-педагагічнай дзейнасці І. Лепешаў стварыў такі аб'ём навуковай прадукцыі, якім мог бы пахваліцца цэлы аддзел навукова-даследчага інстытута. На аўтарскім рахунку вучонага 650 артыкулаў і 47 кніг, сярод якіх манаграфій – 8, слоўнікаў – 17, дапаможнікаў – 14, навукова-папулярных кніг – 8. Толькі пералік публікацый І. Лепешава заняў бы дзясяткі старонак.

Найбольшыя навуковыя дасягненні І. Лепешава, натуральна, у сферы лінгвістыкі. Вынікі творчай дзейнасці вучонага – працы па розных галінах мовазнаўства: сучаснай беларускай мове, культуры маўлення і стылістыцы, фразеалогіі, парэміялогіі, лексікалогіі, этымалогіі і інш. Ся-

род яго даследаванняў фундаментальнага характару асобнымі вехамі ў галінах беларускага і славянскага мовазнаўства можна лічыць такія кнігі: “Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы” (1984), “Фразеалогія сучаснай беларускай мовы” (1998), “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў” (2004), “Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства” (2006), “Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т.” (2008), “Лінгвістычны аналіз тэксту” (2009), “Глумачальны слоўнік прыказак” (2011), “Этымалагічны слоўнік прыказак” (2014).

Іван Лепешаў – кваліфікаваны, адказны і сумленны педагог. Ён вельмі паважаны сярод студэнтаў, магістрантаў, аспірантаў, калег па працы. Як настаўніка і як чалавека з цеплынёй успамінаюць яго тысячы вучняў – выпускнікоў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы розных пакаленняў. У Беларусі І. Лепешаў вядомы не толькі як спецыяліст-філолаг, але і як шчыры, адданы грамадзянін-патрыёт, які сваімі навукова-публіцыстычнымі артыкуламі абуджае найлепшыя пачуцці прыхільнасці да Бацькаўшчыны.

Мікалай ДАНИЛОВІЧ,

доктар філалагічных навук, прафесар.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Скарбы мовы

Іван ЛЕПЕШАЎ

ПРА ЎТВАРЭННЕ НЕКАТОРЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

Пераважная большасць фразеалагізмаў узнікла на аснове адзінак іншых моўных узроўняў – словазлучэння, сказа, слова. Адпаведна з гэтым вылучаюцца тры спосабы фразеалагічнай дэрывацыі: фразеалагічна-сінтаксічны, эліптычны і фразеалагічна-лексічны. Разам з тым у нашай літаратурнай мове ёсць нямала выказаў, якія ўзніклі на аснове ўнутраных фразеалагічных рэсурсаў, склаліся на базе ўжо наяўных фразеалагічных адзінак. У такім разе можна і трэба асобна гаварыць пра ўнутрыфразеалагічны спосаб і яго шматлікія і разнастайныя працэсы ўтварэння новых фразеалагізмаў. Шэсць такіх працэсаў сцісла апісаных ў маёй “Фразеалогіі...” [1, с. 25 – 29].

Далей напачатку больш падрабязна спынімся на адным з гэтых працэсаў – утварэнні ад выказаў дзеяслоўнага тыпу суадносных з імі назоўнікавых фразеалагізмаў. Ён у пэўнай ступені збліжаецца з марфалагічным спосабам лексічнай дэрывацыі. Так, у першых чатырох тамах “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы” пададзена каля 2000 назоўнікаў, утвораных ад дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў ці нулявой суфіксацыі (*валодаць – валоданне, аглядаць – агляд*).

Падобную з’яву можна назіраць і сярод фразеалагізмаў. Тут таксама нярэдка новы выраз (назоўнікавы) фарміруецца на аснове дзеяслоўнага ў выніку ўтварэння аддзяяслоўнага кампанента-назоўніка ад граматычна галоўнага слова, пры неабходнасці замяняецца і склонавая форма залежнага слова-кампанента: *абіваць парогі – абіванне парогаў, зрываць маску – зрыванне масак, замятаць сляды – замятанне слядоў*.

Супаставім ужыванне апошняй пары суадносных выказаў у межах двух суседніх сказаў: “Гэта ўжо было падобна на *замятанне слядоў*. А калі *замятаюць сляды*, тады, зразумела, пачынаюць нечага баяцца” (М. Лынькоў). Тут назоўнікавы дэрыват (*замятанне слядоў*) мае ўжо не дзеяслоўнае, працэсуальнае значэнне, уласцівае выразу *замятаць сляды*, а назоўнікавае, прадметнае, у сказе выступае не як выказнік, а як дапаўненне, валодае не дзеяслоўнымі катэгорыямі трывання, часу, асобы і ладу, а назоўнікавымі – роду, ліку, склону, не спрагаецца, а скланяецца, – інакш кажучы, паводзіць сябе як звычайны назоўнікавы фразеалагізм.

Як у лексікалогіі дзеяслоў (скажам, *пераліваць*) і аддзяяслоўны назоўнік (*пераліванне*)

слушна лічаць двума асобнымі словамі, так і ў фразеалогіі назоўнікавыя выразы, утвораныя на аснове дзеяслоўных, павінны кваліфікавацца як самастойныя адзінкі моўнай сістэмы. Яны адрозніваюцца ад суадносных дзеяслоўных выказаў семантыкай, катэгарыяльным значэннем, марфалагічнымі формамі, сінтаксічнай роляй. Нельга лічыць іх і індывідуальна-аўтарскімі з’явамі, асабліва калі яны не адзінкавыя ўжыванні, а шырока выкарыстоўваюцца ў маўленні. Так, тут можна было б прывесці 9 прыкладаў на рэалізацыю фразеалагізма *пераліванне з пустога ў парожняе*. Амаль гэтак жа часта ўжываюцца і такія, напрыклад, выразы: *ад’яда душы, вайна з ветракамі, гульня з агнём, гульня ў ката і мышку, гульня ў паддаўкі, закручванне гаек, звядзенне рахункаў, ігра на нервах, навешванне ярлыкоў, таптанне на месцы*.

Несумненна, гэтыя і іншыя выразы, неподобныя на суадносныя дзеяслоўныя сваімі семантычнымі і граматычнымі характарыстыкамі, з поўнай падставай заслугоўваюць статусу самастойных адзінак і павінны тлумачыцца, апісвацца ў слоўніку на сваіх алфавітных месцах. Аднак у “Фразеалагічным слоўніку рускай мовы” (1967; пазнейшыя чатыры перавыданні стэрэатыпныя) выразы тыпу *ігра в бирюльки* кваліфікуюцца не як асобныя назоўнікавыя адзінкі, а як так званыя “формы ўжывання” пэўнага дзеяслоўнага фразеалагізма. Пад уплывам гэтага слоўніка і ў некаторых беларускіх фразеаграфічных даведніках аналагічным чынам падаюцца назоўнікавыя ўтварэнні. Да прыкладу, у слоўніку Г. Юрчанкі “І сячэ і паліць” (1974) у слоўнікавым артыкуле *пераліваць з пустога ў парожняе* побач з трывальнай формай *пераліваць...* прыводзіцца і нібыта форма *пераліванне...* Прыкладна тое самае знаходзім і ў “Фразеалагічным слоўніку мовы твораў Я. Коласа” (1993; гл., скажам, артыкулы: *выйсці са строю, валодаць пяром, закласці фундамент*).

Што да двухтомнага “Слоўніка фразеалагізмаў” (2008), дык тут кожны назоўнікавы дэрыват тыпу *абіванне парogaў* апісваецца ў сваім слоўнікавым артыкуле і ілюструецца адпаведнымі прыкладамі. Такіх дэрыватаў у гэтым слоўніку каля 90.

Амаль усе назоўнікавыя дэрываты, за рэдкім выключэннем (*навядзенне мастоў, уступленне ў сілу*), утвараюцца ад кампанентаў, якія генетычна з’яўляюцца дзеясловамі незакончанага трывання, прычым у пераважнай большасці прамапераходнымі: *забіваць казла – забіванне казла, выносіць смецце з хаты – вынас смецця з хаты*.

Найбольш прадуктыўным дэрывацыйным сродкам выступае суфікс *-нн-е*, які далучаецца да дзеяслоўнай асновы: *выбіваць клін клінам –*

выбіванне клінам кліна; выкідванне за вароты, закрыванне вачэй, падбіванне кліноў, паціранне рук, капанне на мазгі, коўзанне па паверхні і інш. Некаторыя выразы ўтварыліся пры дапамозе суфіксаў *-н-я, -к-а*, перад якімі канцавая галосная інфінітыўнай асновы адкідаецца: *гуляць у маўчанку – гульня ў маўчанку; гульня ў жмуркі, гульня ў бірулькі, закладка фундаменту і г. д.* Выкарыстоўваецца і суфікс *-л-я*, перад якім адсякаецца канцавая галосная ўтваральнай асновы, а таксама чаргуюцца *а-о, в-ў*: *будаваць паветраныя замкі – будоўля паветраных замкаў; лоўля рыбки ў мутнай вадзе*.

Асобныя выразы ўтварыліся бязафіксным спосабам (нулявой суфіксацыяй), пры якім адкідаецца канцавая галосная інфінітыўнай асновы, чаргуюцца канцавыя зычныя (*адводзіць вочы – адвод вачэй, пераводзіць на рэйкі – перавод на рэйкі, сыходзіць са сцэны – сыход са сцэны*), пераносіцца націск на папярэдні склад (*выядаць душу – выяда душы, выходзіць са строю – выхад са строю*).

Калі ўтваральны дзеяслоўны фразеалагізм мае два значэнні ці больш, то ў адных выпадках і вытворныя назоўнікавыя выразы захоўваюць тую ж колькасць значэнняў (*перамыванне костчак, пераліванне з пустога ў парожняе*), у другіх – назоўнікавыя выразы адназначныя (*сыход са сцэны, згушчэнне фарбаў*). Назіраюцца несупадзенні паміж суадноснымі выразамі па іх спалучальных магчымасцях. Параўнаем, напрыклад: *адводзіць вочы* (каму) – *адвод вачэй; пераядаць вантробы* (каму) – *пераяда вантроб; выходзіць у свет – выхад у свет* (чаго); *перамываць костчакі* (чыё, каго, каму) – *перамыванне костчак* (каго, чыіх).

Як бачым, узнікненне назоўнікавых выказаў ад дзеяслоўных шляхам марфалагічнай дэрывацыі стрыжнёвага кампанента – даволі пашыраны працэс. Звернемся цяпер да іншых, менш пашыраных унутрыфразеалагічных працэсаў (у навуковай літаратуры яны не апісваліся).

Калі параўнаць суадносную пару *блуканне па пакутах* і *блуканне па пакутах*, дык тут маем справу з унутрыфразеалагічным працэсам адваротнага характару. Спачатку ўзнік назоўнікавы фразеалагізм *блуканне па пакутах* як калька з царкоўнаславянскай мовы. Ён склаўся на аснове старажытнага веравання ў блуканне душ грэшнікаў па пакутах на працягу сарака дзён пасля смерці чалавека. На землях Кіеўскага княства з XII ст. карысталася папулярнасцю перакладзенае з грэчаскай мовы сказанне “Блуканне Багародзіцы па пакутах”, у якім апісваліся незвычайныя мукі грэшнікаў у пекле. На базе назоўнікавага фразеалагізма шляхам унутрыфразеалагічнай дэрывацыі ўтварыўся дзеяслоўны

блукіца па пакутах са значэннем ‘пераносіць цяжкія жыццёвыя выпрабаванні’.

Яшчэ адзін прыклад. У маім “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” [2, с. 312 – 313] пра выраз *прамываць мазгі* (каму) сказана, што ён скалькаваны з англійскага складанага дзеяслова *brainwash* па яго частках – як двухкампанентны. А пра назоўнікавы фразеалагізм *прамыўка мазгоў* гаворыцца, што ён агульны для ўсходнеславянскіх моў і ўтварыўся ад суадноснага дзеяслоўнага *прамываць мазгі*. Зварот жа да сучасных англійскіх слоўнікаў і навуковай літаратуры на іншых мовах змушае зрабіць папраўку. Аказваецца, што абодва памянёныя беларускія выразы з’яўляюцца калькамі з англійскай мовы, прычым найперш замацаваўся ў англійскай мове не дзеяслоўны, а назоўнікавы фразеалагізм *brainwashing* (*прамыванне мазгоў*). Як адзначаецца ў літаратуры, у верасні 1950 г. амерыканская газета “Маямі нюз” апублікавала сенсацыйны артыкул пад загалоўкам “Тактыка прамывання мазгоў”, з гэтага часу выраз *прамыванне мазгоў* трывала ўвайшоў у міжнародны лексікон.

Асобныя дзеяслоўныя выразы ўзніклі на базе назоўнікавых у выніку ўнутрыфразеалагічнага працэсу, які можна назваць разгортваннем метафарычнага кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма-папярэдніка. Некалькі прыкладаў.

Назоўнікавы фразеалагізм *пракрустава ложка* – паўкалька з французскай мовы (*lit de Procruste*) ці англійскай (*the Procrustean bed*). Склаўся на аснове старажытнагрэчаскага міфа пра Пракруста. Ён лавіў людзей, заводзіў да сябе і ўкладваў у сваю пасцель. Калі ахвяра была даўжэйшая за ложак, Пракруст адсякаў ёй ногі, а калі карацейшая – расцягваў гасця да памеру ложка. У беларускай літаратурнай мове шляхам актуалізацыі ўнутранай формы гэтага фразеалагізма ўтварыліся два дзеяслоўныя выразы: *укласці ў пракрустава ложка* (чаго), *укладвацца ў пракрустава ложка* (у слоўніках іншых моў не фіксуецца).

З грэчаскай міфалогіі паходзіць і назоўнікавы выраз *гордзіеў вузел*. Паводле міфа, Гордзій, да таго як стаў царом Фрыгіі, быў простым земляробам. Калі ён араў на валах, арол сеў на ярмо. Гэта прадказвала Гордзію, як растлумачыла прарочыца, царскую ўладу. Якраз у фрыгійцаў у хуткім часе не стала цара, і яны, выконваючы волю аракула, выбралі таго, хто першы на калёсах ехаў па дарозе да храма Зеўса. Гэта быў Гордзій. Стаўшы царом, Гордзій паставіў калёсы ў храм, а ярмо прымацаваў да дышыя такім заблытаным вузлом, што ніхто не мог яго развязаць, пакуль Аляксандр Македонскі не рассек яго мячом. У нашай мове, як і ў многіх іншых,

ёсць як назоўнікавы фразеалагізм *гордзіеў вузел*, так і вытворны дзеяслоўны *секчы* (*рассекчы*) *гордзіеў вузел*.

Кракадзілавы слёзы – паўкалька з нямецкай мовы (*Krokodilstränen*) ці французскай (*larmes de crocodile*). У аснове фразеалагізма – старажытнае павер’е, быццам кракадзіл, з’ядаючы сваю ахвяру, плача. Зрэшты, адна з ранніх фіксацый выразу сустракаецца ў помніку палемічнай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага “Антиризишь или Апология против Христофора Филалета” (1599): “А што поведаете, жесте зъ жалостью серъдечною учинили, – крокодиловы то слезы!”. Супаставім суадносна з назоўнікавым дзеяслоўны фразеалагізм *ліць* (*праліваць*) *кракадзілавы слёзы* (хутчэй за ўсё, паўкалька з нямецкай мовы: *Krokodilstränen vergieBen*).

Шапка Манамаха – запазычанне з рускай мовы. Абазначае ‘галаўны ўбор як сімвал царскай улады ў Расіі’ і ‘адзінае, поўнаўладнае кіраўніцтва дзяржавай’. Паходзіць з выразу *Ох, тяжела ты, шапка Мономаха*, упершыню ўжытага ў трагедыі “Барыс Гадую” (1825) А. Пушкіна са значэннем ‘цяжка кіраваць дзяржавай’. Лічыцца, што гэтую шапку насіў вялікі князь кіеўскі Уладзімір Манамах (1053 – 1125). Шапкой Манамаха як сімвалам улады вянчаліся на царства маскоўскія цары. На вобразнай аснове гэтага назоўнікавага фразеалагізма ўзнік дзеяслоўны *надзець шапку Манамаха* – у сэнсе ‘стаць адзіным, поўнаўладным кіраўніком дзяржавы’.

Адзначым яшчэ толькі адзін прыклад унутрыфразеалагічнай дэрывацыі, але ўжо не звязаны з узнікненнем назоўнікавых ці дзеяслоўных выказаў.

Шырокаўжывальны прыметнікавы фразеалагізм *скура ды косці* – калька з лацінскай мовы (*pellis totus est*). Абазначае ‘вельмі худы, змарнелы’: *Хлапчук быў скура ды косці, твар бледны, мурзаты* (П. Місько). У выніку пашырэння кампанентнага складу гэтага выразу ўтварыўся фразеалагізм са структурай сказа, несудносна з часцінамі мовы: <адна> *скура ды косці засталіся* (на кім, у каго, ад каго). Абазначае ‘хто-н. вельмі схуднеў’: *А вось Ленка, у якой адна скура ды косці засталіся, здагадалася* (пра іх свята), *не забылася, безумоўна, знарок прыйшла...* (І. Шамякін).

На базе выразу *скура ды косці* параўнальна нядаўна склаўся ў жывой народнай мове некааторых мясцін Беларусі яшчэ адзін (надта ж дасціпны) фразеалагізм: *скура ды арматура*. Ён, абнавіўшы сваю вобразнасць, стаў больш экспрэсіўным, чым яго папярэднік, дапоўніўся адценнем іранічнасці, жартаўлівасці. Фіксуецца ў двух дыялектных слоўніках [3, с. 69; 4, с. 172], ілюструецца, напрыклад, такім сказам: *Мы пра*

такіх худых кажам “скура ды косці”, а ад маладых цяпер чуем “скура ды арматура”. Выраз зрэдку выкарыстоўваецца і ў мастацкай літаратуры. Напрыклад, у аповесці “Пакаранне для Ноны” З. Дудзюк чытаем: *Вар’яцтва! Пратэз, штучнасць! Трызненне нейкае! Здурнелі! Дык гэ-та ж псіх! І ты з ім у псіхапатку ператварылася! Паглядзі на сябе! Скура ды арматура!*

Варта сказаць і яшчэ пра адзін цікавы выпадак трансфармавання выразу *скура ды косці*. У студэнцкім асяроддзі бытуе такая загадка-гумарэска (у выглядзе пытання і адказу):

– Хто такі “скура ды косці ды хвост”?

– Студэнт, які вяртаецца дамоў пасля экзаменацыйнай сесіі.

Тут хвост ужыты як бы ў двух значэннях адначасова. Ён абазначае, па-першае, ‘запазыча-

насць, няздадзены экзамен ці залік’, а па-другое, ‘прыдатак на заднім канцы цела ў жывёлы’. Другое значэнне імгненна ўсплывае ў свядомасці і нават выступае на пярэдні план – па асацыяцыі з іншымі кампанентамі выразу, ужо нібы апрадмечанымі, канкрэтызаванымі, суадноснымі з назвамі частак цела.

Спіс літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998.
2. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004.
3. Лепешаў, І. Я. З народнай фразеалогіі : дыферэнц. слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1991.
4. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Асоба ў беларускай лінгвістыцы

ЛЕАНІД ЛЕЎШЧАНКА

Артыкул прысвечаны беларускаму навукоўцу Леаніду Леўшчанку. На падставе архіўных і літаратурных крыніц праводзіцца агляд асноўных этапаў жыццёвага шляху Л. Леўшчанкі. Характарызуецца найважнейшыя навуковыя публікацыі даследчыка. Ацэньваецца яго ўклад у беларускую тэрміналогію.

Ключавыя словы: *гісторыя лінгвістыкі, тэрміназнаўства, прынцыпы тэрміналагічнай дзейнасці, запазычванне, тэрмінаўтварэнне, тэрміналагічны слоўнік, тэорыя літаратуры.*

The article is devoted to the Belarusian scientist Leonid Leuschanka. On the basis of archival and literature reviews the main stages of the life path L. Leuschanka. Characterized by the most important scientific publications of the researcher. Assesses its contribution to Belarusian terminology.

Леанід Іванавіч Леўшчанка (Леўчанка; псеўданім *Лявон Леўш*) нарадзіўся 17 жніўня (па новым стылі) 1882 г. Дакладнае месца нараджэння застаецца невядомым: сам ён у адных дакументах называў Кіеў, а ў іншых – Гомель тагачаснай Магілёўскай губерні (што больш верагодна) [10, арк. 28, 30]. Сям’я была бедная. Маці зарабляла на жыццё праннем бялізны, бацька быў бакеншыкам на Дняпры, але ён памёр даволі рана – калі Леаніду было 12 гадоў.

Пасля заканчэння пачатковай школы Леанід перайшоў у другі клас гімназіі, дзе правучыўся тры гады, і пасля конкурснага іспыту быў залічаны ў Калегію Паўла Галагана. Гэтую сярэдняю навучальную ўстанову закрытага тыпу заснаваў у 1871 г. у Кіеве грамадскі дзеяч і мецэнат Рыгор Галаган у памяць пра памерлага сына Паўла, каб маладыя людзі з небагатых сем’яў маглі атрымаць адукацыю. У розны час яе выпускнікамі былі вядомыя ўкраінскія і расійскія вучоныя: патафізіёлаг А. Багамолец, літаратар М. Драй-Хмара, псіхолаг Р. Касцюк, філолаг Н. Катлярэўскі, лінгвіст Б. Ларын, біёлаг У. Ліпскі, педагог і гісторык С. Мараўскі, афтальмолаг А. Шыманоўскі, а таксама цэлы шэраг дзяржаў-

ных і грамадскіх дзеячаў: П. Баярскі, М. Жавахаў, І. Льяшэнка, Л. Качубей, Д. Курскі, А. Лівіцкі, А. Раковіч, М. Чубінскі і інш. У Калегіі Леанід Леўшчанка прайшоў чатыры вышэйшыя класы гімназіі і закончыў яе з залатым медалём.

Нядоўгі час Л. Леўшчанка вучыўся ў Кіеўскім політэхнічным інстытуце, але шмат хварэў і таму вымушаны быў пакінуць навучанне. Праз год перапаступіў на фізіка-матэматычны факультэт, дзе асабліваю ўвагу аддаваў фізіцы. Нягледзячы на тое, што з самых першых універсітэцкіх дзён маладому чалавеку даводзілася шмат працаваць у вольны ад вучобы час (даваў прыватныя ўрокі), ён здолеў стаць адным з найлепшых студэнтаў на курсе і атрымаў прэстыжны дыплом першай ступені [10, арк. 28].

Пасля заканчэння ўніверсітэта ў 1910 г. Л. Леўшчанка пачаў працаваць выкладчыкам фізікі і матэматыкі Барскага рэальнага вучылішча. У дастаткова сціслыя тэрміны ён арганізаваў фізічны кабінет і лабараторыю для практычных заняткаў па фізіцы. Па яго словах, “фізічны кабінет і ўсі наагул школьныя фізічныя прылады былі дапасаваны да сваёй мэты і выезжаючы аттуль я пакінуў свайму замясціцелю зусім на-

Леанід Леўшчанка ў гады студэнцтва.

лажаную фізычную лабараторыю” [10, арк. 28 – 29].

Аднак часы былі неспакойныя, і ў выніку даносу аднаго з калег-манархістаў пра залішні лібералізм маладога настаўніка Л. Леўшчанку перавялі “для карысці службы” ў горад Гарадню Чарнігаўскай губерні. На новым месцы ён зноў заняўся арганізацыяй фізічнай лабараторыі, прычым на гэты раз працаваць давялося ў значна больш складаных матэрыяльных умовах: невялікі горад зусім не меў вольных сродкаў на набыццё абсталявання. Леанід Іванавіч успамінаў: “Пры такіх абставінах я вымушаны быў самім жыццём паглядзець інакш на справу забеспячэння школы нагляднымі дапаможнікамі і заняцця ўласнаручным стварэннем іх, карыстаючыся дапамогай мясцовых рамеснікаў толькі тады, калі патрабавалася шматгадовая практыка або спецыяльныя інструменты (коўка, адліўка чыгуну, медзі і г. д.)” [10, арк. 30]. Насуперак усім абставінам за чатыры гады напружанай працы ён абсталяваў дастаткова поўны кабінет: “там было ўсё патрэбнае для навучання фізікі і вельмі значны лік прыладаў быў зроблены праз мейсцовых майстроў, мяне і аднаго вучня” [10, арк. 30].

У 1916 г. малады педагог пераехаў у Кіеў і праз год быў запрошаны выкладаць фізіку і вышэйшую матэматыку на фізіка-матэматычны

факультэт Кіеўскіх вышэйшых жаночых курсаў А. Жакулінай. З часу іх стварэння ў 1878 г., і асабліва пасля 1906 г., выкладанне на курсах было арганізавана такім чынам, каб узровень адпавядаў універсітэцкаму. Пры праектаванні навучальных заняткаў на курсах узорам заўсёды былі праграмы, якія дзейнічалі ў Кіеўскім універсітэце святога Уладзіміра. Падчас працы на курсах Л. Леўшчанка пазнаёміўся з метадыкай і дыдактыкай фізікі і выпрацаваў свой погляд на задачы і мэты эксперыменту ў школе і ролю лабараторнага працоўнага метаду. У выніку выпускнікі курсаў давалі пробныя ўрокі, амаль цалкам карыстаючыся ўласнаручна створанымі прыборамі [10, арк. 30].

Вечарамі пасля заняткаў Леанід Іванавіч пісаў падручнік па фізіцы для настаўніцкіх семінарыяў і вышэйшых пачатковых школ. Увесь праграмны матэрыял ён планаваў падзяліць на тры ступені і скампанаваць падручнік на падставе канцэнтрычнага метаду.

Жывучы ў Кіеве, Л. Леўшчанка ўваходзіў у актыў беларускай дзяспары, актыўна цікавіўся праблемамі станаўлення беларускай дзяржаўнасці, культуры і мовы.

Пасля абвяшчэння БНР і БССР беларуская мова пачала выкарыстоўвацца ў найбольш важных камунікатыўных сферах на тэрыторыі Беларусі. На ёй працаваў урад, адбывалася навучанне ў школах, тэхнікумах і ВНУ. Леанід Іванавіч добра разумеў, што арганізацыя сярэдняй і вышэйшай школы, стварэнне нацыянальнага перыядычнага друку, развіццё навуковых даследаванняў немагчымыя без хуткай распрацоўкі і сістэматызацыі беларускай тэрміналогіі. У 1918 г. у газеце “Вольная Беларусь” былі апублікаваны два яго артыкулы – “Пытанне аб беларускай тэрміналогіі” [6] і “Да пытання аб тэрміналогіі” [7], якія сталі першымі працамі па тэорыі тэрміназнаўства ў айчынай лінгвістыцы.

Даследчык адзначаў: “Раскіданыя па ўсіх абшарах Беларусі і нават у значным ліку звонку яе, нашы сьвядомыя сілы прымушаны апрацаваць тэрміналогію паасобку, а гэта пагражае рознагалосіцай і вялікай спакусай увясыці гатовыя тэрміны іншых народаў: расійцаў і ўкраінцаў, прыдаўшы ім беларускую гаворку” [6, с. 223]. Для ўнармавання беларускай тэрміналогіі па ўсіх прадметах школьнага навучання і каардынацыі тэрміналагічнай дзейнасці Л. Леўшчанка прапанаваў стварыць спецыяльную камісію (у Мінску або Вільні). У камісію павінны былі дасылацца ўсе праекты тэрмінасістэм для іх далейшай уніфікацыі.

Акрамя таго, у артыкуле прапаноўваліся і тэарэтычна абгрунтоўваліся базавыя прынцыпы фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі.

На этапе выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі неабходна было абмежаваць уплыў рускай і польскай моў і правесці інвентарызацыю наяўных моўных сродкаў: “Мы кажэм *шчот* заместа *рахунак*, *плотнік* заместа *дайлід* ці *цесля*, *савет* заместа *рады*... У нас зусім абыклае слова *напрыклад* ці *павэдлуг*, тагды як наша мова вымагае казаць *прыкладам* і *подлуг*” [6, с. 223].

На думку вучонага, асноўнай крыніцай тэрміналогіі павінна быць жывая народная мова. Неабходна таксама звярнуцца да аўтарытэтных лексікаграфічных крыніц і выкарыстаць асобныя гістарычныя помнікі: “Трэба памятаць, што ў мінуўшчыні мы былі і багацей і асьвечней, чым цяпер. Побач з матэрыяльным зубожэннем йшло і зьнішчэнне нашага духоўнага багацця. Подлуг таго, для нас адкапыванне пасярод памятнакаў забытае старыны выйшаўшых з ужывання выразаў, слоў, асобных абаротаў гутаркі будзе ні паверненне мовы назад, а паступовае разьвіццё мовы” [6, с. 223].

Пры адсутнасці адпаведных слоў у народнай мове і гістарычных крыніцах найменне можа запазычвацца з іншых моў: «Трэба лічыцца і з тым, што “вышэйшая” навука мае свае вячыстыя звычаі; яна апрацовывалася вучонымі ўсіх нацыяў, усіх вякоў. Яна прыбрала міжнародны характар, і напрамак мае такі, што-б зусім адкінуць нацыянальныя асобнасьці. Дзеля таго ў ёй ужываюцца тэрміны амаль ня выключна грэцка-лацінскія» [7, с. 251].

Для намінацыі спецыяльных паняццяў могуць канструявацца наватворы, “калі браць корэнь ужо існуючага і рабіць вывадныя”. Для гэтага неабходна адшукаць усе словы, якія маюць падобнае ці суадноснае значэнне, выявіць корань і на аснове яго “стварыць новае слово, не псуючы ўказаў нашае мовы і маючы пад увагаю склад грэцкага ці лацінскага, наагул, чужаземнага тэрміна” [7, с. 251]. Напрыклад, у беларускай мове ёсць слова *поперак*, але пры гэтым няма тэрміналагічнага адпаведніка для грэчаскай лексемы *дыямэтр*. Паколькі рускае слова *поперечник* “у нас мае зусім іншы сэнс”, то “магчыма стварыць новае слова *перакавік*, *празмернік*, хоць такія словы будуць с пачатку і вельмі дзіўнымі” [6, с. 223]. Пры стварэнні тэрмінаў важна кіравацца прынцыпам кампактнасці моўнай адзінкі (“кожны тэрмін павінен быць як мага карацей”) [7, с. 251].

Такім чынам, працэс канструявання спецыяльнага наймення, паводле Л. Леўшчанкі, на практыцы можа выглядаць наступным чынам: паколькі для запазычанага тэрміна *дыяганаль*, які выкарыстоўваецца для абазначэння простага, што праходзіць праз кут, няма ўласнабеларускага адпаведніка, то пасля аналізу яго структуры (διαγωνος ад

Вокладка зборніка “Дыямэнты беларускага прыгожага пісьменства”. Кіеў, 1919 г.

диа- ‘праз’ і γωνια ‘вугал, кут’) можа быць прапанаваны неалагізм *прастакутнік* [7, с. 251].

Напрыканцы абодвух артыкулаў Л. Леўшчанка змясціў падборку асобных беларускіх тэрмінаў фізікі (20 і 14 найменняў), апрацаваных па заяўленых ім прынцыпах, з іх перакладам на рускую мову: *фізика* – *физика*; *фізычнае цело* – *физическое тело*; *матэрыя* – *вещество*; *прастор* – *пространство*; *ява* – *явление*; *хемія* – *химия*; *дух* – *газ*; *становішчо матэрыі* – *состояние вещества*; *жыжка* – *жидкость*; *духавідны* – *газообразный*; *вугальны квас* – *углекислый газ*; *будоўля матэрыі* – *строение вещества*; *абсяг* – *объём*; *мерная шклянка* – *мензурка*; *імпэт* – *сила*; *імпэт ціжару* – *сила тяжести*; *вага* – *вес*; *мярыло* – *маштаб*; *простападны напрамак* – *вертикальное направление*; *паземны напрамак* – *горизонтальное направление* [6, с. 224]; *ступеннік* – *термометр*; *тралюсьнік* – *градусник*; *відаль* – *перспектива*; *прамень* – *луч (световой)*; *асяродак* – *центр*; *паўзбежнік імпэтаў* – *параллелограмм сил*; *скутачны імпэт* – *равнодействующая сила*; *падвага*, *гвага*, *рагач* – *рычаг*; *роўнавага* – *равновесие*; *сталае* – *безразличное*; *стаючае* – *устойчивое*; *хісьлявае* – *неустойчивое*; *досьвед* – *опыт, исследование*; *сачэнне* – *наблюдение*; *вадзяны гнёт* – *гидравлический пресс* [7, с. 251].

Верагодна, што публікацыі Л. Леўшчанкі былі заўважаны тагачаснай навуковай супольнасцю:

Леанід Леўшчанка (у цэнтры)
з выпускнікамі Ворзельскай сярэдняй школы. Чэрвень 1946 г.

спецыяльная тэрміналагічная камісія, створаная ў 1919 г. па ініцыятыве Цэнтральнай беларускай школьнай рады і Беларускага настаўніцкага саюза, у складзе 25 мінскіх настаўнікаў пачала апрацоўку тэрмінасістэмы матэматыкі менавіта на аснове прынцыпаў, сфармуляваных даследчыкам. Па сутнасці, канцэпцыя станаўлення нацыянальнай тэрміналогіі Л. Леўшчанкі агульнапрынятая для ўсёй беларускай лінгвістыкі першай паловы 1920-х гг. У моўным плане для гэтага перыяду характэрны рух ад перыферыі да цэнтра і беларусацэнтрычны падыход да фарміравання рээстраў тэрміналагічных слоўнікаў. У лексікаграфіі выразна прасочваецца тэндэнцыя да маніфестацыі ўласных моўных сродкаў з імкненнем адмежавацца ў тэрмінаўтварэнні ад аналагічных з’яў у роднасных мовах. У навуковых выданнях тэарэтычна абгрунтоўваюцца і практычна рэалізуюцца тэзіс, што ў тэрмінаграфіі “проста неабходна выкарыстаць... беларускія словы, ужо існуючыя, ці ўтварыць новыя з беларускіх карэньняў” [1, с. 80], “што лепш утвараць згодна з законам беларускай мовы неолёгізмы, чымся браць чужыя, саўсім незразумелыя словы” [2, с. 11].

Пасля абвяшчэння Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь Леанід Леўшчанка вырашыў цалкам прысвяціць сябе беларускай адукацыі і навуцы. У сакавіку 1919 г. ён даслаў дырэктару Мінскага педінстытута ліст з просьбай даць яму працоўнае месца: “Бажаючы браць учасьць у культурна-просветнае працы на карысьць Беларускага народа, зьвертаюсь да Управы Менскага Пэдагагічнага Інстытута з просьбаю даць мне пасаду вучыцеля фізікі у гэтым Інстытуце. Адначасна з гэтай просьбаю адсылаю: Curriculum vitae і пасьведчанне ад дырэктара Кіеўскага Вучыцельскага Інстытута” [10, арк. 26]. У пасьведчанні за подпісам дырэктара адзначалася, што Л. Леўшчанка ў 1916 – 1917 гг.

сапраўды быў лектарам фізікі на аднагодовых педагагічных курсах, арганізаваных пры Кіеўскім настаўніцкім інстытуце і вёў усе тэарэтычныя і практычныя заняткі па фізіцы “ўпаўне добрасумленна і паспяхова” [10, арк. 27 – 29].

Рашэнне кіраўніцтва педінстытута і яго прычыны нам не вядомыя, але В. Скалабан і Л. Маракоў прыводзяць звесткі пра тое, што з мая 1919 г. Л. Леўшчанка працаваў загадчыкам літаратурна-выдавецкага аддзела Наркамата асветы Літоўска-Беларускай ССР, які на той час знаходзіўся ў Бабруйску [9, с. 28; 11], а каля 1936 г. (?) быў звольнены з педінстытута і арыштаваны [9, с. 28].

Наколькі дазваляюць меркаваць матэрыялы перапіскі сярэдзіны 1980-х гг. тагачаснага дырэктара Беларускага дзяржаўнага архівамузея літаратуры і мастацтва Ганны Сурмач з роднай і прыёмнай дочкамі Леаніда Іванавіча, з 1920-х гг. лёс вучонага быў цесна звязаны з Украінай. Менавіта ў Кіеве ў 1918 г. ён ажаніўся з Лідзіяй Герасіменкай і ўдачарыў яе прыёмную дачку Ірыну, якая з вялікай цеплынёй успамінала пра Леаніда Іванавіча [4, арк. 1].

Там, у Кіеве, у 1919 г. пад псеўданімам *Лявон Леўш* Л. Леўшчанка выдаў адну з першых анталогій у гісторыі айчынай літаратуры “Дыяменты беларускага прыгожага пісьменства”. У зборнік увайшлі творы В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш., Янкі Купалы, Якуба Коласа, С. Палуяна, М. Багдановіча, Змітрака Бядулі, Алесь Гаруна, а таксама бібліяграфічныя даведкі пра пісьменнікаў. Паказальна, што мінскі губернскае камісарыят асветы, атрымаўшы звесткі пра падрыхтоўку гэтага выдання да друку, у красавіку 1919 г. прасіў Л. Леўшчанку прадаць 1000 асобнікаў анталогіі і даставіць гэтыя кнігі ў Мінск [12].

Леанід Іванавіч спрабаваў сябе і ў тэорыі літаратуры. Так, у часопісе “Школа и культура Советской Белоруссии” быў апублікаваны яго літаратуразнаўчы артыкул “Адбіткі клясовага змаганьня ў беларускім пісьменстве”, у якім ён абгрунтоўваў думку, што “пролетарская культура будзе толькі ўзбагачацца, калі беларускае пісьменство будзе мець добрыя ўмовы для свайго далейшага наступу”, таму ўрад павінен звярнуць увагу і па магчымасці падтрымаць “тые напрамкі ў беларускім руху, якія ідуць на карысьць працоўнаму руху сярод беларускага вясковага грамадзянства і месцовае беднаты” [8, с. 12].

Некаторы час Л. Леўшчанка выкладаў матэматыку ва ўкраінскім Інстытуце народнай адукацыі, дзе разам з ім працавала і яго жонка, якая

займалася германістыкай. З 1930 г. вучоны быў залічаны выкладчыкам у рускі сектар Інстытута сацыяльнага выхавання, а пазней перайшоў на працу ў кіеўскі Навукова-даследчы інстытут педагогікі (УНДІП).

Перыяд канца 1920 – пачатку 1930-х гг. стаў для Леаніда Іванавіча дастаткова прадуктыўным у навуковым плане. У сціслыя тэрміны ён падрыхтаваў і апублікаваў некалькі арыгінальных кніг: выданне для ўстаноў сацыяльнага выхавання “Підручник фізікі. Частіна перша. П’яты год навчання” (Київ, 1929), “Выкладанне фізікі в середній школі (методичні заважэння за матэрыяламі выборковаго абстежэння ўспішнасці 1934 – 1935 навчальнаго року” (Київ, 1935), “Світло і оптычнае прыладдзя. З 60 малюнкамі в тэксці і додатком словнічка тэхнічных тэрмінаў” (Харків, 1931), “Фізіка. Учебник для семилетней политехнической школы. Седьмой год обучения” (Харьков, 1932), “Фізіка навколишняго життя. Посібник для профшкіл соціально-экономічных, медичных та сільсько-господарських” (Київ, 1932). Акрамя таго, у рукапісе быў падрыхтаваны падручник для пачатковых класаў па матэматыцы на беларускай мове, лёс якога невядомы. На ганарары ад выданняў Леанід Іванавіч набыў невялікі дачны домік у пасёлку Буча Ірпенскага раёна Кіеўскай вобласці, у якім часта адпачываў з роднымі.

У сярэдзіне 1930-х гг. 53-гадовы Л. Леўшчанка закахаўся ў бібліятэкара Элеанору Цімафееву, развёўся з жонкай і стварыў новую сям’ю. Аднак сумеснае жыццё з першых дзён не заладзілася і праз некалькі месяцаў, нягледзячы на нараджэнне ў гэтым шлюбе дачкі Наташы, Леанід Іванавіч вярнуўся да першай жонкі. Родную дачку ён рэгулярна наведваў і дапамагаў ёй грашыма [4, арк. 2].

Леаніда Леўшчанку ў другой палове 1930 г. абвінавацілі ў нацыяналізме. Ён вымушаны быў пакінуць УНДІП, пасля чаго перайшоў працаваць выкладчыкам фізікі ў адну са школ Кіева. Па словах дачкі, Л. Леўшчанка быў выдатным чалавекам, сапраўдным патрыётам беларускага народа, меў глыбокія веды не толькі па фізіцы, дасканала валодаў шасцю мовамі (французская, англійская, нямецкая, грэчаская, беларуская, украінская). “Гэта быў з вялікай літары Настаўнік. Жывучы на Украіне, бацька ніколі не забываў пра сваю радзіму Беларусь, расказваючы... пра жыццё беларусаў, пра іх працавітасць, звычаі і норавы... Многа ведаў і часта спяваў беларускія песні. Вучні яго вельмі любілі” [4, арк. 4].

Вайна застала Леаніда Іванавіча на лецішчы ў пасёлку Буча. Нягледзячы на складаныя ўмовы жыцця падчас акупацыі, ён не пайшоў на супрацоўніцтва з немцамі. Пакінуўшы выкладанне, уладкаваўся працаваць вяртаўніком на чыгун-

ку. Працяглы час ён перадаваў звесткі пра рух нямецкіх эшалонаў партызанам, што дазваляла ім рыхтаваць і праводзіць маштабныя баявыя аперацыі.

Кіеўская кватэра Леўшчанкаў за чатыры гады была разрабавана немцамі, загінула ўся багатая дамашняя бібліятэка. Пасля вызвалення Кіева сям’я прыняла рашэнне не вяртацца ў сталіцу, а жыць на лецішчы ў Бучы. Л. Леўшчанка выкладаў англійскую мову і фізіку ў Бучанскай чыгуначнай школе № 13, а крыху пазней – у Ворзельскай школе № 14.

У пасляваенны перыяд Леанід Іванавіч, паралельна з выкладаннем у школе, шмат працаваў над стварэннем рамана, аднак гэтая кніга так і не была ім завершана ў сувязі з хваробай. Прыёмная дачка Ірына Рыхардаўна Кузняцова сведчыла, што на свае вочы бачыла раман. Але ў канцы 1953 г. яе бацька пачаў хварэць, і яна была цалкам занятая яго доглядам, а пасля яго смерці змяніла месца жыхарства. Кнігі, у тым ліку рукапісы, былі пакінуты людзям, якія жылі ў другой частцы дома. Праз нейкі час усе матэрыялы зніклі разам з жыхарамі дома [3, арк. 12].

Памёр Леанід Іванавіч 24 жніўня 1954 г. і пахаваны побач з жонкай на Бучанскіх могілках.

Спіс літаратуры

1. Аглядальнік. Некаторыя ўвагі на беларускую літаратурную тэрміналогію / Аглядальнік // Полымя. – 1923. – № 7-8. – С. 80 – 85.
2. **Беларуская навуковая тэрміналогія.** Прадмова // Вестник Нар. Ком. Просв. ССРБ. : Белар. адзел. – 1921. – № 2. – С. 11 – 12.
3. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.** – Фонд 55. – Воп. 1. – Спр. 115.
4. **БДАМЛМ.** – Фонд 55. – Воп. 1. – Спр. 116.
5. **Дыяменты беларускага прыгожага пісьменства :** зборнік абраных твораў В. Дунін-Марцінкевіча, Мацея Бурачка, Ядвігіна Ш., Я. Коласа, Я. Купалы, С. Палуяна, М. Багдановіча, З. Бядулі і А. Гаруна / прадм. Л. Леуша. – Кіеў : Работнік, 1919. – 87 с.
6. **Леўшчанка, Л.** Пытанне аб беларускай тэрміналогіі / Л. Леўшчанка // Вольная Беларусь. – 1918. – № 30. – С. 223 – 224.
7. **Леўшчанка, Л.** Да пытання аб тэрміналогіі / Л. Леўшчанка // Вольная Беларусь. – 1918. – № 34. – С. 250 – 251.
8. **Л. Л.** Адбіткі клясовага змаганьня ў беларускім пісьменстве / Л. Л. // Школа и культура Советской Белоруссии. Беларускі адзел. – 1919. – № 2-3. – С. 9 – 12.
9. **Маракоў, Л.** Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі (1794 – 1991) : энц. даведнік : у 3 т. / Л. Маракоў. – Мінск, 2003. – Т. 2. – 380 с.
10. **Перапіска Мінскага педагагічнага інстытута за 1919 – 1920 г.** // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 221. – Воп. 2. – Адз. зах. 16а.
11. **Скалабан, В. У.** Леўшчанка (Леўшчанка) Леанід Іванавіч / В. У. Скалабан // Янка Купала : энцыклапедычны даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986. – С. 338.
12. **Цэнтральны дзяржаўны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі БССР.** – Фонд 804. – Воп. 1. – Адз. зах. 44. – Арк. 27.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Алесь КАЎРУС

“ВЫКАРАНЯЮ ГЭТАКІЯ ФОРМЫ”

Згадайма выказванне, частка якога вынесена ў загаловак артыкула: “А я вось са сваёй мовы выкаранню гэтакія формы і магу без іх выказаць беларускаю моваю, што хачу”. Так Кузьма Чорны акрэсліў сваё стаўленне да дзеепрыметнікаў на кшталт *сінеючых, бачыўшай, выступаючай*.

Нядаўна, калі ў думках я вяртаўся да гэтага сцверджання, прыверваючы яго да сучаснай літаратурнай практыкі, мне проста зарупела прачытаць яшчэ раз творы Кузьмы Чорнага, каб глыбей спазнаць досвед пісьменніка ў выкарыстанні гэтых лексіка-граматычных сродкаў і беларускага слова ў цэлым.

Настроены непрыхільна да вышэйпададзеных формаў дзеяслова (напэўна, і праз сваё ранейшае знаёмства з іх ацэнкаю Кузьмой Чорным), пачаў чытаць апавяданні 1923 – 1927 гг., змешчаныя ў I томе васьмітамовага Збору твораў [3]. І, мушу прызнацца, быў засмучаны вынікам лінгвістычнага пошуку: шмат у тэкстах непрымальных з сённяшняга гледзішча дзеепрыметнікаў (прыметнікаў), якіх моўная практыка цяпер унікае. Прывядзем некалькі прыкладаў.

Па абодвух баках мяжы стаяла **пачарнеўшае** ад дажджу іржышча (с. 85). **Горад ахваціў яго свежа-вострым наветрам, шумам, стукам і беллю нядаўна выпайшага снегу** (с. 187). **Набегшыя** людзі адцягнулі яго ўбок ад дарогі, да мокрых кустоў (с. 98). **Голас у .. чалавечка ціхі, прывыкшы да шэпту травы і саломы...** (с. 97). **Жабрак узняўся з пасцелі, а Мікітка загрузаў кулаком у дзверы, за якімі спалі прыехаўшыя з ім** (с. 130). Гэтыя шырокія зыкі [песень, музыкі] бурна слаліся над зямлёю і будзілі нейкія слаба вызначаныя думкамі імкненні, як бы кволяя ўспаміны **прайшоўшага** ці адчуванні **надыходзячага** (с. 386). **Стайць вось мізэрны чалавечак, худы, абарваны, напамінаючы машыністу даўно памёршага бацьку** (с. 101). **Вяселья галасы за ім гулі ўсё цішэй і цішэй, заглушаемыя** патроху ветрам, **абвяваўшым** жыта і сухія кусты быльніку і палыну (с. 113).

Як бачым, у некаторых сказах ужыта па два дзеепрыметнікі, яны звычайна выступаюць у ролі азначэння, радзей – дапаўнення і дзейніка.

Паводле нашых падлікаў (можа быць хібнасць у бок змяншэння), у гэтых апавяданнях “задзейнічаны” 162 дзеепрыметнікі з суфіксамі *-ўш-, -ш-,* 19 – з суфіксамі *-уч-, -юч-,* 11 – з суфіксам *-ач-, -яч-,* 16 – з суфіксамі *-ем-, -ым-*.

...Пазнаёмліся з творамі, уключанымі ў першы том. І што? Выходзіць, рэальная карціна

ўжывання дзеепрыметнікаў не ўзгадняецца з абвешчанай пісьменнікам пазіцыяй: “Выкаранню гэтакія формы”...

Але ці не заўчасна рабіць такі вывад? Пачытаем наступныя апавяданні (т. 2). Вынікі назіранняў хоць і спадзяваныя, але тым не менш – ураджаюць: не выяўлена ніводнага дзеепрыметніка з суфіксам *-ўш-* ці *-ш-*, а з суфіксам *-л-* іх заўважана ў два разы больш, як у першым томе.

Што датычыць аддзяяслоўных утварэнняў з суфіксамі *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-* (у тэкстах першага тома 30 ужыванняў), то значная частка іх – прыметнікі: *вісячы (шнур), дрыжачы (голас), дрыжачыя (рэйкі), звінючы (дрот), звінячы (прэнт), свярбячая (спіна), скрыпячае (крэсла)*. У наступных тамах бачым аналагічнае: сустракаюцца некаторыя з гэтых прыметнікаў (*звінючы, звінячы, дрыжачы, свярбячы*), а таксама іншыя: *бадзячая (аселасць), брадзячы (кравец, Кажушніцтва, салдат), бразгучы (гук), грывучыя (чаравікі), кіпучы (асфальт, дзейнасць), яго ляжачага пранізальні, надыходзячая (ноч, дзейнасць), седзячы (чалавек), трасучая (роўнядзь)*.

У другім томе адзначана 15 падобных прыметнікаў. Праўда, тут у дзвюх мясцінах трапіліся дзеепрыметнікі з суфіксамі *-уч-, -юч-, -ач-*. Адну з іх пакажам.

*Паважаная Маргарыта! Ты разумная жанчына і сама павінна ведаць, што нам жыць разам больш немагчыма. Жыві там і не прыезджай. Я табе буду **належаваю** па закону долю высылаць на хлопчыка. Ведай, што мы адно аднаго толькі звязваем. У нашу **хваляючуюся** эпоху, калі мы няўхільна змагаемся за новага чалавека, мы павінны ўжо і цяпер даваць расткі гэтага новага, **ідучага** ў жыццё чалавека. А ён павінен быць вольным, прыгожым, не звязаным нічым, у яго павінна быць мінімум няволі і максімум волі. Мы, **змагаючыся і будуючыя**, а таксама **маючыя** перспектыву на светлае заўтра, цяпер павінны адкінуць ад сябе старыя мяшчанскія традыцыі... Жыві там і не прыезджай, **належавае** па закону я табе буду беспракаслоўна высылаць. Марынковіч.*

Гэты тэкст – стылізацыя пад афіцыйны ліст, які адрасаваў савецкі чыноўнік сваёй жонцы. Адчуваецца іронія пісьменніка не толькі да аўтара ліста, але і да саміх ненарматыўных у беларускай мове формаў дзеепрыметніка. Звернем увагу на знарочыстае зыначанне слова *хваляючую*: *У нашу хваляючуюся эпоху...*

Адзначаная тэндэнцыя – няўхільнае скарачэнне і пазбяганне дзеепрыметнікаў, не ўласцівых беларускай мове, прасочваецца і на творах буйных жанраў – аповесцях і раманах. Том трэці змяшчае раманы “Сястра” і “Зямля”. У першым з іх часткова, да старонкі 60-й, дзеепрыметнікі з суфіксамі *-ўш-*, *-ш-* яшчэ сустракаюцца (22), а далей – не выяўлены. Зусім няма такіх формаў дзеяслова ў чацвёртым томе, адно ўжыванне заўважана ў 5-м і тры ў 6-м.

Наяўнасць і адсутнасць ненаарматыўных формаў дзеепрыметніка ў тэкстах Кузьмы Чорнага можна растлумачыць. Творы, у якіх ёсць такія формы, прыпадаюць на ранні перыяд яго літаратурнай працы. Малады пісьменнік не мог не зазнаць уздзеяння літаратурнай практыкі свайго часу (у 1920-я, як і ў 1910-я, гады разгляданыя дзеепрыметнікі ўжываліся некаторымі аўтарамі і выданнямі). Схільнасць да дзеепрыметнікаў – гэта, мабыць, і вынік уплыву рускай літаратурнай мовы, граматыку якой (у прыватнасці часткі я з суфіксамі *-вш-*, *-ш-*, *-уш-*, *-юш-*, *-аш-*, *-яш-*, *-ем-*, *-им-*) будучы Кузьма Чорны вывучаў у Нясвіжскай настаўніцкай семінары (1916 – 1919), пасля ў Мінскім універсітэце на літаратурным аддзяленні педагогічнага факультэта, дзе, паводле слоў пісьменніка, ён “прайшоў два курсы”.

У час, калі ў пісьменніка пачала складвацца канцэпцыя добрай мастацкай мовы (“пісьменнай”, “беларускай”), якая знайшла адлюстраванне ў артыкулах “Заўвага да перакладу мастацкае літаратуры”, “Публіцыстычныя нататкі” (Узвышша. 1929, № 8, № 9-10), змянілася яго стаўленне да дзеепрыметнікаў. Адстойваючы свой погляд на “дзеяслоўныя прыметнікі”, Кузьма Чорны ўлічвае новыя тэндэнцыі ў літаратурным працэсе: “...белапаўцы [сябры Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў (БелАПП)] пачалі ўсё больш і больш выкідаць з сваіх твораў гэтыя формы”.

Што да творчасці Кузьмы Чорнага, то ўнікненне дзеепрыметнікаў кшталту аналізаваных – гэта, пэўна ж, не проста механічнае іх выкіданне, апусканне. Асноўны шлях, спосаб абысціся без непажаданых формаў дзеяслова – пабудова сказа, тэксту ў адпаведнасці з граматычным ладам беларускай мовы пры моцнай апоры на жывыя народныя гаворкі і фальклор, адбор і выкарыстанне моўных сродкаў з якіх падпарадкаваны выпрацоўцы апавядальнай манеры, індывідуальна-аўтарскага стылю пісьменніка. Сапраўды, працай над словам, над формай твора Кузьма Чорны сцвердзіў: “...магу без іх (ненаарматыўных дзеепрыметнікаў. – А. К.) выказаць беларускаю моваю, што хачу”. Ці ж не актуальна гучаць гэтыя словы для нас?!

Разглядаючы ўжыванне дзеепрыметнікаў у творах аднаго з класікаў беларускай літаратуры, мы не павінны прайсці міма своеасаблівых дзеяслоўных утварэнняў з суфіксама *-н-* (*-ан-*, *-ен-*), якія формай супадаюць з дзеепрыметнікамі залежнага стану прошлага часу, а значэннем прылучаюцца да актыўных дзеепрыметнікаў. Дзеля зручнасці і палёгкай аналізу пакажам гэтыя словы ў сказах.

І было шумна, бо не маглі ўжо маўчаць людзі з прабуджанымі думкамі, з цвёрдаю, непарушымаю вераю ў надыходзячую лёгкасць далайшага жыцця (т. 1, с. 194). *Старым скрытам крыкнулі дзверы ў ночнай цішы, – гэта цёмная сцена струхлела хаты прынялі ў сябе абуджанага, каравага чалавека з яго новай, буйна-шырокай радасцю...* (т. 1, с. 195). *Хадзілі двое людзей па беразе рэчкі, і быў у іх непарадак у настроях, бо парушана было гатовае, раней ужо ў думках складзенае* (т. 1, с. 330). *І пасля зразу пачало расці ў ім нешта і вострае, і тупое, і важнае, і непатрэбнае... <...> Тады ён сеў моўчкі ў куток і праседзеў так да паўночы, бяздумна адчуваючы гэтае страшнае і неаформленае...* (т. 1, с. 337 – 338). *Нешта заўважыла яна ў ім [Андрэю] шырокае, затоенае само ў сабе, моцна адрозненае ад таго, што бачыла яна ў іншых* (т. 1, с. 494). *Бліжэйшыя ішчэпы цяпер глушацца гэтым раскушчаным дупляватым дрэвам...* (т. 1, с. 504). *Адразу я яе не заўважыў, – яна стаяла пад кустом вяргіні, схаваная ў зеляніне і кветках* (т. 2, с. 309). *Як злез Няміра з воза ля хаты, Адаць тады заўважыў, што ён як бы ў дарогу сабраны* (т. 4, с. 318). *Зачырвоненыя, мокрыя вочы яго глядзелі ў зямлю, а сівая галава трэслася* (т. 4, с. 426). *Толік Скуратовіч, нарыхтаваны да ўсяго, не зводзіў вачэй з Міхала Тварыцкага* (т. 5, с. 221). *Праз праваленую столь і разбураную страху на яго [ложак] заўсёды лілі дажджы...* (т. 5, с. 310). *Цвірка. Няма чаго і думаць сесці, калі ўсім на цягнік. А яшчэ ў такі дзень, калі поўная станцыя ўзбунтаваных салдат* (т. 7, с. 155). *Гэта ўжо была сталасць натуры, усталяванай як мае быць* (т. 7, с. 476). *...скора гэтаму разжалабленаму малайцу не ў галаве будзе плакаць над чужым яму Мінскам* (т. 8, с. 354). *Пакуль што рана гаварыць пра ўжо вызначаныя прыёмы, своеасаблівыя плыні ў іх [маладых аўтараў] творчасці* (т. 8, с. 181). *Вядома, я не бяру на ўвагу самых здольных, найбольш выяўленых [аўтараў], або такіх, якія бяспрэчна зараз цікава выявляюцца* (т. 8, с. 181). *Ён адважна ступаў на бруку сваімі гамашамі .. і не зводзіў прагнага позірку з кожнага, натрапленанага на вочы, афіцэра* (т. 8, с. 375 – 376).

Вылучаныя словы – дзеепрыметнікі, утвораныя ад зваротных дзеясловаў закончанага

трывання. Абазначаюць прыкмету прадмета паводле яго дзеяння. Гэта добра заўважаецца пры параўнанні іх з суадноснымі (азначальнымі) сказами.

Абуджаны – які абудзіўся, прабуджаны – які прабудзіўся, складзенае – якое склалася, неаформленае – якое не аформілася, затоенае – якое за-таілася, адрозненае – якое адрознілася, раскушчаны – які раскусіўся, схаваная – якая схавалася, сабраны – які сабраўся, зачырвоненыя – якія зачырвонеліся, нарыхтаваны – які нарыхтаваўся, праваленая – якая правалілася, разбураная – якая разбурылася, узбунтаваныя – якія ўзбунтаваліся, усталяваная – якая ўсталявалася, разжаблаблены – які разжаблабіўся, вызначаныя – якія вызначыліся, выяўленыя – якія выявіліся, натраплены – які натрапіўся.

Апошні дзеепрыметнік мог утварыцца на базе дзеяслова *натрапіцца* і фразеалагізма *трапіцца на вочы*. Твор з гэтым дзеепрыметнікам выйшаў з друку ў 1934 г. Аўтар ужо не напісаў: *афіцэра, трапіўшага на вочы*, як ён напэўна б зрабіў у 1923 – 1927 гг.

Некаторыя з вышэй запісаных слоў пададзены ў “Глумачальным слоўніку беларускай мовы” (*абуджаны, вызначаны, нарыхтаваны, сабраны...*), але характарызуюцца як дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу. А між тым адпаведны кантэкст дазваляе ўспрыняць іх у якасці актыўных дзеепрыметнікаў – пазбегнуць аманіміі. Напрыклад: *...яна стаяла пад кустом вяргіні, схаваная ў зеляніне і кветках*. Давайце крыху перабудуем сказ (атрымаецца не зусім натуральна): *яна стаяла пад кустом вяргіні, схаваная зеленню і кветкамі*. Тут *схаваная* – сапраўды дзеепрыметнік залежнага стану прошлага часу.

Гэтыя натуральныя (не штучныя) у беларускай мове формы дзеяслова ўжываюцца пісьменнікамі розных пакаленняў (Я. Купала, Я. Колас, Ц. Гартны, М. Гарэцкі, Я. Брыль, В. Адамчык, А. Разанаў, А. Федарэнка). Заўважым, што яны ўтвараюцца і ад асобных дзеясловаў незваротных: *зблуканы птах, з’еханая на патыліцу хустка, навіснутае веце*.

Да набытку ў абсягу беларускай граматыкі, які нам варта пераняць з твораў Кузьмы Чорнага, трэба аднесці ўтварэнні ад пераходных дзеясловаў з дапамогай суфікса *-н- / -ен-*. Яны выражаюць значэнне пасіўнай паводледзеяслоўнай прыкметы, аналагічнае таму, што выказваецца адпаведнымі рускімі дзеепрыметнікамі на *-емый, -имый*.

Тое, што было, *творанае* некім невядома калі, мінула... (т. 1, с. 97). *І ў чалавека, і на зямлі было тое нявыказанае, мала кім прымячанае* (знак націску ёсць у кніжным тэксце. – А. К.),

растантанае нагамі, пакінутае без увагі... (т. 1, с. 340). *І слухаў ён. І тое, што чуў ён, зрабіла з ім няведанае за гэты час: у адзін атам часу адчуў ён вялікі ўздым істоты і нястрыманае імкненне да дзейнасці* (т. 1, с. 359). *...гаворка з бацькам у тую ноч была новай для Рыты, яна некалькі дзён пасля яе ўсё думала аб бацьку, старалася ўявіць постаць нязнанай мацеры...* (т. 1, с. 383). *Не веданыя ім раней пачуцці апаноўвалі яго...* (т. 1, с. 393). *...смяяліся ў чарнаце вячэрніх прастораў не бачаныя, а толькі адчуваемыя здалёк яе вочы* (т. 1, с. 474). *Цяпер ужо, калі так блізіўся і прыходзіў час і ўсё з ім было спакойна, ён быў упэўнен, што ўцякаць яму да таго чаканага моманту нікуды не прыйдзеца...* (т. 5, с. 188). *Можна было бачыць, што мельнік знайшоў тут сабе чаканую праз гады ўцеху* (т. 2, с. 272). *Цяпер ён быў улюбёны панамі слуга, яму дазвалялася каля паноў трымаць сябе вольна* (т. 2, с. 327). *Такое адзенне магла падараваць тады якая-небудзь пані сваёй улюбёнай ахмістрыні* (т. 5, с. 10). *Жыць! Жыць, бо жыве непараўнаная ні з чым нянавісць...* (т. 2, с. 336). *От чаму і да няведанай цяпер сялянкі Аніці цягнула яе* (т. 3, с. 126). *...была няведаная раней адарванасць ад спакойнае і вытрыманае працы* (т. 3, с. 145). *Боня Ватасонаў! Ён пакінуў цяпер глыбокія сляды ў адчуваннях тым, што раней быў крыўджаны адкрыта* (т. 3, с. 126). *Трывожна было і страшна ісіці туды: мусіць, чакаў там, каханы нават цяпер ужо, кватарант – ісіці гуляць куды* (т. 3, с. 334). *І тут усе ўбачылі, што раней незаўважаная рыса гэтай натуры страшным узрывам выступіла наверх* (т. 6, с. 243). *Усё, што было перад яго вачыма, было раней ім тут няведанае* (т. 6, с. 312).

У полі зроку чытача – словы беларускай мовы, прынамсі, засведчаныя творамі Кузьмы Чорнага. Яны не новыя, маюць падставы “прапісацца” ў слоўніку літаратурнай мовы. Аднак выяўляецца: з усіх гэтых слоў у ТСБМ [2] змешчаны толькі *бачаны, нязнаны, улюбёны, каханы, чаканы*. Найпаўней раскрыта семантыка слоў *улюбёны, нязнаны і, бадай, яшчэ каханы*, хоць яго ўжыванне ў ролі дзеепрыметніка не адлюстравана.

У адных сказах формы дзеяслова з суфіксам *-н- / -ен-* (на пісьме *-ён-*) ужыты як прыметнікі (*зрабіла з ім няведанае, улюбёная ахмістрыня*), у іншых – як уласна дзеепрыметнікі. Прычым апошнія абазначаюць прыкмету паводле дзеяння, што адбылося раней за дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам, або адначасовае з ім (адрозніць гэта дапамагаюць словы *раней, праз гады, цяпер*).

Словы *бачаны, чаканы* (1-е значэнне) у ТСБМ глумачацца як дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу ад *бачыць, чакаць*. Але, паказ-

ваюць ілюстрацыі, у чорнаўскім сказе *бачаны* абазначае прыкмету паводле дзеяння, адначасовага з дзеяннем, выражаным дзеясловам-выказнікам (гэта пацвярджаецца супрацьпастаўленнем: *не бачаныя, а толькі адчуваемыя здалёк яе вочы*). Аналагічна ўжыта слова *чаканы*: *Цяпер .. ён быў упэўнен, што ўцякаць яму да таго чаканага моманту нікуды не прыйдзеца...*

Дарэчы, у рускай мове ад дзеясловаў незакончанага трывання *ждать, ожидать, (не) знать* і шмат якіх іншых дзеепрыметнікі з суфіксамі *-н- / -енн-* (*жданный, ожидаанный, незнаный*) не ўтвараюцца. З'явіліся формы *ожидаемый, незнаемый*, у якіх суфіксы *-ем-, -им-* паказваюць не так на час (яго "цяпераснасць" паслаблена), як на трыванні (незакончанае).

Ужыванне ў паданалізных сказах слоў *няведаны, непараўнаны, улюбёны* і падобных яскрава адлюстроўвае спецыфіку беларускага дзеяслова. Карыстальнікі беларускай мовы часам яе

не ўлічваюць і пераносяць (калькуюць) рускія дзеепрыметнікі. Адсюль, напрыклад, *паважаемы, чакаемы*, хоць даўно ёсць свае натуральныя адпаведнікі *паважаны, чаканы*. Шкада, што некаторых з выяўленых дзеепрыметнікаў (*твораны, крыўджаны, прымячаны, незаўважаны*) не знаходзім нават у "Вялікім слоўніку..." Ф. Піскунова [1]. Гэты факт падкрэслівае актуальнасць даследавання літаратурнай спадчыны для далейшага вывучэння беларускай мовы.

Моўны досвед Кузьмы Чорнага заслугоўвае на тое, каб быць болей скарыстоўваным.

Спіс літаратуры

1. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2012.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелЭн, 1977 – 1984.
3. Чорны, К. Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1972 – 1975.

Новыя выданні

ЛІНГВІСТЫКА 1920 – 1930-х ГАДОЎ: ЯК ГЭТА БЫЛО

Запрудскі, С. М. Беларуская мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы : 1920 – 1930-я гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.

Дваццаць гадоў таму аўтар рэцэнзаванай манаграфіі, разважаючы пра суверэннасць і шляхі развіцця беларускай літаратурнай мовы, паставіў пытанне: «Няўжо не было ў беларускай мове іншых, адрозных шляхоў, якія не былі б накіраваны на "няўхільнае збліжэнне" (з рускай мовы. – Д. П.) і не вялі б да дэградацыі і асіміляцыі адной з найбагацейшых славянскіх моў?» І адказваў, што яны існавалі і паспяхова рэалізаваліся лінгвістыкай 1920-х гг., аднак пасля былі забытыя, і выказваў упэўненасць, што «з увядзеннем у навуковы ўжытак прац Я. Лёсіка, В. Ластоўскага, лінгвіста-эмігранта Я. Станкевіча, з больш "прадузятым" вывучэннем лінгвістычнай спадчыны "напаўрэабілітаванага" С. Некрашэвіча сучаснае беларускае мовазнаўства змушана будзе – жыццё прымусіць! – заняцца і пытаннімі суверэннасці развіцця беларускай літаратурнай мовы, якія так доўга замоўчваліся ці разглядаліся вельмі тэндэнцыйна» [1, с. 295 – 296]. З тых часоў (канца мінулага стагоддзя) на кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта склаўся адметны падыход па вызначэнні месца перыяду 1920 – 1930-х гг. у гісторыі нацыянальнай мовы (як літаратурнай, так і народнай). За апошнія гады супрацоўнікамі кафедры падрыхта-

вана шмат публікацый па ліквідацыі белых плям, па аб'ектыўным асвятленні тагачасных моўных працэсаў, па пытаннях эвалюцыі беларускай літаратурнай мовы. Сярод гэтых прац самая значная, як падаецца, – апошняя па часе манаграфія Сяргея Запрудскага. Ва ўступе даследчык так вызначыў асноўную мэту кнігі: "прапанаваць у значнай ступені новы і больш дэталёвы погляд на фарміраванне перспектыўнага адгалінавання беларускай лінгвістыкі 1920 – 1930-х гг., у аснове існавання якога ляжалі важныя сацыяльныя зрухі таго часу, а таксама асэнсаваць станаўленне нарматыўнага мовазнаўства ў суадносінах і ў сувязях з фактамі развіцця тагачаснай літаратурнай мовы" (с. 6).

Кніга складаецца з сямі раздзелаў, прысвечаных асэнсаванню агульных і прыватных адметнасцей айчынай лінгвістыкі 1920 – 1930-х гг.

Першы раздзел носіць тэарэтычны характар, у ім праблемы сацыялінгвістыкі праецыруюцца на развіццё айчыннага мовазнаўства ў 1920 – 1930-я гг. Даследчык вылучае пытанні, якія вызначаюць спецыфіку лінгвістычнага працэсу таго часу, і з фактамі ў руках адкідвае стэрэатыпныя памылковыя погляды на развіццё нашага мовазнаўства ў акрэслены перыяд, паказваючы, што

яно ў значнай ступені мела нарматыўны характар. Аргументавана даводзіцца, што да 1928 г. мовазнаўцы мелі ўласныя погляды на фарміраванне і шляхі развіцця беларускай літаратурнай мовы, былі свабоднымі ад партыйна-палітычнага дыктату. Даследчык пераканальна паказвае, што лексікалогі 1920-х імкнуліся пусціць у справу вялікія некранутыя слоўніковыя запасы мясцовых гаворак, тлумачачы звычайныя словы, адкрываючы новыя значэнні. Яны былі неаб'якавымі да роднага слова, адчувалі яго. Роднае слова было падуладнае ім, яны натхнёна выкрасалі агонь характава роднай мовы, рэпрэзентавалі яе душу. На жаль, тым задумам не наканавана было спраўдзіцца: неўзабаве лексікалагаў абвінавацілі ў спробах адарваць беларускую мову ад рускай. У 1930 г. быў дадзены ход гэтак званай справе Саюза вызвалення Беларусі. У тым грандыёзным спектаклі было задзейнічана шмат актораў. Не апошнюю ролю ў ім адвядзі мовазнаўцам, якія сталі ахвярамі сталінскіх рэпрэсій супраць надуманай нацдэмаўшчыны, а зробленае імі на доўгія гады адышло ў нябыт ці было беззваротна страчана. Мабыць, невыпадкава першымі ахвярамі барацьбы з гэтак званым нацыянал-дэмакратызмам сталі мовазнаўцы. І не віна С. Некрашэвіча, Я. Лёсіка, В. Ластоўскага, Л. Цвяткова, В. Ваўка-Левановіча ды многіх іншых, што іх задумам не пашанцавала ажыццявіцца праз рэпрэсіі і пераследы, якія абрынуліся на беларускую навуку ў 1930-я гг., калі ў савецкай Беларусі адбывалася фізічная ліквідацыя беларускіх мовазнаўцаў і сістэматычнае вынішчэнне распрацаванай імі навуковай метадалогіі. “Нельга не пагадзіцца з высновай, што ў 1930 годзе адбыўся сапраўдны крах беларускай лінгвістыкі” (с. 29), а беспадстаўныя арышты мовазнаўцаў цалкам змянілі навуковы клімат Беларусі.

Адрозная ад прынятых расстаноўка акцэнтаў і больш уважлівы разгляд прац па гісторыі беларускага мовазнаўства праліваюць святло на погляды вядомых даследчыкаў – гісторыкаў мовы (раздзел 2). Тут аб'ектыўна ацэньваецца ўнёсак у вывучэнне гісторыі мовы айчынных савецкіх мовазнаўцаў Л. Шакуна, І. Крамко, А. Юрэвіч, А. Яновіч, І. Германовіча, А. Баханькова, падкрэсліваецца тэндэнцыйнасць і заангажаванасць асобных іх ацэнак ключавых фігур беларускай лінгвістыкі 1920 – 1930-х гг., зазначаецца, што супярэчлівасць некаторых высноў абумоўлівалася “несвабодай навуковага мыслення, уласцівага 1960 – 1980-м гг.” (с. 70), што ў іх працах “адчуваецца даніна пастулатам перыяду арыентацыі на пабудову камуністычнага грамадства” (с. 79). Сказанае яшчэ раз выразна пацвярджае неабходнасць шырокага падыходу да праблемы развіцця лінгвістыкі 20 – 30-х гг.

XX ст. і прыёмаў вырашэння гэтай праблемы. Цікавым і карысным для чытачоў і даследчыкаў мовы будзе ўвядзенне ў айчынны навуковы зварот каштоўных прац ізраільска-амерыканскага славіста П. Вэкслера. Сёння, на нашу думку, варта было б перакласці іх на беларускую мову, зрабіўшы даступнымі больш шырокаму колу даследчыкаў (як гэта зроблена, дарэчы, з яго “Гістарычнай фаналогіяй беларускай мовы”).

Шмат месца адведзена Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі 1926 г. (раздзел 3). Падрабязна паказаны падрыхтоўка і ход самой канферэнцыі. Сцвярджаецца, што яна была “дэмакратычным і празрыстым мерапрыемствам”, “самым змястоўным навуковым форумам у гісторыі беларускай лінгвістыкі”, “месцам адкрытага сутыкнення думак” і мела “агульнаславістычны характар”. С. Запрудскі імкнецца вытлумачваць з’явы і працэсы ў кантэксце навуковых плыняў, што існавалі ў тагачаснай Беларусі, ацэньваць іх на шырокім фоне агульнаславянскіх традыцый. Аўтар мае рацыю, калі сцвярджае, што мовазнаўцы 1920-х не трацілі самасвядомасці, не адракаліся ад свайго “я”, не жылі чужым розумам і чужымі ідэямі, а засяроджваліся на самастойным развіцці мовы, арыентаваліся на народныя вытокі. Ім быў чужы комплекс непаўнаўартаснасці. Прыводзяцца ацэнкі гэтай падзеі ў айчынным і замежным друку. Аўтар цалкам падзяляе думку А. Жураўскага пра тое, што “галоўным дасягненнем форуму было наданне ім выразнага імпульсу разгортванню лінгвістычных даследаванняў у Беларусі” (с. 115). С. Запрудскі прафесійна пашырае тэзіс, што ў 1920-я гг. мовазнаўства развівалася па двухкаардынатнай сістэме: па гарызанталі (пошукі свайго, нацыянальнага, адметнага) і па вертыкалі (як кірунак уверх да ідэалу). Даследчык падрабязна прасочвае, як канкрэтна ішла барацьба за мову. Цікавыя эпизоды канферэнцыі, сутыкненні думак і прапаноў, выкладанне сваіх пазіцый – усё гэта зацікаўлены чытач знойдзе на старонках кнігі, якая ўспрымаецца як ґрунтоўнае навуковае даследаванне і адначасова як займальны дэтэктыў.

У чацвёртым раздзеле ўвага факсуецца на узусе беларускай літаратурнай мовы 1920-х гг. Праўда, гаворка тут вядзецца толькі пра асобныя прыватныя моманты станаўлення нормы ў правапісе, марфалогіі, лексіцы, словаўтварэнні і акцэнтацыі, змешчаны артыкул пра моўнае рэдагаванне твораў Я. Коласа ў 1920-я гг. Як падаецца, гэтая тэма патрабуе асобнага, больш шырокага падыходу і падрабязнага вывучэння. Натуральна было б падаць пасля гэтага раздзела сёмы, у якім разглядаліся б змены ўсталяваных нормаў, нівеляванне беларускай і рускай моў, стылістычнай дыферэнцыяцыі ў галіне лексікі ў 1930-я гг.

Засяродзім увагу на асноўнай частцы кнігі (раздзел 5), дзе адлюстраваны вынікі праведзенага даследавання, прысвечанага рэформе беларускага правапісу 1933 г. На гэтым моманце варта спыніцца больш падрабязна, бо ён мае істотнае значэнне для разумення лёсу нашай літаратурнай мовы ў XX ст. Не выпадкова С. Запрудскі называе яго паваротным пунктам у гісторыі беларускага мовазнаўства і літаратурнай мовы. Упершыню вылучаны асноўныя сітуацыйныя, культурныя і асяроддзевыя фактары, якія суправаджалі працэс выпрацоўкі і станаўлення нормаў беларускай мовы ў 1930-я гг., такія, як марксісцкая ідэалогія, своеасаблівыя палітычныя кантэкст, барацьба з класава варожымі элементамі. Паказваецца, як марксізм-ленінізм у якасці афіцыйнай ідэалогіі выконваў непрыглядную ролю душыцеля самай сарцавіны нацыянальнай культуры, у прыватнасці мовы, пазбаўляючы яе самастойнасці, незалежнасці.

Узважыўшы ўсе *pro* і *contra* навуковасці рэформы правапісу 1933 г., даследчык робіць выснову: «Прыпісванне “навуковага” характару прынятым у 1933 г. правілам адбылося і адбываецца не таму, што яны з’яўляюцца такімі папраўдзе (па-беларуску аднолькава “навукова” пісаць як *свет*, так і *сьвет*, як *арытметыка*, так і *арыфметыка*, як *сістэма*, так і *сыстэма* і г. д.), але таму, што пазней правілы 1933 г. легітымізавала ўжыванне. Беларускі выпадак паказвае: у арфаграфічнай практыцы бывае, што законным і “навуковым” з’яўляецца не тое, што ўстаноўлена ў дыскусіях паміж навукоўцамі, а тое, што па нейкіх прычынах (у тым ліку выключна “ненавуковых”) сцвердзілася і рэальна ўжываецца» (с. 261). Вынікі параўнання праекта правапісу 1930 і пастанова 1933 гадоў дазволілі аўтару вылучыць істотныя адрозненні паміж імі, у выніку чаго “грамадская дамова”, якая існавала ў 1920-я гг. і спецыяльна агаворвалася, прыняццем дэкрэта СНК была парушана. Пастаnova ўрада была прынята, прынамсі, “для навучання нацдэмам (лінгвістам 1920-х гг.) у парушэнне ўсталяванай практыкі” (с. 253). Навуковец з вялікай ступенню дакладнасці акрэсліў, што на самай справе ўяўляла з сябе рэформа 1933 г., праведзеная па-валюнтарысцку, без кансультацый са спецыялістамі, пад моцным уздзеяннем ідэалагічных фактараў. Параўноўваючы моўную практыку 1920-х з пастановай СНК 1933 г., аўтар, акрамя іншага, указвае, што яе пункты 1, 2, 4, 5, 9, 16 паказваюць на разрыў з практыкай папярэдняга часу (с. 252). Праўда, на наступнай старонцы ён канстатуе, што правілы 1, 2, 4, 5, 9 дэкрэта СНК адпавядаюць прапанаваным лінгвістамі 1920-х гг. Дык дзе ж ісціна? Важная выснова 5-га раздзела, з якой нельга не пагадзіцца, – гэта тое, што “рэформа беларускай мовы 1933 г. з’яўляецца прыкладам

непасрэднага ўздзеяння на моўнае рэфармаванне ідэалагічных фактараў” (с. 263). Што гэта насамрэч так, можна праілюстраваць цытатай з выступлення А. Александровіча на пісьменніцкай нарадзе, дзе ён з запалам даводзіў: «На злёце беларускай контррэвалюцыі, на так званай “акадэмічнай” канферэнцыі, нацдэмы поўным голасам выступілі супроць ленынскай палітыкі партыі ў Беларусі. Нацдэм С. Некрашэвіч у дакладзе “Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы”, прапагандуючы ідэі контррэвалюцыі, папярэджвае, што, бачыце, трэба быць вельмі асцярожным пры ўнясенні такіх слоў, “як модныя запазычаныя ад рускіх або складзеныя па ўзору рускіх, славечкі: *Инбелкульт*, *Наркамасветы*, бо “гэтыя” зладзейскія словы могуць быць і не беларускія, а інтэрнацыянальныя, а браць у аснову выключна “мову пастухоў, рамеснікаў і рыбакоў”, якая выдзяляецца сваёй “першабытнай прастотой і свежасцю”. На гэтай навуковай базе Некрашэвіч, сумесна з нацдэмам Байковым, выпускаюць слоўнік, у якім засмечваюць мову архаізмамі, штучнымі словамі, ігнаруюць рэвалюцыйныя наватворы, арыентуючыся на мову шляхецка-кулацкіх колаў, на мову фашысцкай Польшчы» [2, с. 179 – 180].

Перапрашаю чытачоў за такое шматслоўнае цытаванне, аднак лічу, што яно якраз дарэчнае, каб паказаць што насамрэч уяўляла з сябе палітыка бальшавікоў у дачыненні да беларускага мовазнаўства і сапраўдных мовазнаўцаў. Бальшавікі ўсведамлялі, што ў народнай мове хаваецца велізарны патэнцыял унутранага маральнага выхавання, што родная мова прывучае чалавека да роднай глебы, нітуе з духам, побытам і жыццём народа, яго гісторыяй і культурай, звычаямі і псіхалогіяй, нарэшце, са светаўспрыманнем, і таму так баяліся гэтага. Ім была патрэбна адна мова – пралетарская, а “не нацдэмаўская кантрабандна”. Даследчык паказвае, як у 1930-я гг. змагаліся з “нацыянал-дэмакратычнымі вылазкамі ў лінгвістыцы”, са шкодніцтвам у мовазнаўстве, выкрывалі памылкі, павышалі пільнасць, вырывалі з каранем пустазелле нацыяналізму – карацей, пераўтваралі мовазнаўства ў фронт класавай барацьбы. Прадметна паказана, як ілжывы кірунак у развіцці беларускай мовы, грэбаванне ісцінай, прыгнёт свабоднага выказвання меркаванняў і перакананняў на доўгія гады бралі верх, а канаводы ад мовазнаўства, прызначаныя партыяй, выводзілі яго на пратаптаную дарогу “прынцыпу пралетарскага інтэрнацыяналізму”, збліжаючы нашу мову з рускай. У выніку беларусы дагэтуль так і не атрымалі сапраўднага поўнага слоўніка роднай мовы, а карыстаюцца лексіконам, створаным у адпаведнасці з памянёным прынцыпам і вычышчаным ад “нацдэмаўскіх выдумак”. Шмат

цытуецца матэрыялаў з “шэдэўралных” (і дагэтуль малавядомых шырокаму колу чытачоў) зборнікаў артыкулаў “Навука на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі” (1931), “Письменник і мова” і “Письменникі БССР аб рэформе правапісу беларускай мовы” (абодва 1934 г.). Таксама выкарыстана шмат навуковай літаратуры, і, бадай, самае каштоўнае – гэта дэталёвае, усебаковае, падрабязнае вывучэнне шматлікіх газетных, часопісных матэрыялаў таго часу, нярэдка не ўключаючых у вядомыя бібліяграфічныя паказальнікі.

Не абыдзена ўвагай праблема станаўлення культуры мовы як асобнай лінгвістычнай дысцыпліны (раздзел 6). З цікавасцю чытач пазнаёміцца з асноўным зместам артыкулаў У. Дубоўкі, К. Чорнага, якія былі заклапочаны чысцінёй беларускай літаратурнай мовы ў пісьменніцкім асяроддзі, і арганізаваным абурэннем на публікацыю П. Глебкі “Праца над словам”. З пададзенага матэрыялу добра відаць, наколькі мовазнаўчыя дыскусіі 1930-х гг. залежалі ад ідэалагічных установак, у выніку чаго ў беларускай літаратурнай мове значна звужалася выкарыстанне адметнай народнай лексікі.

Вельмі ўражвае крыніцазнаўчы і бібліяграфічны матэрыял колькасцю газетных і часопісных артыкулаў, слоўнікаў, падручнікаў тых гадоў. Працытаваныя ў тэксце крыніцы (большасць з якіх упершыню ўводзяцца ў навуковы зварот) маюць самастойную каштоўнасць і будуць вельмі карыснымі для даследчыкаў гісторыі беларускай мовы. Яшчэ да з’яўлення рэцэнзаванай кнігі С. Запрудскі зрабіў значны ўнёсак у папаўненне крыніцазнаўчай базы айчыннага мовазнаўства, надрукаваўшы (у суаўтарстве) частку матэрыялаў асобнымі выданнямі (Гісторыя беларускага мовазнаўства 1918 – 1941: хрэстаматыя для студэнтаў філалагічнага факультэта: у 2 ч. Ч. 1. Мінск, 2005; Ч. 2. Мінск, 2008; Лінгвістыка 1920-х // Arche, 2010, №11). Аднак са шкадаваннем даводзіцца канстатаваць іх мізэрны наклад.

Праца С. Запрудскага – з’ява навацыйная. Ён падае новыя гледжанні, ацэнкі, расстаўляе акцэнтывае ўжо вядомых формулах і дэфініцыях. Праца самастойная і карысная не толькі для нашай навукі, але і для разумення нашай гісторыі. Апрацоўка тэкстаў выканана на высокім навуковым узроўні. Асабліва адзначым якасна падрыхтаваныя глыбокія каментарыі да цытаванага матэрыялу, багацце і дарэчнасць ілюстрацыйных звестак, іх вычарпальнасць. Нярэдка яны ўтрымліваюць адсылкі на іншыя крыніцы або паралелі з аналагічнымі працэсамі ў Чэхіі і Украіне. Сутнасць феномена працэсаў акрэсленага перыяду разгледжана доказна, лагічна і зразумела. Вынікі дазваляюць аўтару з вялікай ступенню дакладнасці паказаць, што ў 1920 – 1930-я гг. беларускае мовазнаўства перажыло кароткача-

совы, але вельмі плённы перыяд росквіту, руху наперад і ўверх і ўвайшло ў перыяд заняпаду і зазнала “поўную змену арыенціраў у моўным будаўніцтве” (с. 271).

Праца Сяргея Запрудскага выклікае павагу. Можна з упэўненасцю сказаць, што гэта сур’ёзны поспех у справе асэнсавання складаных працэсаў 20 – 30-х гг. мінулага стагоддзя. Даробак С. Запрудскага надзвычай вялікі і каштоўны, заслугоўвае ўхвалы і падтрымкі. Ён не толькі нагадвае нам пра памылкі нядаўняга мінулага ў галіне моўнага будаўніцтва, але і засцерагае нас ад іх цяпер і ў будучыні, садзейнічае бесстаронняму аб’ектыўнаму падыходу да разгляду складаных пытанняў. Значым, што кніга напісана якасна, глыбока і дэманструе глыбокую лінгвістычную (гуманітарную) эрудыцыю аўтара, яго ўменне выкарыстоўваць дасягненні еўрапейскага мовазнаўства на глебе беларускага. Важная рыса працы – тое, што яна дае цэласнае ўяўленне пра пачаткі беларускай лінгвістычнай думкі.

Праўда, нельга пры гэтым забывацца, што асноўная праблема (недахоп) айчыннай інтэлектуальнай прасторы – тое, што выданні такога кшталту слаба ўводзяцца ў шырокі навуковы ўжытак праз малатыражнасць, адрасаванасць вузкаму колу спецыялістаў.

Падагульняючы, можна сказаць, што манаграфія С. Запрудскага значна ўзбагачае нашы веды пра перыяд станаўлення беларускай лінгвістыкі ў складаныя часы пачатку будаўніцтва сацыялізму. Галоўны яе вынік – высвятленне рэальнага становішча мовазнаўства 1920 – 1930-х гг. і яго ролі ва ўнармаванні літаратурнай мовы, а таксама пошукі самастойных шляхоў фарміравання і развіцця як адметнай славянскай мовы. Кніга прываблівае сваёй навуковасцю, глыбінёй, арыгінальнасцю і свежасцю думкі. Яна настолькі наватарская, што можа стаць пачаткам новай старонкі ў гісторыі беларускай мовы і канцэптуальнай размовы з чытачом па складаных пытаннях развіцця тагачаснай літаратурнай мовы, станаўлення яе суверэннасці і ўсебаковага высвятлення ўсіх акалічнасцей моўных працэсаў.

Спіс літаратуры

1. **Запрудскі, С.** Чалавек з мінулага, або Чаму цяжка сціраць белыя плямы ў гісторыі беларускага мовазнаўства / С. Запрудскі // 3 гісторыяў на “Вы”: публіцыстычныя артыкулы. Вып. 2 / уклад. У. Арлова. – Мінск: Маст. літ., 1994. – С. 276 – 297.

2. **Александровіч, А.** Класавая барацьба на мовазнаўчым фронце і рэформа правапісу беларускай мовы / А. Александровіч // Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918 – 1943): хрэст. для студэнтаў філал. фак.: у 2 ч. Ч. 2 / аўт.-уклад. С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск: БДУ, 2008.

Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ГАЛАЛЁД І ГАЛАЛЁДЗІЦА

У кліматычных умовах, калі халодны дождж выпадае з мокрым снегам, марознае надвор'е саступае месца адлізе, кроплі дажджу, імжы або туману замярзаюць пад уплывам нізкай тэмпературы паветра, прагнозы надвор'я часта сведчаць пра з'яўленне галалёду, а месцамі і галалёдзіцы. Ці ёсць істотныя адрозненні ў гэтых паняццях? Якім чынам характарызуюцца названыя прыродныя з'явы ў побытавым народным уяўленні і ў прафесійнай тэрміналогіі сіноптыкаў? Якія кліматычныя ўмовы ўплываюць на ўзнікненне галалёду і галалёдзіцы ў навакольным асяроддзі? У чым іх небяспечнае ўздзеянне на рэчаіснасць і чалавека?

Абедзве назвы – *галалёд* і *галалёдзіца* – у народным маўленні выкарыстоўваюцца для абазначэння ледзянога слою на паверхні зямлі, не пакрытай снегам, а таксама стану надвор'я, калі паверхня зямлі, дрэваў і іншых аб'ектаў навакольнага асяроддзя пакрыта ледзяным слоём. З той жа семантыкай зафіксаваны аднакарэнныя найменні *галалёдзіха*, *галаледзь*, *галалёдка*, *верхалёд*, *ляданка*, *галадніца*, *галалёддзе*, *галашчок*, *галашчыт*, *галадніца* і пад. Шырока ўжываюцца варыянтныя назвы, утвораныя ад дзеясловаў *слізгаць* і *коўзацца* 'рухацца па гладкай, слізкай паверхні': *слізгавіца*, *слізгата*, *слізгоцце*, *слізата*, *склізоцце*, *склізня*, *скальзота*, *скальзата*, *каўзота*, *каўзеліца*, *каўзаніна*, *каўзель*. У гаворках для абазначэння зімовага дажджу, які выпадае пры тэмпературы замярзання вады і выклікае абледзяненне дрэваў і зямлі, таксама ўжываюцца найменні *абліваха*, *абліў*, *аблівень*, *вобліўка*, *воблівіца*. Такім чынам, назвы галалёду і галалёдзіцы ў народных беларускіх гаворках яскрава матываваныя: яны адлюстроўваюць асаблівасці пакрыцця зямной паверхні, спосаб руху па лёдзе і спосаб узнікнення абедзвюх з'яў прыроды.

Нарматыўныя слоўнікі літаратурнай мовы сведчаць, што *галалёдзіца* – час, калі зямля пакрыта ледзяной скарынкай без снегу, а таксама сама такая паверхня. У "Тлумачальным слоўніку беларускай мовы" значэнні слоў *галалёд* і *галалёдзіца* не размяжоўваюцца: *галалёд* – тое, што і *галалёдзіца*. У "Тлумачальным слоўніку рускай мовы" слова *галалёд* падаецца з паметай "размоўнае" і семантыкай 'слой лёду на паверхні зямлі, на дрэвах, правадах і г. д., які ўтвараецца падчас замаразкаў пасля адлігі або дажджу'. Зыходзячы з гэтых звестак, тэрмін *галалёдзіца* – мнагазначны, ужываецца для абазначэння як

ледзянога слою на паверхні зямлі, так і перыяду надвор'я, калі зямля пакрыта такім ледзяным слоём; *галалёд* або выступае сінонімам да слова *галалёдзіца*, або ўжываецца толькі для абазначэння ледзяной скарынкі на розных прадметах навакольнага асяроддзя.

У прафесійнай тэрміналогіі сіноптыкаў тэрміны *галалёд* і *галалёдзіца* абазначаюць зусім розныя метэаралагічныя з'явы, якія адрозніваюцца па спосабе і часе ўзнікнення, па месцы размяшчэння, а таксама па небяспечным уздзеянні на наваколле.

Галалёд – слой шчыльнага лёду (матавага або празрыстага), які нарастае на розных ахалоджаных прадметах зямной паверхні пераважна з наветранага боку і на самой паверхні зямлі ў выніку асядання на іх і намярзання кропляў дажджу, імжы, крупы або туману. Галалёд узнікае на працягу ўсяго перыяду выпадзення пераахалоджаных ападкаў і можа захоўвацца некалькі сутак. Кліматычныя ўмовы з'яўлення галалёду: рэзкае паніжэнне тэмпературы паветра да -10°C або яе рэзкае павышэнне да $+3^{\circ}\text{C}$ у той час, калі прадметы наваколля застаюцца халоднымі. У выніку галалёд адносіцца да групы метэаралагічных небяспек – атмасферных ападкаў у выглядзе вады ў цвёрдым стане – і ўтвараецца непасрэдна на зямной паверхні і наземных прадметах. Галалёд таўшчынёй адкладання слою лёду ад 6 да 19 мм лічыцца неспрыяльнай метэаралагічнай з'явай, а галалёд таўшчынёй адкладання слою лёду роўнай ці большай за 20 мм лічыцца небяспечнай метэаралагічнай з'явай або стыхійнай гідраметэаралагічнай з'явай, а значыць, атмасфернай з'явай, якая можа нанесці сур'ёзныя страты народнай гаспадарцы. Галалёд уяўляе большую небяспеку ў параўнанні з галалёдзіцай: барацьба з тоўстым слоём галалёду магчымая толькі шляхам механічнага ўздзеяння (сколвання); выкарыстанне пяску і рэагентаў практычна не мае сэнсу. Параўнальна нядаўна вызначаны від атмасферных ападкаў *ледзяны дождж* – не што іншае як *галалёд*, бо выпадае ў выглядзе вады ў цвёрдым стане і пакрывае паверхню зямлі і вялікую колькасць наземных аб'ектаў. Таўшчыня галалёду можа дасягаць некалькі сантыметраў, і гэта непазбежна прыводзіць да сур'ёзных наступстваў – масавага падзення дрэваў, абрыву ліній сувязі і электразабеспячэння, чалавечых траўмаў і даражна-транспартных аварый. У параўнанні з галалёдзіцай галалёд прыносіць значна большыя

эканамічныя страты. Абмежаванні хуткасці руху транспартных сродкаў падчас галалёду ў два разы перавышаюць абмежаванні хуткасці руху транспарту падчас галалёдзіцы.

Галалёдзіца – лёд або абледзянелы снег (пакрыты лёдам снег) на паверхні зямлі, які ўтвараецца пасля адлігі або дажджу ў выніку надыходу пахаладання, калі тэмпература паверхні глебы і паветра зніжаецца. Галалёдзіца ўзнікае таксама з прычыны замярзання мокрага снегу, дажджу, імжы або кропляў густога туману падчас судакранання з моцна ахалоджанай паверхняй. Такая з’ява, як галалёдзіца, часцей за ўсё адзначаецца разам з галалёдам, але ў адрозненне ад апошняга назіраецца толькі на паверхні зямлі, перш за ўсё на дарогах (тратуарах, сцежках, прэзной частцы). Галалёдзіцай лічыцца накат снегу на дарогах, які ўзнікае ў выніку механічных уздзеянняў аўтамабільных шын і абутковых падэшваў. Любая галалёдзіца – неспрыяльная метэаралагічная з’ява. Яна зніжае счэпныя якасці дарожнага пакрыцця, нярэдка выклікае дарожна-транспартныя здарэнні, з’яўляецца адной з асноўных прычын траўматызму пешаходаў. На палях галалёдзіца ўтварае прыцёртую ледзяную скарынку. Тэмпература, пры якой фарміруецца

галаалёдзіца, адносна невялікая – да $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Галаалёдзіца лёгка разбіваецца на дарогах шыпанымі шынамі, а таксама знішчаецца шляхам рассыпання рэагентаў, што дазваляе павялічыць тэмпературу замярзання вадкасці. Пры тэмпературы вышэй за $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ галаалёдзіца пачынае раставаць.

Такім чынам, змест паняццяў *галаалёдзіца* і *галаалёд* розны, гэтыя тэрміны не сінонімы. Аднак як галаалёд, так і галаалёдзіца ўяўляюць небяспеку для чалавека, становяцца прычынамі траўматызму, дарожна-транспартных аварый і ўзнікнення іншых надзвычайных сітуацый.

Спіс літаратуры

1. **Ожегов, С. И.** Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М., 2010. – С. 122.
2. **Природа Беларуси** : энциклопедия : в 3 т. – Минск, 2010. – Т. 2 : Климат и вода. – С. 131 – 132.
3. **Сельская гаспадарка** : тэматычны слоўнік. – Минск, 2010. – С. 251 – 253, 257.
4. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Минск, 2002. – С. 141.
5. **Метэаслоўнік** // Гідраметцэнтр Беларусі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://pogoda.by/glossary>.

Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

Слоўніца

ПАСЛЯСНОВАЕ СЛОВА

Ледзве толькі прачнуўся, мне прымроіўся кантэкст з дзеясловам *фантазіраваць*. І зараз жа да яго прыскочылі з “кішэняў памяці” (Я. Колас) варыянты *фантазіяваць*, *фантазаваць*. Або два яшчэ раней спрабаваў спрагаць, аднак вольна, нязмушана паддаваўся змяненню ў асобах і ліках апошні: *я фантазую, ты фантазуеш, ён фантазуе, мы фантазуем* і г. д. Можна і загадваць: *не фантазуй, не фантазуйце*. З такой парадыгмай я часткова выходзіў на людзі – жартоўна, дзеля эксперыменту, звяртаўся да студэнтаў-філолагаў.

А вось дзеяслоў *фантазіяваць* пры спробе праспрагаць яго расплыўся, разліўся, амаль страціў сваю пачатковую форму: *фантазіюю, фантазіюеш...* Далей мучыць слова не стаў.

І тут яму (і мне) на дапамогу прылятае толькі што народжаны, кволы, але добра збеларушаны брат – дзеяслоў *фантазіць*. Прыкладаю яго да словазменнай схемы: **Фантазіць, фантажы** (нечакана? Але ж ёсць *лазіць – лажы, уразіць –*

уражы), *фантазіш, фантазіць, фантазім, фантазіце, фантазяць*; загадны лад: *фантазь, фантазьце*.

Граматыка прапускае наватвор у беларускую мову! Мімаходзь прыгадаліся варыянты слова з запазычаным каранем: *завуаліраваць – завуаліраваць – завуаліць*.

А як назваць гэтую кароткую гісторыю з народзінамі слова? Калі б яно прыдумалася ў сне, дык можна было б сказаць: *прыснёнае / саснёнае слова, слова са сну* (гучанне!). *Соннае слова* – не той сэнс. Тады мо *сонавае слова*? Мусіць, не. Хоць таксама нязвыкла, ды лепей: *сновае слова*.

Але ж гэта было толькі дапушчэнне, што слова *фантазіць* узнікла ў сне. Насамрэч – пасля сну. Так разважанні прыводзяць да з’яўлення другога наватвора – *паслясновы*.

Можна сказаць, аўтар нататкі неспадзявана забіў двух зайцоў. А ці будзе з гэтага які наедак?

Алесь КАЎРУС.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Віншуем з юбілеем!

БЕЛАРУСКАЯ ФІЛАЛОГІЯ Ў БЕЛАРУСКИМ ДЗЯРЖАЎНЫМ ПЕДАГАГІЧНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ

СТАГАДОВЫ ВОПЫТ

Восенню гэтага года 100-гадовы юбілей адзначае Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка – флагман педагагічнай адукацыі нашай краіны. Амаль адразу пасля адкрыцця ў 1914 годзе Мінскага настаўніцкага інстытута была распачата падрыхтоўка спецыялістаў у галіне філалогіі. Вялікая заслуга ў развіцці філалагічнай адукацыі, у падрыхтоўцы настаўнікаў школ і выкладчыкаў сярэдніх спецыяльных устаноў належыць былым дэканам В. Барысенку, І. Зазеку, Л. Сагарову, С. Карабану, М. Гурскаму, В. Тарасаву, А. Бабчынскаму, І. Зяневічу, А. Бардовічу, А. Лугоўскаму, Ф. Шумчыку, а таксама сённяшняму дэкану факультэта прафесару В. Старычонку.

Факультэт беларускай і рускай філалогіі, які быў утвораны 6 кастрычніка 2010 г. на аснове факультэта беларускай філалогіі і культуры і факультэта рускай філалогіі, мае багаты вопыт, трывалыя традыцыі і маштабныя планы на будучыню. Тут працуюць пяць кафедраў: беларускага мовазнаўства, беларускай літаратуры і культуры, агульнага і рускага мовазнаўства, культуры маўлення і міжкультурных камунікацый, рускай і замежнай літаратуры. Аднак прыярытэтная ўвага, натуральна, аддаецца падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.

Кафедра беларускага мовазнаўства была створана на літаратурна-лінгвістычным факультэце Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута ў кастрычніку 1931 г. Яе першы загадчык

(да 1934 г.) і фактычны арганізатар – вядомы беларускі і ўкраінскі лінгвіст прафесар П. Бузук. У наступныя гады кафедру ўзначальвалі дацэнты К. Гурскі (1939 – 1941), А. Карзон (1944 – 1949), Н. Вайтовіч (1949 – 1956), прафесары Ф. Янкоўскі (1956 – 1982) і М. Яўневіч (1982 – 1993), дацэнты П. Міхайлаў (1993 – 2009) і Д. Дзятко (з 2009).

Самаадданая праца выкладчыкаў кафедры пакінула прыкметны след у айчынным мовазнаўстве і лінгвадыдактыцы. Сярод яе выпускнікоў – вядомыя беларускія лінгвісты і педагогі: лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР акадэмік НАН Беларусі М. Бірыла, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР і Дзяржаўнай прэміі Беларусі член-карэспандэнт НАН Беларусі Ю. Мацкевіч, член-карэспандэнт НАН Беларусі М. Суднік, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР доктар філалагічных навук А. Груца, дактары філалагічных навук А. Баханькоў, Н. Вайтовіч, М. Васілеўскі, М. Гурскі, М. Жыдовіч, В. Ляшчынская, В. Ма-

роз, А. Наркевіч, П. Шуба, дактары педагогічных навук Г. Валочка, Л. Падгайскі, М. Яленскі і многія іншыя.

Сёння на кафедры 13 штатных выкладчыкаў (з іх 12 – кандыдаты навук, дацэнты), якія на 6 факультэтах універсітэта рыхтуюць кадры разнастайнага профілю для педагогічных устаноў нашай краіны.

Кафедра беларускага мовазнаўства забяспечвае вучэбны працэс амаль па 30 дысцыплінах у галіне беларусістыкі, паланістыкі і літуаністыкі. Пры кафедры працуюць кабінет беларускай мовы, кабінет польскай мовы, цэнтр літуаністыкі і камп’ютарны клас, забяспечаныя найноўшай, у тым ліку замежнай, літаратурай, а таксама неабходнай тэхнікай.

Разумеючы, што ў сучасным свеце школьнае навучанне ў цэлым і навучанне філалогіі ў прыватнасці патрабуе перагляду не толькі агульнай метадалогіі, але і канкрэтных прыёмаў працы з маладым пакаленнем, у снежні 2013 г. кафедра прыняла рашэнне адкрыць філіял у гімназіі № 7 г. Мінска. Яго дзейнасцю кіруе дацэнт С. Мароз. На працягу навучальнага года выкладчыкі знаёміліся з перадавымі напрацоўкамі настаўнікаў гімназіі і дзяліліся ўласным вопытам па выкладанні мовазнаўчых дысцыплін, забяспечвалі ўдзел гімназістаў у алімпіядзе па беларускай мове і літаратуры, кансультавалі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры па актуальных праблемах лінгвістыкі, праводзілі гутаркі з навучэнцамі гімназіі пра спецыяльнасці, па якіх рыхтуюць на факультэце беларускай і рускай філалогіі БДПУ.

Мадэрнізацыя ўніверсітэцкай адукацыі ў ХХІ ст. звязваецца найперш з якасным абнаўленнем яе зместу і арыентацыяй на прыкладныя патрэбы выкладання. У сувязі з гэтым асабліва ўвага на кафедры аддаецца стварэнню ўмоў для развіцця творчага патэнцыялу студэнтаў і паглыбленню іх агульналінгвістычных кампетэнцый. У распрацаваныя стандарты для філолагаў уключаны новыя вучэбныя дысцыпліны, якія, як падаецца, будуць спрыяць больш якаснай падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры: “Беларускае мовазнаўства”, “Актуальныя праблемы беларускай мовы”, “Стылістыка тэксту”, “Беларуская анамастыка”, “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”, “Беларуская лексікаграфія” і інш. Лекцыйныя і практычныя заняткі па іх праводзяцца выкладчыкамі кафедры.

Узрастанне ролі самастойнай працы студэнтаў у працэсе навучання і інтэнсіўная тэхналогізацыя адукацыі патрабуюць належнага вучэбна-метадычнага забеспячэння. Заслужанай павагай студэнтаў-філолагаў карыстаюцца класічныя падручнікі і дапаможнікі па дысцыплінах, пад-

рыхтаваныя беларускімі вучонымі Ф. Янкоўскім, М. Яўневічам, П. Сцяцко, А. Юрэвіч, А. Каўрусам і інш. Сёння выкладчыкі кафедры актыўна працуюць над новым пакаленнем універсітэцкіх падручнікаў. У апошнія гады аўтарскімі калектывамі былі апублікаваны дапаможнікі для студэнтаў “Беларускі правапіс” (2011, 2012), “Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў” (2012), “Беларуская мова. Прафесійная лексіка” (2013), а таксама “Стылістыка беларускай мовы” Т. Старасценкі (2014), “Polski dla wszystkich” Г. Пальянавай, І. Пальянавай, А. Барысевіч (2012) і інш. Вядзецца праца па стварэнні аб’ёмнага падручніка па сучаснай беларускай літаратурнай мове для студэнтаў педагогічных спецыяльнасцей.

Высокі патэнцыял выкладчыкаў – вынік існавання на кафедры шэрагу навуковых школ. Пачынаючы з 1946 г. пры кафедры была адкрыта і паспяхова функцыянуе аспірантура. За апошнія 20 гадоў каля трыццаці яе выпускнікоў пад кіраўніцтвам прафесараў М. Яўневіча, Н. Гаўрош, дацэнта П. Міхайлава паспяхова абаранілі дысертацыйныя даследаванні і сталі кандыдатамі навук. Высокі ўзровень дысертацый, падрыхтаваных аспірантамі БДПУ, неаднаразова прызнаваўся на дзяржаўным узроўні. Так, кандыдацкая работа выкладчыка кафедры С. Шахоўскай (навуковы кіраўнік П. Міхайлаў), прысвечаная беларускай анамастычнай лексікаграфіі, была прызнана ВАК Беларусі найлепшай кандыдацкай работай 2013 г. па гуманітарных дысцыплінах.

Увогуле навуковая дзейнасць на кафедры мае прыярытэтнае значэнне. Ужо стала добрай традыцыяй рэгулярнае правядзенне міжнародных навуковых канферэнцый пад агульнай назвай “Нацыянальная мова і нацыянальная культура” (2007, 2011, 2013).

Аўтарскімі калектывамі распрацоўваюцца фундаментальныя навуковыя тэмы “Беларуская мова ва ўсходнеславянскай лексікаграфіі: дынаміка метадалогічных падыходаў, тыпалогія формаў, вектары развіцця” і “Нацыянальная мова і мовазнаўства на сучасным этапе: стан, кірункі даследаванняў, перспектывы развіцця”. У межах гэтых і іншых тэм выдадзены шэраг манаграфічных работ: “Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны” Ю. Чарнякевіча (2009), “Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне” Д. Дзятко (2009), “Глагольные деривационные сочетания в современном польском языке” Г. Пальянавай (2010), “Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990 – 2011)” Д. Дзятко і С. Шахоўскай (2011), “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця” С. Шахоўскай (2012),

“Тыпалогія эліпсіса ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы” Н. Чайкі (2012), “Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў ХХ стагоддзя” М. Шабоўіча (2013), напісаны раздзел у калектыўнай манаграфіі “Лексикографические штудии” (2014) і інш.

Асноўная праблематыка навуковых даследаванняў выкладчыкаў кафедры – функцыянаванне сучаснай беларускай літаратурнай мовы, гісторыя і дыялекталогія беларускай мовы, лексікалогія і лексікаграфія, анамастыка і этналінгвістыка, метадычнае забеспячэнне выкладання беларускай мовы і інш.

Традыцыйна шмат увагі на кафедры аддаецца вывучэнню разнастайных праблем лексікалогіі. Так, Н. Радзіваноўская на семантычным і структурна-граматычным узроўнях вывучыла айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету. У даследаваннях П. Міхайлава ўстаноўлены спосабы ўтварэння беларускіх тэрмінаў ганчарства, прасочаны шляхі і спосабы пранікнення запазычаных слоў, дадзена характарыстыка геаграфіі ганчарскай лексікі і вызначаны арэальныя сувязі слоў. Выяўленню прычын і спосабаў аказіянальных слоў у беларускіх мастацкіх тэкстах 1920-х гг. прысвечаны працы М. Шабоўіча. На структурна-граматычным, словаўтваральным і семантычным узроўнях былі вывучаны асаблівасці беларускай матэматычнай тэрміналогіі (Д. Дзятко).

Нямала зроблена ў галіне граматыкі беларускай мовы. В. Урбан прааналізавала і апісала словаўтваральную сістэму ацэнных дэрыватаў у беларускай дыялектнай мове. Граматычная і семантычная структура эліптычных сказаў, іх камунікатыўныя і стылістычныя функцыі ў творах мастацкай літаратуры вывучыла Н. Чайка. Сістэмны структурна-семантычны аналіз сінтаксічных канструкцый, што перадаюць семантыку пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, праведзены ў працах С. Мароз.

Важнымі і актуальнымі для беларускай лінгвістыкі застаюцца пытанні стылістыкі і мовы мастацкай літаратуры. У даследаваннях Т. Страсценкі зроблены аналіз лексіка-стылістычных сродкаў рэалізацыі кантрасту ў мове паэтычных твораў. Шляхам аналізу семантычных і функцыянальна-стылістычных асаблівасцей Н. Лобань даследавала лексіку са значэннем канатацыі ў мастацкіх творах. У працах Н. Нямковіч паказаны лінгвістычныя асаблівасці тэкстаў розных жанраў у творчасці Ядвігіна Ш. і сістэматызаваны мастацкія сродкі, прыёмы, тропы, выкарыстаныя аўтарам.

Шмат гадоў займаецца праблемамі лінгваметодыкі У. Саўко. На аснове аналізу лінгвістычнай, метадычнай, псіхалага-педагагічнай літара-

туры, а таксама вынікаў канстатуючага эксперыменту ён распрацаваў навукова абгрунтаваную методыку развіцця мовы школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі, якая прадугледжвае глыбокае асэнсаванне граматычных з’яў, засваенне нормаў беларускай літаратурнай мовы, узбагачэнне слоўнікавага запаса вучняў, фарміраванне ўменняў і навыкаў звязнага вуснага і пісьмовага маўлення.

На падставе выкананых кваліфікацыйных даследаванняў выкладчыкі кафедры распрацоўваюць новыя кірункі і праводзяць даследаванні, якім няма аналагаў у нашай краіне. Сярод прыярытэтных напрамкаў – акцэнталогія і дыялектная лексікаграфія (П. Міхайлаў), гісторыя мовазнаўства (П. Міхайлаў, Д. Дзятко), камп’ютарная і гандарная лінгвістыка (Н. Радзіваноўская), дэрываталогія (М. Шабоўіч, В. Урбан), тэорыя канатацыі (Н. Лобань), метадалогія тэрмінаграфіі (Д. Дзятко), актуальныя пытанні сучаснай граматыкі (С. Мароз, Н. Чайка), перакладазнаўства і мова мастацкай літаратуры (Н. Нямковіч, М. Ржавуцкая), разнастайныя праблемы лінгвадыдактыкі (У. Саўко) і інш.

Кафедра беларускай літаратуры і культуры створана 1 ліпеня 2011 г. на базе кафедраў беларускай літаратуры і тэорыі і гісторыі культуры, яна вядзе сваю гісторыю з 1932 г. Яе загадчыкамі былі вядомыя навукоўцы-літаратуразнаўцы: з 1932 г. – В. Барысенка, з 1950 г. – М. Пятровіч, з 1970 г. – М. Лазарук, з 1971 г. – А. Семяновіч, з 1989 г. – М. Мішчанчук, з 1996 г. – М. Шаўлоўская. З 2004 г. кафедру ўзначальвала Г. Адамовіч, а з 2011 г. – І. Гоўзіч.

Выкладчыкі кафедры ганарацца сваімі выхаванцамі, якія сталі вядомымі вучонымі-літаратуразнаўцамі, педагогамі. Яе выпускнікі – акадэмік АПН СССР, доктар філалагічных навук, прафесар, дырэктар Нацыянальнага інстытута адукацыі ў 1967 – 1978 гг. В. Івашын; акадэмік НАН Беларусі, доктар філалагічных навук, заслужаны дзеяч навукі, дырэктар інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі ў 1982 – 1997 гг. В. Каваленка; лаўрэат Дзяржаўнай прэміі, заслужаны работнік культуры І. Казека; заслужаны работнік вышэйшай школы, прафесар У. Калеснік; акадэмік ААН СССР, доктар філалагічных навук, прафесар, дырэктар Нацыянальнага інстытута адукацыі ў 1978 – 1990 гг. М. Лазарук; заслужаны дзеяч навукі, доктар філалагічных навук, прафесар М. Ларчанка; лаўрэат Дзяржаўнай прэміі, доктар філалагічных навук, прафесар Н. Перкін; дактары філалагічных навук, прафесары В. Жураўлёў, М. Мішчанчук, А. Семяновіч; кандыдаты філалагічных навук Я. Адамовіч, І. Зазека, В. Лашкевіч, С. Майхровіч, А. Майсеенка, М. Мікуліч,

Я. Усікаў, М. Шаўлоўская, А. Рагуля, І. Гоўзіч, Н. Заяц, В. Несцяровіч; кандыдат педагогічных навук А. Лугоўскі і многія іншыя.

У ганаровым шэрагу выпускнікоў – вядомыя пісьменнікі Э. Агняцвет, А. Асіпенка, А. Астрэйка, М. Аўрамчык, А. Вялюгін, С. Грахоўскі, М. Лупсякоў, А. Ставер, Т. Сівец, І. Чарняўская, М. Шабовіч і інш. На факультэце вучыліся народныя паэты Беларусі А. Куляшоў і П. Панчанка.

За апошні час кафедра папоўнілася выдатнымі навукоўцамі, высокапрафесійнымі выкладчыкамі, што дае магчымасць забяспечыць чытанне курсаў тэорыі і гісторыі айчыннай і сусветнай літаратуры, культуралогіі, дзіцячай літаратуры, метадыкі выкладання беларускай літаратуры і іншых дысцыплін на факультэтах беларускай і рускай філалогіі, прыродазнаўства, спецыяльнай, дашкольнай і пачатковай адукацый.

Асноўнымі кірункамі кафедральнай працы выступаюць: падрыхтоўка кваліфікаваных філолагаў, спецыялістаў па беларускай літаратуры, журналістыцы; даследаванне літаратурнага працэсу ў Беларусі ў ХІ – пачатку ХХІ ст., актуальных праблем метадыкі выкладання беларускай і рускай літаратур; падрыхтоўка і выданне вучэбных дапаможнікаў, хрэстаматый для ўстаноў агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі.

Навукова-даследчая і вучэбна-метадычная работа кафедры ажыццяўлялася па чатырох кірунках, у якіх знаходзяць працяг традыцыі, закладзеныя папярэднікамі. Навукова-метадычны напрамак арыентаваны на выпрацоўку і практычнае прымяненне новых адукацыйных канцэпцый і тэхналогій. Ён закладзены працай М. Лазарука, А. Семяновіча. Акадэмік АПН СССР (з 1982 г.) М. Лазарук, будучы членам кафедры, у 1954 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю, у 1970 г. – доктарскую. У 1972 г. яму было прысвоена званне прафесара. Пад кіраўніцтвам М. Лазарука ў 1990-я гг. распрацоўвалася і ўдакладнялася канцэпцыя вывучэння беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнай як новая адукацыйна-асветніцкая парадыгма. У яе рэчышчы створаны праграмы, напісаны падручнікі, дапаможнікі, у тым ліку членамі кафедры М. Мішчанчуком, Г. Адамовіч, І. Гоўзіч. Даследчык беларускай прозы і драматургіі (“Беларуская савецкая драматургія. 1917 – 1932”, 1968; “Ад вытокаў да сталасці”, 1978) А. Семяновіч у 1945 г. скончыў МДПІ, з 1963 г. працаваў у педінстытуце дацэнтам, а ў 1971 г. абараніў доктарскую дысертацыю. Ён працягваў і развіваў традыцыі вывучэння беларускай літаратуры, арыентуючыся на спецыфіку яе выкладання ў ВНУ (падручнікі пад агульнай рэдакцыяй М. Лазарука і А. Семяновіча: “Гісторыя беларускай літаратуры ХІХ – пачатку ХХ ст.,” “Гісторыя беларускай савецкай літаратуры: 1917 – 1940”,

1971; “Гісторыя беларускай савецкай літаратуры: 1941 – 1980”, 1983; “Гісторыя беларускай літаратуры: Старажытны перыяд”, 1985). М. Мішчанчук, які ў 1994 г. абараніў доктарскую дысертацыю “Жанрава-стылявыя асаблівасці сучаснай беларускай паэзіі”, і дацэнт М. Шаўлоўская, адзін з аўтараў падручнікаў па літаратурным чытанні для малодшых школьнікаў, нямала зрабілі для даследчай, вучэбна-метадычнай дзейнасці кафедры як асяродка навуковага і культурнага жыцця. Вядомым педагогам-навукоўцам стаў першы дэкан факультэта беларускай філалогіі і культуры, кандыдат педагогічных навук, дацэнт А. Лугоўскі (дысертацыя “Маральна-эстэтычнае выхаванне старшакласнікаў на ўроках беларускай літаратуры” абаронена ў 1983 г.).

Літаратуразнаўчы напрамак, у якім знайшоў рэалізацыю вопыт акадэмічнага, фундаментальнага даследавання мастацтва слова, прадстаўлены членамі кафедры і яе загадчыкамі В. Барысенкам, які працаваў у Мінскім педагогічным інстытуце з 1931 да 1941 г. і з 1945 да 1946 г., адначасова з 1934 г. ён быў навуковым супрацоўнікам, а ў 1937 – 1941 – дырэктарам Інстытута літаратуры і мовы АН БССР; амаль чвэрць стагоддзя да свайго прыходу ў МДПІ працаваў у АН БССР А. Семяновіч (1949 – 1963). У 1990-я гг. у сувязі з працэсамі беларусізацыі і гуманітарызацыі на працу ў БДПУ з Акадэміі навук прыйшлі дацэнты Т. Грамадчанка, А. Гурская, В. Козіч, М. Мацюх, Т. Тарасова, І. Шпакоўскі, якія ўзмацнілі тэарэтычны патэнцыял кафедры, працягваючы распрацоўку фундаментальных праблем беларускага літаратуразнаўства і надаючы ёй выразны адукацыйна-асветніцкі кірунак. Плённа працуюць у галіне літаратуразнаўства дацэнты А. Жардзецкая, В. Несцяровіч і інш.

Напрамак параўнальнага літаратуразнаўства (кампаратывістыка) адносна новы ў працы кафедры. У наш час ён прадстаўлены працамі дактароў філалагічных навук Г. Адамовіч, аднаго з аўтараў праграм, дапаможнікаў, створаных у Нацыянальным інстытуце адукацыі (пад кіраўніцтвам акадэміка М. Лазарука), аўтара кнігі “З крыніц сусветнай літаратуры” (1998), “Літаратура – Кантэкст – Тэзаўрус” (2003), “Літаратурная класіка ў параўнальным вывучэнні” (2008) і іншых, і Т. Тарасавай, аўтара шматлікіх артыкулаў і манаграфій “Духоўны досвед беларускай прозы ХХ ст. і еўрапейскі кантэкст” (2009).

На кафедры ў апошнія гады былі паспяхова абаронены дзве доктарскія дысертацыі: “Беларуская і сусветная літаратурная класіка: рэцэпцыя, тыпалогія, кантэкст” (2012) Г. Адамовіч і “Беларуская проза ХХ стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: экзистэнцыялізацыя духоўнага свету героя” (2013) Т. Тарасавай.

Моўна-эстэтычная дзейнасць кафедры скіравана на прафесійнае авалодванне студэнтамі навыкамі мастацкага чытання. Так, у 1966 г. быў створаны гурток выразнага чытання “Жывое слова” (яго кіраўнік А. Каляда ў 1973 г. выдаў кнігу “Выразнае чытанне сатырычных вершаў, баек і драматычных твораў”, а ў 1974 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю). У далейшым гурток атрымаў ганаровую назву Народны літаратурны тэатр “Жывое слова”. У 1979 г. на кафедры заснавана літаратурнае аб’яднанне “Крокі”. Сталі вядомыя як паэты гурткоўцы В. Буланда, В. Гарановіч, Л. Глінская, М. Ждановіч, А. Майсеенка, М. Мішчанчук, М. Шабовіч і інш. Набыткі гэтага кірунку ў дзейнасці кафедры працягвае дацэнт Т. Хоміч.

Больш за дзесяць гадоў кафедра ажыццяўляе падрыхтоўку па журналістыцы. Куратар гэтых дысцыплін – кандыдат філалагічных навук Н. Заяц. У розныя часы падрыхтоўку журна-

лістаў вялі прафесар В. Лукін, дацэнты А. Градзюшка, Л. Новікаў, старшы выкладчык Т. Луйгас, выкладчыкі А. Беразоўская, В. Чарняўскі і інш.

З часу набыцця нашай установай статусу ўніверсітэта і прысваення імя народнага паэта Максіма Танка рэгулярна праводзяцца Танкаўскія чытанні, выходзяць зборнікі матэрыялаў канферэнцый і артыкулы ў перыядычных выданнях.

Факультэт беларускай і рускай філалогіі сёння – гэта вядучы цэнтр па падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў-філолагаў. Факультэт расце, сталее, замацоўвае свой міжнародны аўтарытэт, таму мы глядзім у будучыню з надзеяй і ўпэўненасцю.

Васіль СТАРЫЧОНАК,
Ірына ГОЎЗІЧ,
Дзмітрый ДЗЯТКО.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ВНУ – школе

“УСЁ ТАМ: І ЗЯМЛЯ, І НЕБА, І ВАДА...”

БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ ЗАГАДКА Ў СУЧАСНАЙ ШКОЛЕ

Заканчэнне. Пачатак у № 9.

У сучаснай школе на ўроках мовы плённа выкарыстоўваюцца інфармацыйна-камунікатыўныя тэхналогіі. Зыходзячы з магчымасцей сучаснай інфармацыйнай прасторы, не менш запатрабаваны і наглядны ілюстрацыйны матэрыял па загадках як электронны сродак навучання. Яго лёгка можна відазмяніць (тэкст загадак, іх колькасць, памер, размяшчэнне і інш.), выкарыстаць у слайдавай прэзентацыі ў залежнасці ад тэмы ўрока і ўзроставых асаблівасцей вучняў. Аўтарам дадзенага артыкула сабраны і прапанаваны ў дапамогу настаўніку тэматычна згрупаваны дыдактычны матэрыял па народных загадках для выкарыстання на ўроках беларускай мовы (агульная колькасць ілюстрацый больш за 100). Кожная ілюстрацыя суправаджаецца тэкстам беларускай народнай загадкі з адгадак з пазначэннем яе парадкавага нумара ў зборніку*. Прапанаваны лічбавы адукацыйны рэсурс не толькі дапамагае настаўніку і вучням наглядна ўспрымаць моўны матэрыял, але і змяшчае вялікі метадычны патэнцыял для працы з ім на ўроку.

Заўважым, што інтэрнэт-рэсурсы для настаўнікаў-філолагаў (<http://www.nastaunik.info/workshop/for-teacher/biellit> – метадычны партал

для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры; <http://zhukovich4.narod.ru/autar/index.htm> – педагагічны сайт М. Жуковіча; <http://belkabinet.by> – віртуальны кабінет беларускай мовы і літаратуры, <http://u-roki.blogspot.com> – блог для настаўнікаў школ) не прапаноўваюць падобныя матэрыялы акрамя тэкстаў загадак (пераважаюць літаратурныя, аўтарскія загадкі). На інфармацыйна-метадычным партале nastaunik.info, belzag.blogspot.com прадстаўлены блог беларускіх народных і аўтарскіх загадак (казкі-загадкі, пытанні-загадкі, шматлікія тэматычныя падборкі). З усяго прааналізаванага матэрыялу на сайце <http://belkabinet.by> (віртуальны кабінет беларускай мовы і літаратуры) змешчана інтэрактыўнае лато па разгаданні загадак.

На ўроках беларускай мовы настаўнік можа прапанаваць вучням наступныя віды заданняў па выкарыстанні беларускай народнай загадкі:

1) адрэдагаваць загадку ў адпаведнасці з літаратурнай нормай: “Красенькі пеўнік па жэрдачыцы ходзя. (Сонца, агонь)” (40)**; “Ляціць, не аддыхае, а крылляў не мае. (Вецер)” (177); “Пушыста вата плыве куда-та. (Воблака)” (202); “Без рук, без ног, а цвяты рысуе. (Мароз)” (242); “Ехаў па-не ў красным жупане, хто ўбача, той заплача.”

* **Загадкі** / НАН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі; рэд. А. С. Фядосік. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 363 с.

** Тут і далей у тэксце артыкула ў круглых дужках указаны толькі парадкавы нумар загадкі.

(Цыбуля)” (615); “Маленькая, як мязінчык, увесь свет адзявае. (Іголка)” (1852) і інш.;

2) перакласці словы-адгадкі на рускую мову: “Рос белы шар, падуў вецер – і шар паляцеў. (Дзьмухавец)” (527); “Шатаеца, матаеца, у куточак хаваеца. (Венік)” (2569); “Дзяжа мясная, абруч жалезны. (Пярсе́нак)” (2750); “Складзеш – клін, развернеш – блін. (Парасон)” (2767); “Ляжыць паленца, а ў сярэдзіне сэрца. (Аловак)” (3057) і інш.;

3) удакладніць значэнні ўстарэлых слоў: “Рагатая, багатая ўвесь свет рые. (Саха)” (1573); “Адну казу маю і тую за хвост падымаю. (Прасніца)” (1794); “Чым я больш вярчуся, тым я больш таўсею. (Верацяно)” (1797); “За сцяною крамяною два мядзведзі гудуць. (Жорны)” (1907); “Сама длінная, бок дзіравы, канец закручысты, а пішчыць. (Жалейка)” (3106) і інш.;

4) растлумачыць словы беларускай безэквівалентнай лексікі: “Сярод поля ляжыць капыток. (Маладзік)” (57), “У добрага мужа сярод пячы лужа. (Верашчака)” (2019), “Шашкі-машкі, дзве палавінкі. (Рэзіны)” (2613); “Стаіць высока, лезе глыбока, а хто прыйдзе – усім кланяецца. (Вочап у калодзежы)” (2639) і інш.;

5) знайсці словы ў загадках з памяншальна-ласкальнай формай назоўнікаў і прыметнікаў: “Сіне́нькі клубочак – жыг пад лубочак. (Вока і века)” (953); “Маленькае, гарачанькае ўсё навокал асвеціць. (Сонца)” (7); “Мой цюлі́нька маленькі, гарбаце́нькі і не лае, не кусае, а на двор не пускае. (Замок)” (2288) і інш.;

6) знайсці загадкі з адсутным дзейнікам, які і з’яўляецца адгадкай: “Па полі і лузе ходзіць у кажусе. (Авечка)” (1101); “Без рук, без ног вышэй дзерава ідзе. (Пыл)” (331); “Бяжыць без пугі, без повада. (Вада)” (109) і інш.;

7) знайсці загадкі з аднароднымі выказнікамі, якія больш дэтальна апісваюць сітуацыю і дапамагаюць адгадаць загадку: “Свеціць і грэе, вяселіць і ззяе, усю зямлю ажыўляе. (Сонца)” (27); “Сядзіць сядзіць на небе – і знікае. (Месяц)” (57); “Як радзіўся, так за кій схваціўся. (Хмель)” (537) і інш.

Створаная станоўчая эмацыянальная атмасфера спрыяе творчаму пошуку вучняў, матывуе іх цікавасць да атрымання ведаў. На ўроку падчас знаёмства з красамоўнай арганізацыяй маўлення ў тэксте загадкі настаўнік можа прапанаваць табліцу (гл. табліцу 1).

Дапамога разнастайць метадычную працу з загадкай і знаёмства вучняў з тыпалогіяй загадак (паводле А. Гурскага*), якія з’яўляюцца ў школьнай практыцы найбольш папулярнымі, ненадакучлівымі, метадычна апраўданымі і найбольш прыдатнымі для вучнёўскай цікаўнасці і дапытлівасці.

Так, пасля адпаведнага тлумачэння тыпу загадкі настаўнік можа праілюстраваць кожны названы тып прыкладам, а вучні дапоўняць табліцу таксама і сваімі прыкладамі (гл. табліцу 2).

На ўроках форма загадвання загадак можа быць як індывідуальнай, так і фронтальнай, групавой. Віды практыкаванняў, якія ўключаюць разгадванне загадак, таксама могуць быць разнастайнымі. З адгадак можна скласці крыжаванкі, чайнворды, лато, правесці гульні ў выглядзе віктарыны, спаборніцтва і інш. Настаўнікі-практыкі часта ўскладняюць заданні, калі “рассыпаюць” словы загадкі з мэтай стварэння дэфармаванага тэксту, над складаннем якога трэба вучням працаваць. Або неабходна спісаць загадку, у адгадках (ці ў тэксце загадкі) падкрэсліць арфаграмы, паставіць націск, абазначыць корань і інш.

Праца з тэкстам загадкі ці са словам-адгадкай дапамагае не толькі развіць у вучняў арфаграфічную пільнасць, папярэдзіць некаторыя памылкі, паўтарыць і замацаваць правілы граматыкі, але і развівае актыўную маўленчую творчасць. Тэкст беларускай народнай загадкі з’яўляецца ўдзячным матэрыялам для фарміравання камунікатыўна-маўленчай кампетэнцыі вучняў на ўроку беларускай мовы. У сучаснай дыдактыцы важнае месца займае гульня як сродак і форма актыўнага навучання, дзейсны сродак развіцця камунікатыўных уменняў вучняў. Яна не толькі дапамагае арганізаваць вучэбна-камунікатыўную дзейнасць школьнікаў, але і з’яўляецца элементам стварэння культурнага маўленчага асяроддзя. Спынімся на некаторых прыкладах. Так, пры вывучэнні тэмы “Назоўнік” (VI клас) настаўніку важна не толькі актуалізаваць лексіка-граматычныя ўменні вучняў, але і ўдасканаліць такія маўленчыя ўменні, як разуменне асноўнай думкі, пошук і перадача патрэбнай інфармацыі, арыентацыя ва ўмовах камунікацыі і інш. Настаўнік прапануе вучням уважліва паслухаць тэксты беларускіх народных загадак і пастарацца запомніць народныя з’явы і прыкметы (або вучні могуць самастойна працаваць са зборнікам загадак [2]): “На гары стукаюць, а ўнізе слухаюць. (Гром)” (165); “Ляцеў птах, на варты – бах, прыляцеў каптур, сагнаў адтуль. (Снег і дождж)” (289); “Рассыталася к ночы зярно, глянулі наранні – аж няма нічога. (Зоркі)” (80); “Цар багаты, ды птушкі не пяюць; царэўна бедна, але птушкі пяюць. (Восень і вясна)” (348); “Як снег растане – зашуміць, а лёд застыне – замаўчыць. (Вада)” (112); “Вісіць – зялёны, ляціць – жоўты, ляжыць – чорны. (Ліст)” (421); “Вечарам нараджаецца, ноч жыве, а рانیцай памірае. (Раса)” (225) і інш. Далей настаўнік прапануе вучням апісанне гульнівай сітуацыі: “Тэлебарометр”. Падрыхтуйце выступленне для рубрыкі “Народныя з’явы і прыкметы”, выкарыстоўваючы інфармацыю са зборніка беларускіх народных загадак.

* Гурскі, А. І. Загадка ў славянскім фальклоры / А. І. Гурскі. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 85 с.

Табліца 1. Рытарычныя тропы і фігуры ў тэксце загадкі.

Рытарычныя тропы і фігуры	Прыклады
Метафара	“Стаіць дуб-старадуб, на тым дубе-старадубе сядзіць птушка-вяртушка, ніхто яе не дастане: ані цар, ані царыца. (Неба і сонца)” (15); “Лысенка кабылка гліны навазіла, хатку збудавала, сама жыць стала. (Ластаўка)” (1363) і інш.
Увасабленне	“Стары дзядок па хаце пройдзе – был стаўбцом пойдзе. (Венік)” (2558); “Гусь па вуліцы ідзе, дзюбай вуліцу грызе. (Экскаватар)” (3462) і інш.
Эпітэт	“Разаслана пасцілка, на пасцілцы рассыпаны сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне – залаты кружочак. (Месяц і зоркі на небе)” (73); “Залаценькая, маленькая увесь свет адзявае. (Іголка)” (1851) і інш.
Перыфраза	“Два канцы, два кальцы, а пасярэдзіне цвік вісіць. (Нажніцы)” (1843); “Пяць мальчыкаў, пяць гулянычкаў, кожны мальчык у свой гулянычок. (Пальчатка)” (2755) і інш.
Параўнанне	“Ляціць, а не птушка, вые, а не звер. (Вецер)” (178); “Гудзе, як пчала, ляціць, як страла, крыламі не махае, хто адгадае? (Самалёт)” (3422) і інш.
Аксюмаран	“Ляжыць – маўчыць, як памрэ, дык зараве. (Лёд вясною)” (264); “Усе яго любяць, як паглядзяць – моршчацца. (Сонца)” (25) і інш.
Алегорыя	“Дванаццаць арлоў, пяцьдзесят дзве галкі зняслі адно яйцо. (Год)” (331); Цар багаты, ды птушкі не пляюць; царэўна бедна, але птушкі пляюць. (Восень і вясна)” (348) і інш.
Гіпербала	“Распластала птушка крылы, ажно сонца заслانیла. (Хмара)” (200); “Ляціць конь заморскі, іржэ палпольскі, а хто яго заб’е – сваю кроў пралье. (Камар)” (1480) і інш.
Антытэза	“Дзяжа старая, а века новае. (Зямля і снег)” (92); “Калі адзін піша белым па чорнаму, а ўсе астатнія чорным па беламу? (На ўроку ў школе)” (3465) і інш.

Табліца 2. Тыпалогія беларускіх народных загадак.

Тып загадкі	Прыклад
Загадка – прамое пытанне	“Які звер пакідае птушыныя сляды? (Выдра)” (1329); “Хто на сабе хату носіць? (Слімак)” (1411); “Што без слёз плача? (Скрыпка)” (3279) і інш.
Мудрагелістая загадка	“Што без вады плавае? (Воблака)” (3262); “Што чалавеку самае мілае? (Сон)” (3266); “Чаго на свеце багацей няма? (Зямлі)” (3250) і інш.
Загадка-жарт	“Які ў моры камень? (Мокры)” (3312); “Чаму шапку купляюць? (Таму, што дарма не даюць)” (3329); “Што бывае пасля сямі гадоў? (Восьмы)” (3327) і інш.
Аўтанімічная загадка	“Што стаіць пасярод зямлі? (Літара М)” (3337); “Палявіна якой літары засеиваецца хлебам? [Е (пол-е)]” (3341); “Вёз чалавек гонты, а гонты яго з’елі. (Гонты з ёлкі)” (3342) і інш.
Загадка-задача	“Дзве дачкі, дзве мацеры і бабулька з унучкай. Колькі ўсіх? (Трое – бабка, маці, дачка)” (3351); “Сядзіць у кругу чатыры кошкі, супраць кожнай кошкі па тры. Колькі было разам? (Чатыры)” (3366); “Пералічыце пяць дзён на парадку, не называючы чыслаў і назваў дзён. (Пазаўчора, учора, сёння, заўтра, паслязаўтра)” (3369) і інш.
Загадка-казка	“За лясамі, за гарамі, за вялікімі марамі залатая дзяжа кісне. (Сонца)” (36); “Сядзіць красавіца ў цямяніцы, а каса – на вуліцы. (Морква)” (746); “Баба-Яга, віламі нага, увесь свет корміць, а сама галодная. (Саха)” (1574) і інш.
Анамастычная загадка	“Між гор стаіць Рыгор, палкай падпёрся, шапкай накрыв’ся. (Грыб)” (510); “Сядзіць Хадосся, растрапаўшы валосся, хто ідзе, той скубе. (Цыбуля)” (628); “Міхалка меле, а Наталкі таўкуць. (Язык, зубы)” (889); “Маленькі Сідорка кусае і выкідае. (Свярдзёлак)” (2685) і інш.

Фарміраваць камунікатыўна-маўленчую кампетэнцыю вучняў можна рознымі метадамі і прыёмамі навучання. Гэта ўжо цалкам залежыць ад творчасці, крэатыўнасці і жадання самога настаўніка. Галоўнае, каб вучні зразумелі важную ролю граматычнага матэрыялу ў практыцы маўлення. У акрэсленай камунікатыўнай сітуацыі маўленне вучняў адбываецца не дзеля маўлення, а з мэтай фарміравання пазнавальнасці, крэатыўнасці і беларускамоўнай камунікацыі вучняў.

Напрыканцы адзначым, што беларуская загадка як фальклорны жанр у метадычным аспекце змяшчае ўдзячны матэрыял для развіцця маўлення і інтэлекту вучня, для выхавання пачуцця слова і разумення яго таямнічасці, вобразнай сілы, “загадка служыць сродкам выпрабавання кемлівасці і здагадлівасці чалавека, шырыні і грунтоўнасці яго ўяўленняў аб рэчаіснасці, трываласці яго ведаў і памяці”*. Менавіта праз загадку вучань пазнае і свядома засвойвае ўсе таямніцы свету, паколькі падаюцца яны не сухой “мовай навуковай інфар-

мацы, а ў вобразна-паэтычнай форме”, з багатай палітрай экспрэсіўных сродкаў. Прааналізаваны фактычны матэрыял сведчыць аб неабсяжнасці красамоўнай і таямнічай фантазіі народа-творцы. Народа, які мудра і шчыра клапаціўся пра жытую далучанасць да слова і духоўнае развіццё нашчадкаў. Па слушным меркаванні В. Віткі, “у вялікім вопыце народнай педагогікі загадка была і ёсць найпершым падручнікам выхавання чуйнага слыху да слова, да ўсіх яго сэнсавых, вобразных, эмацыянальных і гукавых багаццяў. І гэты нічым не заменны падручнік з пакалення ў пакаленне складаюць, выпрабоўваюць і ўдасканалюць самай мудрай народнай педагогі”.

Думаецца, што народныя загадкі заўсёды застануцца актуальнымі, бо названы фальклорны жанр арганічна ўвабраў у сябе цэлы Сусвет, сапраўдную кнігу жыцця. Сказанае вельмі трапна пацвярджаецца словамі самой народнай загадкі: “Усё там: і зямля, і неба, і вада”.

Нона ШАНДРОХА,

дацэнт кафедры

беларускага і супастаўляльнага мовазнаўства

Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

* Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускіх загадак / Н. С. Гілевіч. – Мінск : Выш. школа, 1976. – С. 48; 35.

ЧАЛАВЕЧЫЯ КАШТОЎНАСЦІ І ПРЫЯРЫТЭТЫ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ТВОРАЎ ВАЕННАЙ ТЭМАТЫКІ (XI клас)

Заканчэнне. Пачатак у № 9.

Вялікім дасягненнем Васіля Быкава як пісьменніка-псіхолога бачацца і вобразы здраднікаў. У кожнага з іх – свой шлях на службу да ворага. Гуж – працавіты, мужны, харызматычны. Відаць, у яго магла быць добрая сям’я, шчасце паразумення з дзецьмі, аднак спачатку калектывізацыя, потым вайна парушылі логіку яго лёсу. Пайшоў ён на службу да ворага не з мэтай таму паслужыць, а з мэтай адпомсціць тым актывістам (напрыклад, Сцепанідзе, хоць яна і абараняла яго), якія “жорсткай рукой” праводзілі палітыку калектывізацыі: *“Галоўным паліцаем адразу стаў Гуж, які толькі паявіўся ў мястэчку... цяпер адно ўпіваецца дадзенай яму немалой уладай, разам з немцамі панішчыў местачковых яўрэяў, разрабаваў іхняе майно і дзень пры дні фарсіць у рудой скуранцы, што нядаўна яшчэ насіў вядомы ўсім загадчык райземаддзела Яфім Кац”* [1, с. 185]. Гуж, ведаючы з уласнага вопыту, што значыць у адну хвіліну стаць раскулачаным і застацца без нічога, сам без шкадавання і жалю чыніў гэткую ж справу. Крыху раней чыгач бачыў, што Сцепаніда, як і некаторыя іншыя, абуралася такой палітыкай, спрабавала абараніць Гужа. Голас аднаго чалавека не столькі вырашыў нават лёс і далейшае існаванне Гужа, колькі пасеяў зерне помсты і недаверу, знішчыў надзею на людское дабро і дапамогу. Вось і атрымліваецца, як у Бібліі: “Якой мерай мераеце, такой і вам будзе адмерана”.

Калі ў чалавека ёсць права выбару, то ён, відаць, спыніцца на лепшым у яго разуменні варыянце. Расчараваўшыся ў савецкай уладзе, страціўшы ўсё (а галоўнае – давер да людзей) у час калектывізацыі, падчас вайны Гуж ідзе на службу да ворага. Знешняя паважнасць, ганарлівасць, усёмагутнасць (“*Я ж для вас цяпер вышэй, чым сельсавет. Вышэй, чым райком. Чым саўнарком нават. Я ж магу любога, каго хочаш, стрэльнуць. Мне ўсё давяраюць. А магу і наградзіць*”), паводзіны ў Багацькаў, як быццам ён “*быў тут гаспадар, а Пятрок неяк проста і хутка ператварыўся з гаспадара ў госця ці нават прыслужніка, і толькі*” [1, с. 18], – усё гэта сведчанне, што Гуж у духоўным плане нашмат ніжэй стаіць за Сцепаніду і Петрака, але прызнаваць гэтага не хоча. Але і цяпер, як ні стараўся б паліцай, для немцаў ён застаецца ўсяго толькі “*ванютшні паліцайшвайн...*” [1, с. 66]. Ні сядоў сваіх, ні сядоў чужых

не знаходзіць Гуж падтрымкі, апраўдання, павагі, а застаецца ўсяго толькі ў становішчы “паміж”.

Шматдзетны Недасека – “бесхрыбетны”, інфантыльны, цалкам залежны ад абставін, хоча выжыць любой цаной, нават не зважаючы на тое, што няма межаў для дэградацыі чалавека (ён будзе апраўдвацца, што няма грошай, каб пракарміць сям’ю...). І ён выжыве, а твая харызматычныя загінуць. Толькі нельга адназначна сказаць, як складзецца гэтае жыццё. Яму прыйдзецца жыць з людзьмі, якія памяталі калектывізацыю, памяталі той час, калі ён “*ездзіў у гэтым спрытным вазку, бо яшчэ ўлетку перабраўся ў горад і стаў працаваць у акружкам. Дужа крута пайшоў угору гэты Недасекаў хлопец, які, стаўшы начальнікам, перш змяніў прозвішча на Новіка, муціць, ранейшае яму замінала. Ён спрытны быў і ў дзяцінстве, няблага вучыўся ў школе, а пасля – на настаўніка ў Віцебску, але настаўнікам рабіць не схацеў, падаўся ў кіраўнікі*” [1, с. 76].

“Няпросты” ў сваіх паводзінах і Патап Каландзёнак. Было б добра, калі б вучні адзначылі яго вялікі эгаізм: выбірае заўсёды цёплае месца, сыты страўнік, а маральныя прынцыпы для яго – гэта нешта далёкае і вельмі абстрактнае: “*Трэцім паліцаем многія абураліся адкрыта, бо даўно яго не любілі ў Выселках, але Патап Каландзёнак, муціць, ужо прывык да таго і не дужа звяртаў увагу. Цяпер ён зважаў толькі на немцаў і на свайго непасрэднага начальніка старшага паліцэйскага Гужа*” [1, с. 185]. Каландзёнак, “*якога гадамі ненавідзела вёска*”, паказаны ў творы не проста агідным для аднавяскоўцаў, але нават небяспечным. На станаўленне яго асобы наклала адбітак калектывізацыя, якая (яшчэ да вайны) падзяліла людзей на сваіх і чужых. Яго і Гужа (якому, дарэчы, Патап прыслужваў, стараўся дагадзіць, тым самым быццам павышаючы свой статус) Сцепаніда, а можа, і не толькі яна, “*не баялася, бо не паважала іх. Болей таго – яна іх ненавідзела*” [1, с. 23]. Калі Гуж яшчэ меў свой пункт погляду, неяк мог ацаніць сітуацыю, у якой апынуўся, стараўся дасягнуць пастаўленай мэты (любымі сродкамі), то “*надгалы Каландзёнак адразу выцягся ля парога, нібы на варце*”, выконваў усе загады свайго начальніка Гужа, паводзіў сябе з Багацькамі “звысоку”, беручы “*з нязрушняй паныласцю на белабрысым твары пачастунак і тупа зыркнуўшы на гаспадыню*” [1, с. 19].

Неаднабаковым бачыцца і вобраз ціхага гаспадара Карнілы (і парсючка вымяняе, як трэба, і на падворку добра, і выгадна ажаніўся, і галоўнае – ён застаецца жыць): *“...надта сам у сабе гэты хітры Карніла, з ім не пагамоніш. Што б ён ні казаў, усё меў нешта на мэце сваё, не сказанае. Асабліва такі стаў год дзесяць назад, як выкінулі з калгаса, у які ён толькі ўступіў. Добра яшчэ – не выслалі, і Карніла пачаў рабіць у мястэчку, спярша ў прамарцелі, а пасля гады чатыры дзяжурь у пажарнай камандзе і, як аказалася, зажыў не горш, чым яны ў калгасе. А можа, і лепей”* [1, с. 162]. Але менавіта Карнілу давядзецца карміць і партызан, і паліцаў, і немцаў. А накарміць зможа толькі гаспадар і ў мірны час, і тым больш у вайну. Бо, як пераканалася Сцепаніда, у вайну ці *“калі якая бяда, дык горнешся да людзей, бо хто ж яшчэ паможа табе, як не людзі? Людзі загубяць, але ж і памогучь людзі. Нават у такі страшны, кляты час, як вайна”* [1, с. 249]. Відаць, такім чалавекам і быў Карніла.

Нельга не спыніцца (найперш настаўніку) на высновах і падсумаваннях Пётрака (а праз гэты вобраз, магчыма, і самога аўтара) пра зменлівасць каштоўнасцей, ідэалаў і прыярытэтаў. Не выключэнне, што менавіта гэтыя змены ў чалавеку і прыводзяць да вайны, да такіх недасекаў, каландзёнкаў, гужоў, бо *“гэта ж як спрадвеку шанаваліся ў вёсцы добрыя адносіны паміж людзьмі, рэдка хто (можа, вырадак толькі) адважваўся на яўнае зло ў адносінах да суседа, даваў сабе волю судзіцца ці нават сварыцца з такім жа, як сам, селянінам. ...Людзі разбэсіліся. Раней малады не мог дазволіць сабе прайсці міма старэйшага, каб не зняць шапкі, а цяпер гэтыя во маладыя знімаюць другім галовы з шапкам. І не баяцца нічога – ні боскага гневу, ні суда чалавечага. Як быццам так заведзена тут спрадвеку, як быццам на іхнім баку не толькі сіла, але яшчэ і праўда”* [1, с. 185].

“Расшыфраваць” гэтыя характары – вялікая задача ў XI класе, бо заўтра вучні стануць паўнапраўнымі грамадзянамі Беларусі. Васіль Быкаў заўсёды ставіць сваіх герояў перад цяжкім выбарам, у такое становішча, калі вельмі складана зразумець псіхалогію ўчынкаў герояў. Але менавіта за гэтым – актуальнасць творчасці В. Быкава для маладых сучаснікаў. Разуменне зместу паняццяў “добра” і “зло”, адказ на пытанне: “Якую духоўную напоўненасць маюць патрыятызм і здрадніцтва, сяброўства і варожасць?” В. Быкаў як творца дае філасофскія адказы на пытанні: “У чым сэнс жыцця? Дзеся чого жыве і памірае чалавек?” Часам жыццёвыя каштоўнасці маюць знак роўнасці каштоўнасцям смерці. Ёсць паняцці, прынцыпы, страта якіх вядзе да духоўнай смерці. Добра і зло заўсёды вядуць барацьбу ў душы кожнага чалавека. Вучню важна ўсвядоміць, што гэтая перамога не адбудзец-

ца сама па сабе, што на гэты патрэбны пэўныя высілкі і намаганні. Гэта і ёсць урокі творчасці пісьменніка “ваеннай” тэматыкі В. Быкава.

Усё пералічанае (і не толькі) павінна стаць тэмамі для разважанняў настаўніка з вучнёўскім калектывам. Падчас дыялогу вельмі важна, каб спалучаўся плюралізм выказванняў вучняў з філасофскай заглыбленасцю падсумаванняў настаўніка, каб вучні зразумелі, што Васіль Быкаў вядзе размову пра сэнс чалавечага жыцця не столькі на вайне, колькі ў вечнасці.

Час вымагае вызначыцца з каштоўнасцямі і маральнымі прыярытэтамі чалавека XXI стагоддзя. Знайсці адказы, адшукаць філасофскую змястоўнасць аксіялагічным складнікам у многім дапамагаюць літаратурныя творы. Менавіта яны “выпраменьваюць” праз чалавечыя характары народную мудрасць, выверанасць і грунтоўнасць такім паняццям, як патрыятызм, служэнне Бацькаўшчыне, адданасць ідэалам добра, справядлівасці, праўды.

Спіс літаратуры

1. **Бельскі, А. І.** Літаратурацэнтрызм : педагогічныя артыкулы, нарысы / А. І. Бельскі. – Мінск, 2008. – 144 с.
2. **Быкаў, В.** Знак бяды : апавесць / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 254 с.
3. **Вадзінскі, Д. І.** Аксіялагічныя праблемы выхавання студэнтаў педагогічных ВНУ / Д. І. Вадзінскі. – Мінск : БДПУ, 1994. – 182 с.
4. **Верціхоўская, М. І.** Вывучэнне беларускай літаратуры ў 10 – 11 класах : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. І. Верціхоўская; прадм. А. І. Бельскага. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 240 с.
5. **Вучэбная праграма для ўстановаў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання** : беларуская літаратура : V – XI класы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012. – 240 с.
6. **Гаранин, Л. Я.** Поиск духовного единства : характер ценностных ориентаций в современной советской литературе / Л. Я. Гаранин. – Минск : Наука і тэхніка, 1990. – 223 с.
7. **Грымаць, А.** Фарміраванне маральных ідэалаў школьнікаў : манagr. / А. Грымаць. – Мінск : Геомант, 2000. – 447 с.
8. **Лазарук, М. А.** Навучанне і выхаванне творчасцю : педагогічныя роздумы і пошукі / М. А. Лазарук. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 200 с.
9. **Навуменка, І.** Апавесці, апавяданні / І. Навуменка. – Мінск : Беларусь, 2009. – 351 с.
10. **Праскаловіч, В. У.** Метадалогія культуратворчага развіцця вучняў V – XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры / В. У. Праскаловіч. – Мінск : РІВШ, 2013. – 226 с.
11. **Праскаловіч, В. У.** Навучанне школьнікаў культуратворчасці на аснове жанравага падыходу : эпічныя творы / В. У. Праскаловіч // Роднае слова. – 2011. – № 6. – С. 72 – 76.
12. **Фарміраванне асобы студэнта і школьніка на аснове духоўных каштоўнасцей грамадства** : Матэрыялы Рэсп. нав.-практ. канф. / рэдкал. : А. А. Грымаць (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 1996. – 187 с.
13. **Халізев, В. Е.** Ценностные ориентации русской классики / В. Е. Халізев. – М. : Гнозис, 2005. – 432 с.

Кацярына ЕРМАКОВІЧ,

аспірант лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.06.2014 г.

СКЛАД І НАЦІСК

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (V КЛАС)

Мэта: стварыць умовы для *развіцця* памяці, мыслення; садзейнічаць *выхаванню* клапатлівых адносін да матулі. Плануецца, што ў канцы ўрока вучні будуць *ведаць*: паняцці *склад* і *націск*, ролю і значэнне націску ў словах; *умець*: дзяліць словы на склады, вызначаць націскныя і ненаціскныя склады, ставіць націск у словах.

Тып урока: камбінаваны.

Абсталяванне: свечка, капялюш з пытаннямі, рознакаляровыя пялёсткі (для правядзення рэфлексіі), карткі з заданнямі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны этап.

• *Уступнае слова настаўніка. Эмацыйны настрой на працу.*

Настаўнік. З якім настроем вы сёння прыйшлі ў школу? Якімі словамі зранку вы прывіталі матулю? Дастаткова толькі ўсмешкі і кропелькі пяшчоты і ласкі з боку блізкага чалавека, каб у цябе быў добры настрой.

II. Праверка дамашняга задання.

• *Праца па падручніку (пр. 220).*

Вучань робіць гукавы запіс слоў на дошцы, астатнія правяраюць і выпраўляюць памылкі.

• *Франтальнае апытанне “Пытанне з капелюша”.*

У капелюшы змешчаны пытанні, вучні па чарзе выцягваюць лісткі і адказваюць на пытанні.

Пытанні:

1. Які раздзел навукі аб мове называецца фанетыкай?

2. Які раздзел навукі аб мове называецца арфаэпіяй?

3. Які раздзел навукі аб мове называецца графікай?

4. Які раздзел навукі аб мове называецца арфаграфіяй?

5. Што такое літара?

6. Колькі ўсяго літар у беларускім алфавіце?

7. Што такое алфавіт?

8. Для чаго чалавеку неабходна ведаць алфавіт?

9. Якіх літар няма ў беларускім алфавіце ў параўнанні з рускім?

10. Якія літары ёсць у беларускім алфавіце, якіх няма ў рускім?

11. Якая літара гука не абазначае?

12. Якім знакам перадаецца ў беларускай мове рускі цвёрды знак?

13. Як перадаюцца на пісьме гукі [дж] і [дз]?

14. Калі спалучэнні літар *д* і *з* ці *д* і *ж* перадаюць адзін гук?

15. Калі спалучэнні літар *д* і *з* ці *д* і *ж* перадаюць два гукі?

• *Праца па табліцы.*

Заданне. Выпраўце памылкі.

Слова	Літары
сшытак	“сэ”, “шы”, “ы”, “ты”, “а”, “кы”
пень	“пэ”, “е”, “нэ”, мяккі знак
клас	“кэ”, “лэ”, “а”, “сэ”
гукі	“гэ”, “у”, “кы”, “і”
шахцёр	“шэ”, “а”, “хэ”, “цы”, “е”, “рэ”

• *Праверачная работа.*

Заданне. Запішыце словы ў алфавітным парадку.

Краса, матуля, сям’я, пяшчота, ласка, радасць, усмешка, дом, настрой, позірк, дабрыня, свята, дзяцінства.

Узаемаправерка.

Адказ. Дабрыня, дзяцінства, дом, краса, ласка, матуля, настрой, пяшчота, позірк, радасць, свята, сям’я, усмешка.

• *Паведамленне тэмы, настаноўка мэт і задач урока.*

Настаўнік. Мы працягваем вывучаць раздзел “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія”. Будзем працаваць па тэме “Склад і націск”. Паспрабуем вызначыць задачы сённяшняга ўрока па вядомых для вас словах “буду ведаць”, “буду ўмець”. Вучні ставяць задачы, настаўнік удакладняе і абагульняе, запісвае на дошцы.

III. Вывучэнне новай тэмы.

Настаўнік. Ці сустрэкаліся вы з паняццямі *склад* і *націск*? Што называецца складам слова і як вызначыць яго? (*Звычайна вучні ўзгадваюць толькі, як вызначаецца колькасць складоў у слове.*) Ці заўсёды мы вымаўляем словы на адным дыханні? (*Не.*) Што нам перашкаджае? (*Вымаўленне зычных гукаў.*) Сапраўды, у працэсе маўлення паветра выдыхаецца асобнымі штуршкімі. А адзін або некалькі гукаў, якія вымаўляюцца адным штуршком паветра, утвараюць склад. Як вызначыць колькасць складоў у слове?

• *Эксперымент са свечкай.*

Настаўнік запальвае свечку.

Настаўнік. Вымавіце словы *мы*, *маці*, *матуля* перад запаленай свечкай (*вымаўляе адзін вучань*). Колькі разоў здрыганецца полымя свечкі пры вымаўленні кожнага слова. (*У слове мы – адзін раз, у слове маці – два разы, у слове матуля – тры разы.*)

• *Праца па падручніку.*

Настаўнік. Прачытайце правіла ў падручніку на с. 127 (спачатку адзін вучань чытае ўслых, а затым кожны самастойна з завучаннем).

Пасля прачытання правіла настаўнік праярае ступень засвоенасці тэарэтычнага матэрыялу.

Над якой задачай урока мы зараз працавалі? (Ведаць паняцце “склад”.)

Ці вырашылі мы яе?

• **Зварот да задач урока.**

Настаўнік. Мы высветлілі, што ў слове *матуля* тры склады. Давайце яшчэ раз вымавім гэта слова. Які са складоў вымаўляецца з большай сілай голасу і працягласцю? (Адказы вучняў.) Вымаўленне аднаго са складоў слова з большай сілай голасу і працягласцю называецца націскам. А склад, на які падае націск, называецца націскным.

• **Праца па падручніку.**

Настаўнік. Прачытайце правіла ў падручніку на с. 128 і адкажыце, пра што мы яшчэ не згадалі (вучні наведваюць, што склады, на якія не падае націск, называюцца ненаціскнымі). Над якой задачай урока мы зараз працавалі? (Ведаць паняцце “націск”.) Ці вырашылі мы яе?

• **Зварот да задач урока.**

IV. **Замацаванне ведаў, фарміраванне ўменняў і навыкаў.**

Заданне 1. Падзяліце словы на склады, вызначце націскны склад (вуснае выкананне).

Калыханка для матулі

Працавала мама зранку,
Адпачыць лягла цяпер,
Я для мамы калыханку
Пачынаю ціха пець...

С. Валодзька.

Якія словы нельга падзяліць на склады? Ча-му? (Складаюцца з адной галоснай літары.)

Колькі можа быць складоў у слове?

Заданне 2. Складзіце сказ са словам *маці*. Выпішыце двухскладовыя словы.

Калектыўна запісваецца адзін сказ, аналізуецца па членах сказа (заданне для падрыхтоўкі да напісання кантрольнага дыктанта).

• **Фізікультхвілінка.**

• **Праца па падручніку.**

Практыкаванне 223. Складзі як мага больш слоў з прыведзенымі першымі складамі (па варыянтах). Падзяліць словы на склады, націскны склад падкрэсліць.

Сукенка, сэрца, дапамога, акіян, абутак, пераезд, дрозд, дзверы.

Заданне для “слабейшых” вучняў: падзяліць словы на склады, падкрэсліць націскны склад.

Настаўнік. Над якой задачай урока працавалі? (Умець дзяліць словы на склады, вызначаць націскныя і ненаціскныя склады.)

• **Зварот да задач урока.**

Практыкаванне 226. Спішыце, пастаўце націск, вызначце націскныя і ненаціскныя склады. Ненаціскныя склады перад націскам пранумаруйце.

Адзін вучань выконвае заданне ля дошкі.

Пытанні.

1. Якія галосныя мы пішам пад націскам? (О, э.) У якую галосную яны пераходзяць не пад націскам? (А.)

2. Якім правілам мы карыстаемся ў залежнасці ад месца націску ў слове? (Праваніс о, э пад націскам, а не пад націскам.)

3. Якую галосную мы пішам у першым складзе перад націскам? А якую ў астатніх складах?

4. Якім правілам мы карыстаемся ў залежнасці ад месца націску ў слове? (Праваніс е, ё – я.)

Настаўнік. Якую функцыю націску мы можам вызначыць на прыкладзе разгледжаных слоў і сфармуляваных правіл? (Напісанне галосных залежыць ад месца націску ў слове.)

Над якой задачай урока мы працавалі? (Ведаць ролю і значэнне націску ў словах.)

• **Зварот да задач урока.**

• **Фізікультхвілінка для вачэй.**

V. **Абагульненне.**

• **Праца з займальным матэрыялам.**

Заданне. Здагадайцеся, пра якія словы ідзе гаворка.

Помніш зборнік карт, малюнкаў,
чарцяжоў, табліц і схем?

Дык тканіну ўспомніць хутка
следам будзе без праблем.

(Атлас – атлас.)

Настаўнік. Запішам гэтыя словы. Ці ёсць адрозненні ў іх напісанні? А ў вымаўленні? Што нам дапамагае адрозніць значэнне слоў? (Націск.) Якую яшчэ вельмі важную ролю выконвае націск? (Служыць сродкам адрознення слоў, што складаюцца з адных і тых жа гукаў.) Такіх слоў у нашай мове дастаткова. Вось яшчэ адзін прыклад.

У асоб духоўных верхняе адзенне.

На траве зялёнай кропляў зіхаценне.

(Раса – раса.)

Паспрабуйце самі скласці загадку, ведаючы такую ўласцівасць націску.

• **Работа ў парах.**

Каса – каса, памяць – памяць, парыць – парыць, сталы – сталы.

Настаўнік. Якімі часцінамі мовы могуць быць словы, якія аднолькавыя ў напісанні, але не супадаюць у вымаўленні і розныя па значэнні? Чым адрозніваюцца словы *рукі* і *рукі*? (Першае слова – форма множнага ліку назоўнага / вінавальнага склону, другое – адзіночны лік роднага склону.) Якую ролю тут выконвае націск? (Дазваляе адрозніць розныя формы аднаго і таго ж слова.)

• **Зварот да задач урока.**

Настаўнік. Якую ролю адыгрывае націск у словах? (*Узнаўленне трох палажэнняў: напісанне галосных залежыць ад месца націску ў слове; слушны сродкам адрознення слоў, якія складаюцца з адных і тых жа гукаў; дазваляе адрозніць формы аднаго і таго ж слова.*)

• **Арфаэпічная хвілінка.**

Заданне. Спішыце словы, звярніце ўвагу на націск.

Шклянны, крапіва, садавіна, выпадак, скураны, вусы, каменны, ласкавы, спіна, навіна, камбайнер, маленькі.

Складзіце сказ са словам *навіна*, зрабіце яго поўны сінтаксічны разбор.

Чаму слова *каменны* напісана з дзвюма літарамі *н*? Зрабіце разбор гэтага слова па саставе.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

1. З якой тэмай мы сёння пазнаёміліся? Ці дасягнулі пастаўленых задач?

2. Што называецца складам слова?

3. Як вызначыць колькасць складоў у слове?

4. Які склад называецца націскным / ненаціскным?

5. Што называецца націскам?

6. Чаму трэба правільна ставіць націск у словах?

7. Прывядзіце прыклады двух-, трох-, чатырохскладовых слоў / слоў з націскам на 1-ы, 2-і, 3-і склад.

8. Прывядзіце прыклады слоў, якія супадаюць у напісанні, але адрозніваюцца націскам і значэннем.

• **Гульня “Знайдзі лішняе”.**

1. Дзіця, дзяцінства, дарослы. (*Дзіця – два склады.*)

2. Кветка, вазон, фіялка. (*Фіялка – тры склады.*)

3. Гаспадар, гаспадыня, гаспадарка. (*Гаспадар – тры склады.*)

4. Жыта, жыццё, жніво. (*Жыта – на першы склад падае націск.*)

VII. Рэфлексія.

Настаўнік. Ацаніце сваю працу на ўроку з дапамогай рознакаляровых пялёсткаў:

блакітны – усё засвоіў добра, няма нічога складанага;

жоўты – матэрыял засвоіў, але бачу, над чым неабходна яшчэ папрацаваць;

чырвоны – матэрыял складаны, шмат не зразумеў.

З пялёсткаў на дошцы складаецца кветка.

VIII. Выстаўленне адзнак.

IX. Дамашняе заданне.

Алена КАВАЛЕВІЧ,
настаўнік першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Галынкаўскай сярэдняй школы Зэльвенскага раёна.

3 вопыту работы

САТЫРЫЧНЫЯ ВЕРШЫ І БАЙКІ КАНДРАТА КРАПІВЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэты ўрока: спрыяць пашырэнню ведаў пра сатырычныя жанры, адметнасць сатырычнага майстэрства К. Крапівы; развіццю навыкаў выразнага чытання сатырычных твораў, аналітычных кампетэнцый вучняў; выхаванню непрымання крывадушнасці, падхалімства, амаральнасці, некампетэнтнасці, бяздушнага стаўлення да сумленных працаўнікоў, самаўпэўненасці, нахабства і іншых заган.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, выстава зборнікаў беларускіх баек, малюнкi карыкатур на байкі К. Крапівы, зборнікі баек К. Крапівы, зборнікі крытычных матэрыялаў па творчасці К. Крапівы.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант (*прывітанне, праверка падрыхтаванасці вучняў да ўрока*).

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **“Выклік”. Стварэнне эмацыянага фону ўрока.**

Чытанне настаўнікам байкі “Ганарысты парсюк” К. Крапівы.

• **“Мазгавы штурм”.**

Работа з табліцай. Запісы ў калонку “Ведаю”.

Ведаю	Даведаўся	Хачу даведацца

• **Сатырычныя вершы К. Крапівы.**

1. Выступленне вучня з вершам “Крапіва”.
Каментар да гісторыі ўзнікнення псеўданіма К. Крапівы.

2. Праца з тэрмінам *сатыра*.
Каментар урыўка з артыкула “Думкі пра сатыру” К. Крапівы.

3. Вызначэнне тэматыкі і праблематыкі сатырычных твораў К. Крапівы.

Каментар крытычных матэрыялаў з падручніка “Гісторыя беларускай літаратуры: XX ст. (20 – 50-я гг.)” пад рэд. У. Гніламедава, В. Казловай, М. Лазарука (с. 384).

4. Праца з тэрмінамі іронія, гратэск, карыкатура як характэрнымі мастацкімі сродкамі сатырычных твораў.

5. Чытанне сатырычнага верша “Калі ў краме ёсць нястача”.

Каментар твора, вызначэнне актуальнасці.

• **Падвядзенне вынікаў этапу работы “Сатырычныя вершы К. Крапівы”.**

• **Фізікультхвілінка.**

• **Байкі К. Крапівы.**

1. Праца з тэрмінамі *байка*, *эзопава мова*.

2. Паведамленне вучняў на тэму “Гісторыя сусветнай байкі”.

3. Абарона К. Крапівай байкі як жанру ў другой палове 1920-х гг.

Каментар урыўка з артыкула “Думкі пра сатыру” К. Крапівы (Крапіва К. Зб. тв.: у 5 т., т. 5, с. 92).

4. К. Крапіва – наватар у жанры байкі.

5. Прэзентацыя даследавання вучня на тэму “Асаблівасці байкі К. Крапівы”.

Запаўненне табліцы.

Традыцыйнае	Наватарскае

6. Паведамленне вучня паводле матэрыялаў падручніка “Гісторыя беларускай літаратуры: XX ст. (20 – 50-я гг.) пад рэд. У. Гніламедава, В. Казловай, М. Лазарука (с. 392).

• **Работа з табліцай.**

Запаўненне калонкі “Даведаўся”.

7. Прэзентацыя індывідуальнага задання “Асаблівасці мовы баек і сатырычных твораў К. Крапівы”.

• **Падвядзенне вынікаў этапу работы “Байкі К. Крапівы”.**

III. Абагульненне і замацаванне.

• **Чытанне і аналіз баек** (“Дыпламаваны багран”, “Махальнік Іваню”, “Сава, асёл ды сонца”, “Сямейная спрэчка”, “Мандат”, “Жаба ў каляіне”, “Дэкрэт”).

• **Работа з табліцай.**

Калонка “Хачу даведацца”. Запіс пажаданняў.

IV. Рэфлексія.

1. Письмовыя разважанні вучняў.

2. Чытанне перакладаў баек А. Емяльянавай з рускай мовы.

V. Дамашняе заданне.

Чытаць п’есу “Хто смяецца апошнім” К. Крапівы.

Індывідуальныя заданні. Падрыхтаваць паведамленні на тэмы “Гісторыя стварэння і першай пастаноўкі п’есы”, “Экранізацыя п’есы”, «Паказ сталінскай эпохі ў камедыі “Хто смяецца апошнім” К. Крапівы».

VI. Выстаўленне адзнак.

Ацэньванне праходзіла ў працэсе работы на ўроку.

ДАДАТАК

Сатыра (ад лац. *satura* сумесь, усякая ўсячына) – форма востра камічнага, выкрывальнага паказу адмоўных з’яў, пры якім крытыкуююцца заганны грамадскага жыцця або асобных людзей. Сатыра мае ў літаратуры свае жанры (байка, пародыя, эпіграма, фельетон), але яна можа прысутнічаць і выяўляцца і ў многіх іншых жанрах – эпічных, драматычных, лірычных. Сатыры ўласцівы глыбокі сацыяльны аналіз жыцця, бязлітаснае выкрыццё грамадскага зла. З гэтай мэтай сатыра выкарыстоўвае прыёмы завастрэння, гіпербалізацыі адмоўных з’яў або рыс характару чалавека.

Артыкул “Думкі пра сатыру” (1928).

Сутнасць сатыры ў тым, каб выстаўляць на паказ, на смех адмоўныя з’явы жыцця. Але адмоўнае можа быць паказана толькі ў параўнанні з дадатным. Інакш кажучы, сатырык заўсёды мае крытэрыем нейкія пэўныя, рэгламентаваныя ці не рэгламентаваныя, нормы жыцця або ідэалы, пад якія не падыходзіць, якім супярэчыць тая з’ява, якую ён выстаўляе на смех. У сатырыка павінна быць выразнай яго пазіцыя ў адносінах да асноўных дзейных сіл, якія вядуць змаганне ў грамадстве. (Крапіва К. Зб. тв.: у 5 т., т. 5, с. 88 – 89).

Тэматыка і праблематыка сатырычных твораў К. Крапівы:

1. Міжнародныя падзеі.
2. Пытанні народнагаспадарчага, культурнага будаўніцтва.
3. Будзённыя, бытавыя з’явы рэчаіснасці.
4. Тэма грамадзянскай вайны / інтэрвенцыі.
5. Праблема выхавання чалавека, барацьбы з культурнай адсталасцю, з перажыткамі мінулага ў побыце і свядомасці людзей.
6. Сацыяльная дыферэнцыяцыя беларускай вёскі 1920-х гг.
7. Творы антырэлігійнага характару.
8. Выкрыццё заганаў асобы (падхалімства, двурушніцтва, самалюбства і г. д.).

Іронія (ад грэч. *eironeia* прытворства, насмешка) – літаратурны прыём, у аснове якога ляжыць ужыванне слова ў супрацьлеглым значэнні з мэтай высмейвання якой-небудзь адмоўнай жыццёвай з’явы. У больш шырокім сэнсе іронія – прыхаваная, стоеная насмешка. У мастацкай літаратуры выкарыстоўваецца ў байках, эпіграмах, пародыях і іншых сатырычных творах.

Гратэск (ад франц. *grotesque* смешны, незвычайны) – паэтычны троп, мастацкі прыём адлюстравання рэчаіснасці, які заключаецца ў парушэнні сапраўдных форм і памераў рэчаў

і прадметаў, у спалучэнні рэальнага і фантастычнага, трагічнага і смешнага, у наўмысным перабольшванні ці змяншэнні з'яў рэчаіснасці (вобраз Кручкова ў камедыі “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча).

Карыкатура – сатырычнае ці гумарыстычнае адлюстраванне, у якім камічны эффект дасягаецца перабольшваннем і завастрэннем характэрных рысаў, нечаканымі супастаўленнямі і прыпадабненнямі.

Байка – невялікі, звычайна вершаваны твор сатырычнага зместу з алегарычным сюжэтам і вывадам (мараллю) у канцы або, значна радзей, у пачатку. Змест байкі – пэўныя з'явы грамадскага жыцця або чалавечых адносін, але пра іх расказваецца не ў прамой, а ў іншасказальнай форме (алегорыя). Дзейныя асобы байкі звычайна жывёлы, адухоўленыя прадметы, рэчы, за паводзінамі, учынкамі якіх чытач без асаблівай цяжкасці ўгадае рысы і характары людзей.

Артыкул “Думкі пра сатыру” К. Крапівы.

Некаторыя “страшныя рэфарматы” спрабавалі... давесці непатрэбнасць байкі, як жанру ўстарэлага, але практыка паказвае, што байка прыхільна сустракаецца чытачом (і слухачом) і стварае належны эффект. А пакуль яна здольна на такую службу, да таго часу яна можа жыць і развівацца, нягледзячы на выдумкі “страшных рэфарматараў” (Крапіва К. Зб. тв.: у 5 т., т. 5, с. 92).

Асаблівае традыцыйнай байкі:

1. Алегарычны сюжэт.
2. У канцы (радзей у пачатку) – вывад (мараль).
3. Дзейныя асобы – жывёлы, адухоўленыя прадметы, рэчы, пад учынкамі якіх угадваюцца рысы і характары людзей.

Асаблівае баек К. Крапівы:

1. Выключная блізкасць да вуснай народнай творчасці.
2. Шырокае выкарыстанне беларускіх прыказак і прымавак.
3. Адсутнасць традыцыйных баечных вобразаў, выкарыстанне вобразаў з жыцця беларускай вёскі (Каштан, Вараны, Рыжы, Лыска, Жук).
4. Выкарыстанне вобразаў людзей (байка нагадвае апавяданне, дзеянне разгортваецца на фоне вясковага жыцця).

Сатырычна-гумарыстычныя зборнікі К. Крапівы:

Аўтар кніг сатыры і гумару “Асцё” (1925), “Крапіва” (1925, 4-е перапрац. і дап. выд. 1932), “Біблія” (1926), “Байкі” (1927), “Ухабы на дарозе” (1930), “Пра нашых шкоднікаў, папоў ды ўгоднікаў” (1930), “Хвядос – Чырвоны нос” (1931, вершаваная казка), “Калючы строй” (1932), “Выбраныя байкі” (1932), “Выбраныя вершы” (1935), “Выбраная сатыра” (1938), “Выбраныя творы”

(1941, 1947, 1948), “Смех і гнеў” (1946), “Сатыра і гумар” (1954), “Жаба ў каляіне” (1957), “Байкі, вершы, п'есы” (1960), “Сорак баек” (1966), “Вершы і байкі” (1967, 1990), “Байкі і вершы” (1971), “Пучок жыгучкі” (1973), а таксама кніжкі для дзяцей “Загадкі дзеда Кандрата”.

Олеся Емельянова

Муравей и муха

Хромой, без лапки муравей
Тащил листок с большой натугой.
“Бедняжка! – прожужжала муха. –
С трудов таких помрешь ей-ей!
Совсем измаялся, гляжу,
Пытаясь прочих быть не хуже.
Брось всё! Я на бесплатный ужин
К навозной куче провожу.
Вот там, дружок, жизнь так жизнь –
Халява и всего навалом.
Хошь, будешь главным генералом,
У нас такого нет, кажись.
И всех забот-то – пить да есть!”
“Нет! – муравей ответил. – Лучше
Я буду распоследним здесь,
Чем первым на навозной куче”.
Совет от муравья прими:
Чтоб быть достойным уваженья,
Дружи с хорошими людьми,
Беги плохого окруженья.

Жэня Глушкевіч

Мураш і муха

Пераклад байкі Алесі Емяльянавай

Храмы, маленечкі мураш
Цягнуў лісток, аж жылы пухлі.
Бядак які! – сказала муха, –
Ды ты дасіся зараз тут!
Зусім знясілеў, я гляджу.
Кідай усё! Я на вячэру
На сметнік свой цябе заву.
Вось там жыццё – ты не паверыш!
Халява і ўсяго па горла!
А хочаш, станеш там галоўным:
У нас няма пакуль такіх...
І будзеш толькі піць ды есці!”
“Не, – адказаў ёй наш мураш, –
Трымаюся спрадвечных правіл:
Лепш буду мурашом я тут,
Чым на гнаі ў вас генералам”.

* * *

Параду й ты ад мураша прымі:
Каб годным быць і вартым чалавекам,
Сябруй з сумленнымі людзьмі,
А злыдняў пазбягай адвеку.

Алена АБРАМЧЫК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
гімназіі № 1 г. Дзятлава.

СТАНОЎЧЫЯ ВОБРАЗЫ Ў П'ЕСЕ “ХТО СМЯЕЦЦА АПОШНІМ” КАНДРАТА КРАПІВЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ З ЭЛЕМЕНТАМІ АКТЫЎНАЙ АЦЭНКІ (X КЛАС)

Навучальная мэта ўрока: вучні будуць ведаць значэнне вобразаў Чарнавуса, Тулягі, Зёлкіна, Веры і Левановіча; будуць умець адбіраць моўны матэрыял для характарыстыкі вобразаў Чарнавуса, Левановіча, Веры; змогуць весці дыскусію па тэксце, вызначыць аўтарскую пазіцыю ў вырашэнні канфлікту п'есы, аргументаваць сваю пазіцыю; правільна адказаць на заданне выніковага тэста.

(Заўвага: Я вучу, што правільны адказ – гэта пераканальна аргументаваны адказ, з лагічнымі прычынна-выніковымі сувязямі. Крытыка савецкага перыяду ўказвала на тое, што перамагчы гарлахватчыну могуць такія людзі, як Чарнавус. Цяпер – Туляга. Самае цікавае, што дзеці пераконвалі мяне, што гэта Вера. Я звярнула на гэта ўвагу пры разбалоўцы. Калі проста называеш прозвішча героя – 6, аргумент лагічны – +2, сваё меркаванне – +2. Апошняе – самае цяжкае, бо тут павінен спрацаваць інсайт. Пра Тулягу мы гаворым на ўроку ўскосна.)

Задачы асобнага развіцця: сродкамі матэрыялу ўрока ўплываць на фарміраванне ўнутранага свету вучняў, садзейнічаць выхаванню культуры індывідуальнай і калектыўнай навучальнай дзейнасці (уменні слухаць, уважліва адносіцца адзін да аднаго), спрыяць фарміраванню адмоўнага стаўлення да праяўлення дэмагогіі.

Мэта “на мове вучняў”: вы зможаце пераканальна абгрунтаваць, на каго К. Крапіва ўскладаў надзеі ў барацьбе з праявамі гарлахватчыны ў савецкіх установах.

Тут жа вучням наведмляецца пра крытэрыі выстаўлення адзнак.

Урок праводзіцца ў спецыялізаваным кабінцеце для пасяджэнняў. Там няма парт, але ёсць экран і праектар (зручна для арганізацыі групавой работы).

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Дзейнасць настаўніка: арганізаваць увагу, стварыць добразычлівы настрой усіх вучняў.

Дзейнасць вучняў: мабілізуюцца на работу.

II. Актualізацыя апорных ведаў.

Дзейнасць настаўніка: высветліць узровень ведання зместу п'есы.

Кожнаму вучню прапануюцца цытата з твора, трапная характарыстыка, па якой трэба пазнаць

героя і знайсці аднакласнікаў, каму дасталіся характарыстыкі таго ж героя.

Дзейнасць вучняў: адбіраюць характарыстыкі Чарнавуса, Левановіча, Веры.

У працэсе выканання задання фарміруюць тры рабочыя групы ўрока.

Чарнавус

1. “Але ж гэта трэба кінуць працу і заняцца гэтымі бруднымі плёткамі, траціць час, трапаць нервы. Мне гэта страшэнна непрыемна”.

2. “Да гэтага дня я думаў, што маю справу калі не з салідным вучоным, дык, па крайняй меры, з сумленным чалавекам”.

3. “Гэта непаразуменне, што вы дырэктар ус-тановы. Вы – прайдзісвет і авантурыст”.

4. “Як бы вы мяне ні абзывалі, я вам не дазволю апашляць савецкую навуку”.

5. Заняты навукай, не мае імкнення да разу-мення сапраўднай сутнасці людзей.

6. Бяздзейны, сацыяльна не актыўны чала-век.

7. “Выступаць з такім навуковым дакладам – гэта безабразіе. Адны траскучыя фразы і абсалютна нічога канкрэтнага. Не выкарыстаў нават таго матэрыялу, які яму быў дадзены амаль поўнасцю апрацаваным. І каго ён хацеў падма-нуць?”

Вера

1. “Я нікому не скажу, што вы дзянікінскі пал-коўнік”.

2. “Вы – лгун і падлец”.

3. “Гэта пісьмо паслана было прафесару Чар-навусу. Я прывезла копію. Вось, калі ласка”.

4. “Добры клімат, цёця Каця, савецкі!”

5. “Наша справа – мел, гліна, вапна, фасфа-рыты. Галоўны далакоп – Аляксандр Пятровіч, а я яму дапамагаю”.

6. Прадстаўляе ў камедыі перадаваю частку грамадства – камсамольскую арганізацыю.

7. “Супакойцеся, Аляксандр Пятровіч. Супа-койцеся, не гаруйце. Я пайду да Тамары, я ёй усё растлумачу. І да вас буду часта прыходзіць. Вы не толькі не страціце дачкі, а ў вас іх будзе дзве: дазвольце і мне лічыцца вашай дачкой”.

Левановіч

1. “Малады хлопец, а хутка прафесарам будзе! І на чым вырас! На торфе!” (Пра каго?)

2. “Чаму гэта ён там працуе, а сюды распара-джацца ходзіць?” (Пра каго?)

3. “У нас адна партыйная арганізацыя, а ён сакратар, вось і ходзіць па партыйных справах”. (Пра каго?)

4. Словы і ўчынкі яго ўвогуле правільныя, не стае канкрэтыкі, ведання рэальных спраў, людзей.

5. “Гм... Так... Так... Што ж, няхай чытае даклад... А я тым часам з свайго боку праверу некаторыя факты”.

6. “Няхай жа ведаюць усе свінні – мамантавыя і немамантавыя: калі каторая з іх паспрабуе пакасіць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па пятаку”.

7. “Ходзяць чуткі, што нейкае шкодніцтва знайшлі ў яго працах”.

Вучні займаюць месцы працы груп “Чарнавус”, “Вера”, “Левановіч”.

Дзейнасць настаўніка: аналіз выканання задання (зваротная сувязь).

Пытанні для абмеркавання:

1. Што магло стаць прычынай памылкі? (Схематычнасьць вобразаў. Падабенства сітуацый, у якія трапляюць героі.)

2. На чым грунтуецца ваша ўпэўненасць, што словы належаць гэтаму герою?

Дзейнасць вучняў: карэктуюць вынікі працы, разумеюць прычыны памылак, прыводзяць аргументы да правільных рашэнняў, дэманструюць веданне зместу п’есы, прымаюць рашэнне пра далейшы кірунак дзейнасці на ўроку.

• Паведамленне тэмы, мэты ўрока.

Дзейнасць настаўніка: арганізуе навучальны дыялог па высвятленні тэмы, мэты і праблемы ўрока.

Настаўнік. Мы вызначыліся з матэрыялам урока, то цікава было б даведацца, па якой тэме можна было б працягнуць гутарку? (Прапановы вучняў.)

Па законах жанру сатырычнай камедыі станоўчыя вобразы ў п’есе дапамагаюць вызначыць аўтарскую пазіцыю. Паспрабуем вызначыць, на каго ўскладаў надзеі К. Крапіва ў барацьбе з гарлахватчынай.

Дзейнасць вучняў: выказваюць розныя меркаванні, але верагодней за ўсё прапануюць тэму “Станоўчыя вобразы камедыі”.

Дзейнасць настаўніка: прадстаўляе вучням ключавое пытанне ўрока.

На каго К. Крапіва ўскладаў надзеі ў барацьбе з гарлахватчынай?

Настаўнік. Працу на ўроку можна будзе лічыць паспяховай, калі атрымаецца запоўніць белыя плямы выніковага разважання па праблеме ўрока правільна адабранымі цытатамі з твора, тымі высновамі, да якіх мы будзем прыходзіць, аналізуючы вобразы камедыі. (У кожнага вучня ёсць раздрукаванае выніковае заданне.)

Дзейнасць вучняў: у дыялогу з настаўнікам высвятляюць для сябе мэты і задачы ўрока: знайсці

адказ на ключавое пытанне ўрока, паспяхова адказаць на пытанні выніковага кантролю.

Дзейнасць настаўніка: прапануе вучням крытэрыі ацэньвання (наштобузу):

– аўтарская характарыстыка герояў (мова, паводзіны);

– прыёмы стварэння камічнага (“гаваркія” прозвішчы, недарэчныя сітуацыі);

– “законы” напісання сатырычных твораў.

Дзейнасць вучняў: успрымаюць правілы ацэньвання выніковай работы на ўроку.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Дзейнасць настаўніка: арганізуе работу груп па высвятленні ступені разумення зместу п’есы, успрыманні праблемы ўрока.

Настаўнік. Наколькі дакладна мы сфармулявалі тэму ўрока, нам дапамогуць праверыць наступныя заданні (5 хвілін на абдумванне).

Заданне 1.

1-я група

Сатырычная камедыя не можа абысціся без “гаваркіх” прозвішчаў. Прааналізуйце яшчэ раз спіс дзейных асоб камедыі. Падумайце, карыстаючыся прыёмам “Гаваркія прозвішчы”, якую дае падказку драматург. Прыміце рашэнне аб пашырэнні ці скарачэнні спіса станоўчых герояў

Самае непрыемнае прозвішча ў Гарлахвацкага. Але вучні ўключылі фантазію і далучылі Ганну Паўлаўну, і не таму, што яна жонка Гарлахвацкага, а таму, што так звалі расійскую імператрыцу. Атрымалася ў выніку работ груп наступнае: першая група сказала, што адмоўных толькі 2, 8 – станоўчых. Другая сказала, што станоўчых 9, а адмоўны 1. Трэцяя – адмоўных 9, а станоўчы 1. Такі эфект быў створаны спецыяльна, каб канчаткова заблытаць, дык колькі ж станоўчых герояў. Гэта праблема. У гэтым “хітрасць” К. Крапівы.

2-я група

З артыкула “Аб сатырычнай камедыі” вядома, што ад савецкага драматурга патрабавалася абавязкова прытрымлівацца ў сатырычным творы строгіх прапорцый у суадносінах станоўчага і адмоўнага: 90% – станоўчага, 10% – адмоўнага. Падумайце, ці ўдалося К. Крапіве выканаць гэтае патрабаванне. Калі не, то як удалося яго абысці?

3-я група

Кандрат Крапіва добра вядомы нам як аўтар артыкула “Канфлікт – аснова п’есы”, у якім адзначаў, што папулярнасць п’есе гарантуе вастрыня канфлікту. Якой, на вашу думку, павінна быць прапарцыянальная суаднесенасць станоўчага і адмоўнага ў сатырычным творы, каб забяспечыць неабходную вастрыню канфлікту?

• Прэзентацыя меркаванняў груп.

• Аналіз выканання задання.

Настаўнік. Вынікі работы груп паказалі, што нельга герояў п’есы адназначна ўспрымаць як ад-

моўнымі, так і станоўчымі, за выключэннем Гарлахвацкага і Зёлкіна. Гэта і складае асноўную цяжкасць пры вызначэнні аўтарскай пазіцыі. Бо без дэталёвага аналізу мізансцэн цяжка зрабіць правільную выснову наконт таго, каму давярае драматург у змаганні з гарлахватчынай, чые паводзіны лічыць правільнымі. Такім чынам, асноўны носьбіт зла трапляе ў акружэнне людзей, якія аказваюцца не на належнай вышыні. Дзякуючы іх дапамозе ён атрымлівае магчымасць развіваць шкодніцкую дзейнасць.

Дзейнасць настаўніка: арганізуе работу груп з мэтай высвятлення аўтарскай пазіцыі ў творы.

Заданне № 2.

Кожная група атрымае ўрывак з п'есы, які мае пэўную недакладнасць, не адпавядае арыгінальнаму тэксту п'есы. Задача: за дзве хвіліны знайсці, якімі словамі герояў адрозніваецца ваш тэкст і арыгінал.

Дзейнасць настаўніка: арганізуе навучальны дыялог з мэтай высвятлення мастацкіх асаблівасцей твора.

Настаўнік. Падумайце, чым выклікана такая замена ў тэксце. Ці лічыце вы гэтае заданне карысным для вызначэння аўтарскай пазіцыі ў творы?

Карысным гэтае заданне можна лічыць і на той прычыне, што яно дапамагае ўбачыць карыкатурны выгляд адмоўнай з'явы (шаржыраванне), бяскрыўдную, але на самай справе шкодную сутнасць герояў (іронія). Вы правільна заўважылі, рэальныя ўчынкі герояў заменены ідэальнымі для гэтай сітуацыі ўчынкімі.

IV. Абагульненне і замацаванне.

Дзейнасць настаўніка: арганізуе дыскусію па высвятленні аўтарскай пазіцыі ў творы.

Прадстаўнікі груп (па два) становяцца адзін за адным. Пры станоўчым адказе на пытанне

вучань робіць крок управа, пры адмоўным – улева. На кожнае сцверджанне запрашаюцца наступныя прадстаўнікі груп.

1. Надзеі на перамогу ў змаганні з гарлахватчынай К. Крапіва звязвае з Верай.

2. Надзеі на перамогу ў змаганні з гарлахватчынай К. Крапіва звязвае з Левановічам.

3. Надзеі на перамогу ў змаганні з гарлахватчынай К. Крапіва звязвае з Чарнавусам.

Вучні, якія не бяруць удзел у дыскусіі, запайняюць заданні выніковага кантролю.

Настаўнік. Як вы думаеце, ці маглі б да нашага ўрока стаць эпіграфам наступныя словы: “Сатырык сцвярджае адмаўляючы”?

Дзейнасць настаўніка: арганізуе выкананне выніковага задання.

V. Дамашняе заданне.

Самавызначэнне на дамашняе заданне. Калі ўзніклі цяжкасці з нейкім пытаннем выніковага кантролю, то пасля яго ўказваецца старонка падручніка, перачытаўшы якую, можна прыйсці да ўласнага меркавання.

Выніковы кантроль

Надзеі на перамогу ў змаганні з гарлахватчынай К. Крапіва звязвае...

1) з Верай, бо яна _____;

2) з Левановічам, бо _____;

3) з Чарнавусам, бо _____.

4) Маё меркаванне: _____.

Галіна СУХАВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
гімназіі № 5 г. Віцебска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

СНЕЖАНЬ

2 снежня – 135 гадоў з дня нараджэння Фелікса Стацкевіча (1879 – 1967), мемуарыста, выдаўца, педагога, грамадскага і культурнага дзеяча

90 гадоў з дня нараджэння Яўгена Дзягцярыка (1924 – 2001), кампазітара

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Гукасава, мастака

4 снежня – 140 гадоў з дня нараджэння Льва Альпяровіча (1874 – 1913), жывапісца

110 гадоў таму заснавана ў Мінску грамадска-палітычная і літаратурная газета “Белорусский вестник”. Выдавалася да 1905 г.

100 гадоў з дня нараджэння Рыгора Няхая (1914 – 1991), паэта, празаіка

5 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Віктара Трасцянскага, рускамоўнага паэта, празаіка

6 снежня – 115 гадоў з дня нараджэння Барыса Мардвінава (1899 – 1953), расійскага і беларускага рэжысёра, педагога, заслужанага артыста РСФСР. У 1947 – 1951 гг. – галоўны рэжысёр Дзяржаўнага тэатра оперы і балета Беларусі

10 снежня – 440 гадоў з дня нараджэння Мікалая Лянчыцкага (1574 – 1653), дзеяча культуры 1-й паловы XVII ст.

90 гадоў з дня нараджэння Ангеліны Бельцюковай (1924 – 2011), мастачкі

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Белага (1939 – 2011), грамадска-культурнага дзеяча, мастацтвазнаўцы, калекцыянера, пісьменніка

12 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Нічыпара Пашкевіча (1924 – 2003), крытыка, літаратуразнаўцы, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Ірыны Шаблоўскай (1939 – 2004), літаратуразнаўцы

14 снежня – 70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Марышава, жывапісца, графіка

15 снежня – 120 гадоў з дня нараджэння Саламона Юдовіна (1894 – 1954), графіка

75 гадоў з дня нараджэння Рыгора Несцерава, жывапісца

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Чарнышова, мастака кіно і тэатра, жывапісца і графіка

Заканчэнне на с. 76, 90.

АПАВЯДАННІ “СЕНА НА АСФАЛЬЦЕ” І “НА ЧАЦВЁРТЫМ ГОДЗЕ ВАЙНЫ” МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА

ТЭСТАВАЕ ЗАДАННЕ (XI КЛАС)

Адзначце адзін ці некалькі правільных адказаў*.

A1. Міхась Стральцоў нарадзіўся:

- 1) 5 красавіка 1943 г. у в. Каракулічы Мядзельскага раёна Мінскай вобласці;
- 2) 20 лістапада 1948 г. у в. Рудка Пінскага раёна Брэсцкай вобласці;
- 3) 14 лютага 1937 г. у в. Сычын Слаўгарадскага раёна Магілёўскай вобласці;
- 4) 30 студзеня 1921 г. у в. Карма Добрушкага раёна Гомельскай вобласці;
- 5) 19 чэрвеня 1924 г. у в. Бычкі Ушацкага раёна Віцебскай вобласці.

A2. Міхась Стральцоў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй Беларусі за кнігу:

- 1) літаратурна-крытычных артыкулаў “Загадка Багдановіча” ў 1968 г.;
- 2) вершаў “Ядлоўцавы куст” у 1975 г.;
- 3) вершаў “Мой свеце ясны” ў 1986 г.;
- 4) прозы “Падарожжа за горад” у 1972 г.;
- 5) літаратурна-крытычных артыкулаў і эсэ “Жыццё ў слове” ў 1965 г.

A3. Аповяданне “Сена на асфальце” напісана ў:

- 1) 1958 г.;
- 2) 1961 г.;
- 3) 1962 г.;
- 4) 1963 г.;
- 5) 1964 г.

A4. Аповяданне “На чацвёртым годзе вайны” напісана ў:

- 1) 1959 г.;
- 2) 1964 г.;
- 3) 1968 г.;
- 4) 1971 г.;
- 5) 1975 г.

A5. Сына старой, якога забіла на вайне, звалі:

- 1) Андрэй;
- 2) Міхась;
- 3) Сяргей;
- 4) Віктар;
- 5) Васіль.

A6. Маруся замухам была толькі:

- 1) тры гады;
- 2) пяць гадоў;
- 3) восем гадоў;
- 4) дванаццаць з паловай гадоў;
- 5) пятнаццаць гадоў і чатыры месяцы.

A7. Марусю брала крыўда, што свёкар не такі практычны, як іншыя, таму што ён:

- 1) сам не мог пабудаваць хлёў, прыбудовы да яго, купіць малатарню;
- 2) усе заробленыя грошы ашчаджаў, зберагаў на чорны дзень;

3) “толькі і паспеў узяць, што каня”;

4) “не накраў, не набраў, як суседзі, калгаснага добра”;

5) “надта памяркоўны ды паблажлівы да людзей”.

A8. У пятай частцы аповядання “На чацвёртым годзе вайны” апісваецца пакаянне герояў. Сцэнай пакаяння таксама заканчваецца:

- 1) аповесць “Палескія рабінзоны” Янкі Маўра;
- 2) аповяданне “Малады дубок” Якуба Коласа;
- 3) п’еса “Вечар” Аляксея Дударова;
- 4) раман “Пошукі будучыні” Кузьмы Чорнага;
- 5) балада “Маці” Аркадзя Куляшова.

A9. Асаблівасці аповядання “На чацвёртым годзе вайны”:

1) у аснове твора – маленькае здарэнне, рэакцыя на яго; стыль аповядання раскрывае своеасаблівасць лірызму аўтара;

2) нязначнасць падзей, абмежаванасць месца дзеяння, невялікая колькасць эпизодаў; твор мае эпиграф;

3) выразна вылучаецца толькі 5 невялікіх раздзелаў; аповед вядзецца ад імя аўтара, старой бабулі, жонкі салдата, яго малага сына; твор пачынаецца і заканчваецца адной і той жа фразай;

4) псіхалогія героя раскрываецца праз унутраны маналог; вялікая ўвага аддаецца мастацкай дэталі;

5) толькі адзін з герояў твора мае імя – Марусечка (так свякруха называе нявестку); прадуманы адбор лексікі; тонкі псіхалагічны аналіз; знешняе дзеянне разгортваецца запаволена; сюжэтаўтваральны момант – пачуцці і перажыванні дзейных асоб.

A10. Аповяданне “Сена на асфальце” ўпершыню было апублікавана ў:

- 1) газеце “Звязда”;
- 2) штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва”;
- 3) часопісе “Малодосць”;
- 4) часопісе “Польмя”;
- 5) часопісе “Бярозка”.

A11. Героі аповядання “Сена асфальце”:

- 1) фінінспектар;
- 2) Лена;
- 3) Арына;
- 4) Віктар;
- 5) Ігнат.

A12. Аповяданне “Сена асфальце” складаецца з:

- 1) сямі частак;
- 2) шасці частак;
- 3) васьмі частак;
- 4) чатырох частак;
- 5) дзевяці частак.

* У тэставым заданні ёсць пытанні, дзе правільнымі адказамі з’яўляюцца ўсе прапанаваныя варыянты.

A13. *Куфар* – гэта мянушка:

- 1) дзядзькі Ігната; 4) Лены;
- 2) Віктара; 5) суседкі Арыны.
- 3) фінінспектара;

A14. Віктар піша ліст да сябра, каб успомніць:

- 1) першыя крокі самастойнай працы па спецыяльнасці, атрыманай у ВНУ;
- 2) бацькоў, падзякаваць ім за зроблены падарунак;
- 3) вучобу ў інстытуце;
- 4) школьныя гады і сяброўства з Ленай;
- 5) сваё маленства.

A15. З роздумамі Віктара над сэнсам жыцця чытач знаёміцца ў частцы:

- 1) “Ліст другі”; 4) “Пара касавіцы”;
- 2) “Дзядзька Ігнат”; 5) “Заўтра футбол”.
- 3) “Ліст трэці”;

A16. “Самая патаемная і душэўная думка” Віктара:

- 1) у роднай вёсцы пабудова дарогі і іх заасфальтаваць;
- 2) паставіць помнік на магілах бацькі, маці, бабулі і дзядулі;
- 3) заняць высокую пасаду ў грамадстве;
- 4) ажаніцца з Ленай;
- 5) прымірыць горад і вёску.

A17. У пасляваенны час дзядзька Ігнат працаваў:

- 1) брыгадзірам; 4) шафёрам;
- 2) старшынёй калгаса; 5) заатэхнікам.
- 3) настаўнікам;

A18. Віктар у апавяданні:

- 1) сціплы, уражлівы, любіць футбол, мае чуючую душу;
- 2) аспірант, былы студэнт, марыў стаць паэтам, шукае ў жыцці адвечныя духоўныя каштоўнасці;
- 3) апавядальнік і адначасова лірычны герой твора, душэўна тонкі чалавек;
- 4) сябелюб, марыць разбагацець, знайсці працу ў будаўнічай арганізацыі сталіцы;
- 5) імкнецца знайсці душэўны спакой, працалюбівы, акуратны ў справах.

A19. У аснове назвы апавядання “Сена на асфальце” – вобразна-выяўленчы сродак...:

- 1) метанімія; 4) гіпербала;
- 2) алітарацыя; 5) паэтычная метафара.
- 3) аксюмаран;

A20. Кампазіцыя ў апавяданні “Сена на асфальце”:

- 1) мантажная / калажная; 4) фрагментарная;
- 2) інверсійная; 5) кальцавая.
- 3) хранікальная;

A21. Пабудова апавядання “Сена на асфальце” блізкая па структуры да:

- 1) рамана “Герой нашага часу” М. Лермантава;

- 2) рамана “Запіскі Самсона Самасуя” А. Мрыя;

- 3) аповесці “Гандлярка і паэт” І. Шамякіна;
- 4) аповесці “Сотнікаў” В. Быкава;
- 5) апавядання “Кветка пажоўклая” М. Зарэцкага.

A22. У апавяданні “Сена на асфальце” пісьменнік закранае тэмы:

- 1) сяброўства;
- 2) ваеннага і пасляваеннага мінулага;
- 3) вернасці вытокам;
- 4) “вёска – горад”, “вясковае – гарадское”;
- 5) кахання.

A23. Галоўная праблема апавядання “Сена на асфальце”:

- 1) маральнага выбару;
- 2) творчай самарэалізацыі чалавека;
- 3) кахання, мужнасці і гераізму;
- 4) супярэчнасці паміж вёскай і горадам;
- 5) віны і даравання.

A24. Асаблівасці апавядання “Сена на асфальце”:

- 1) дынамічнасць, рэалістычнасць твора, дзякуючы дыялогам;
- 2) спалучэнне двух часавых планаў: мінулае і сучаснае (цяперашняе) жыццё герояў;
- 3) своеасаблівае кампазіцыя: складаецца з лістоў, якія напісаны рознымі людзьмі;
- 4) пейзажныя замалёўкі ствараюць настрой і адлюстроўваюць душэўны стан герояў;
- 5) часткі апавядання аб’яднаны вобразам галоўнага героя; аўтар даследуе цікавы сацыяльны тып чалавека.

A25. Унутраны маналог у літаратурным творы – гэта:

- 1) складаны ланцуг падзей у творы як вынік адпаведнага забытанага зместу;
- 2) апісанне знешняга выгляду персанажа, яго твару, фігуры, адзення, манеры паводзіць сябе;
- 3) злучэнне ўрыўкаў літаратурных твораў з мэтай характарыстыкі пэўнага героя апавядання;
- 4) прамова дзейнай асобы (персанажа) да самой сябе, адлюстраванне думак, перажыванняў і пачуццяў героя твора;
- 5) разгорнутае, працяглае, тэматычна адзінае выказванне літаратурнага героя да іншых асоб.

Даведкі

- A1.** 3; **A2.** 3; **A3.** 4; **A4.** 2; **A5.** 1; **A6.** 1; **A7.** 3, 4, 5; **A8.** 2; **A9.** 1 – 5; **A10.** 3; **A11.** 2, 4, 5; **A12.** 2; **A13.** 3; **A14.** 5; **A15.** 5; **A16.** 5; **A17.** 1; **A18.** 1, 2, 3, 5; **A19.** 5; **A20.** 4; **A21.** 1; **A22.** 1 – 5; **A23.** 2, 4; **A24.** 1 – 5; **A25.** 4.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара
па вучэбна-метадычнай рабоце
Маларыцкай раённай гімназіі.

АСАБЛІВАСЦІ ПРАВАПІСУ КАНЧАТКАЎ НАЗОЎНІКАЎ ІІІ СКЛАНЕННЯ

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (VI КЛАС)

Мэты: садзейнічаць засваенню вучнямі правапісу канчаткаў назоўнікаў ІІІ скл.; удасканальваць уменні вызначаць склон назоўніка па склонавых і сэнсавых пытаннях, перадаваць на пісьме падаўжэнне зычнага асновы назоўнікаў у Т. скл., выкарыстоўваць назоўнікі ІІІ скл. у вусным і пісьмовым маўленні; ствараць умовы для выхавання культуры маўлення, любові да Радзімы.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Гучыць музыка.

• Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік. Той куток, дзе чалавек нарадзіўся, дзе прайшло яго дзяцінства, мілы і любы для кожнага. На Беларусі шмат прыгожых мясцін. І хоць яны апеты ў шматлікіх літаратурных творах, у кожнага чалавека ёсць той куточак, пра які хочацца сказаць неяк чароўна і незвычайна. Чым далей адыходзіць маленства, тым усё даражэйшым і даражэйшым робіцца той край, дзе ты нарадзіўся, дзе некалі ўпершыню пачуў птушыныя песні, убачыў кветкі, дзе самастойна зрабіў першы крок, першы раз засмяўся ад радасці ці заплакаў ад крыўды.

Мая Бабруйшчына зялёная,
Здаешся іншым ты малой
З тваёй Бярэзінай хвалёнаю
І з непрыкметнаю Алой.
А мне заўсёды паўнаводнымі
Здаваліся іх берагі,
Былі твае мясціны роднымі,
Куток з маленства дарагі.

М. Аўрамчык.

Якія асцыяцыі выклікалі ў вас верш і музыка?

• Слоўнікава-арфаграфічная хвілінка.

Ра...іма, (паў)Беларусі, ...абруйшчына, спа...чына, гас...іннасць, г...раічная з...мля.

II. Актualізацыя апорных ведаў.

• **Крыжаванка.** *Дзелавая гульня "Вучань-настаўнік".*

1. Галоўны член сказа, які абазначае прадмет думкі. (*Дзейнік.*)

2. Раздзел навукі, у якім словы вывучаюцца як часціны мовы. (*Марфалогія.*)

3. Даданы член сказа, які абазначае прымету прадмета. (*Азначэнне.*)

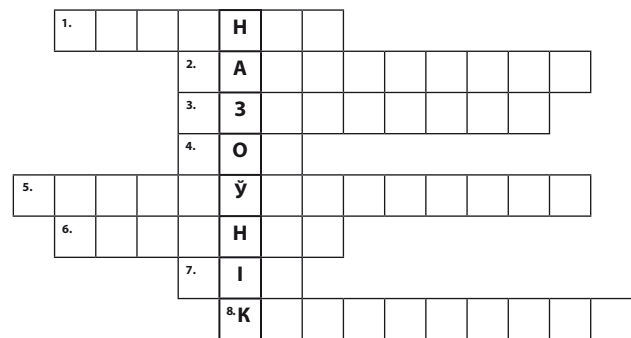
4. Ён бывае мужчынскі, жаночы і ніякі. (*Род.*)

5. Раздзел навукі, у якім вывучаюцца спосабы ўтварэння слоў. (*Словаўтварэнне.*)

6. Назоўнікі, якія абазначаюць мноства асоб ці аднародных прадметаў як адно цэлае. (*Зборныя.*)

7. Ён можа быць і адзіночным, і множным. (*Лік.*)

8. Назоўнікі, што абазначаюць назвы прадметаў, якія існуюць рэальна. (*Канкрэтныя.*)

III. Тлумачэнне новага матэрыялу (§ 19).

• Работа ў групах.

Група 1. Якія назоўнікі адносяцца да ІІІ скланення? Дапоўніце схему. Карыстаючыся ёю, раскажыце пра асновы назоўнікаў ІІІ скланення.

Група 2. Якія канчаткі маюць назоўнікі адзіночнага ліку ІІІ скланення ў Р., Д., М. скл.?

Група 3. Якія канчаткі маюць назоўнікі адзіночнага ліку ІІІ скланення ў Т. скл.? Якія зычныя і калі падаўжаюцца пры вымаўленні? Як абазначаецца на пісьме падоўжаны гук [дз']? Калі пішацца апостраф?

IV. Замацаванне.

• Заданні на варыянтах.

Заданне 1. Прачытайце тэкст. Выпішыце назоўнікі ІІІ скланення.

Варыянт I.

Гавораць, што абрысы Беларусі нагадваюць далонь. Хораша разлеглася ты, наша зямля, на ўлонні старажытнай маці-планеты. І абрысы нагадваюць на картах мужную і чалавечую далонь. Бяры ў яе багацці, вышэй іх паднімай над сведам, хай ведаюць людзі ўсіх кантынентаў: жыве Беларусь! (М. Гамолка)

Варыянт II.

Мы нарадзіліся і жывем у Беларусі. На карце яна падобна на кляновы лісток. Беларусы славацца гасціннасцю, працавітасцю, ветлівасцю. Суседнія народы гавораць пра сціпласць беларусаў.

Заданне 2. Закончыце фармуліроўку.

Варыянт I.

У творным склоне адз. л. назоўнікі III скланення маюць канчатак -у пры аснове на _____, канчатак -ю пры аснове на _____.

Варыянт II.

Пры вымаўленні назоўнікаў III скланення зычны падаўжаецца _____, і на пісьме перадаецца _____.

Заданне 3.

Варыянт I.

Назоўнікі, што ў дужках, запішыце ў патрэбным ліку і склоне.

Пакрыцца (зелень) _____; ганарыцца (моладзь) _____;

любавацца (даль) _____; шырокай (Свiр) _____; сэрца абліваецца (кроў) _____.

Варыянт II.

Да слоў, запісаных ніжэй, падбярыце назоўнікі III скланення з супрацьлеглым значэннем. Запішыце гэтыя назоўнікі ў творным склоне.

Дзень, смутак, багацце, поўдзень, нянавіць, імгненне.

Заданне 4.

Знайдзіце назоўнікі III скланення, вызначце іх склон. Запішыце 4-ы сказ. Зрабіце марфалагічны разбор назоўніка *радасцю* (пр. 121).

Заданне 5 (на выбар).

1) Складзіце сказы. Назоўнікі III скланення пастаўце ў патрэбным склоне.

Пакрыліся, бель, палі, снежнай. Асвятляе, ноч, мясцовасць, месяц. Загарэлася, перад, сонца, усходам, неба, чырвань. У, пахла, вільгаць, лесе. Зямля, свежасць, дыхала.

2) Запішыце тэкст па-беларуску.

Осенью устанавливается удивительная погода. Утром трава покрыта инеем, а днём появляется роса. Всё в природе дышит свежестью.

3) Складзіце верш, сінквейн або тэкст на тэму "Мой чароўны беларускі край...".

V. Замацаванне.**• Тэст.**

1. Назоўнік – гэта...

а) самастойная часціна мовы; б) службовая часціна мовы.

2. Назоўнікі змяняюцца па...

а) ліках і склонах; б) асобах і часах.

3. Пазначце назоўнікі III скланення:

а) радасць; б) лес; в) ноч; г) кніга.

4. Адзначце назоўнікі, у якіх у канцы асновы ў Т. скл. падаўжаецца зычны:

а) маладосць; б) Нарач; в) ноч.

5. Адзначце назоўнікі, у якіх у канцы асновы ў Т. скл. не падаўжаецца зычны:

а) смеласць; б) мужнасць; в) сенажаць.

6. Адзначце назоўнікі, у творным склоне якіх пішацца апостраф:

а) любоў; б) шыр; в) глыб.

Адказы: 1. а; 2. а; 3. а, в; 4. б, в; 5. а, б; 6. б, в.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

1. Назоўнікі III скланення ў Т. скл. адз. л. маюць канчаткі -у, -ю: сенажаць, Нараччу.

2. Апошні зычны асновы падаўжаецца пасля галоснага, пасля зычнага – не падаўжаецца: Беларуссю, свежасцю.

3. Пасля *б, ф, р* пішацца апостраф: глыб'ю, шыр'ю, верф'ю.

VII. Рэфлексія.

Працягніце сказы:

1. Сёння я зразумеў / ла, што назоўнікі III скланення...

2. Гэтыя веды мне спатрэбяцца ў далейшым для таго, каб...

Настаўнік. Сёння на ўроку гучалі прачулыя словы пра Радзіму. Наша краіна непаўторная, багатая, цудоўная. Яе неабходна захоўваць, аберагаць, аддана любіць. Заўсёды памятайце, што "іншай Радзімы нам не дадзена, ды і не патрэбна"! У ваших руках будучыня. Упрыгожыць Радзіму можна талентамі. Вывучайце новае. Памятайце, што шукаць невядомае – гэта дзівосная справа!

Якая асалода жыць,

Знаць вартасць кожнае гадзіны.

Тым, што адкрыта, даражыць.

І адкрываць за дзівам дзіва.

В. Вітка.

Усё непазнанае вельмі цікава, тым больш, што мы знаходзім непазнанае ў вядомым, знаёмым, бліжкім і родным – на бацькоўскай зямлі.

VIII. Дамашняе заданне.

Таццяна ШАХЛЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 6 г. Бабруйска.

АЛІМПІЯДЫ ДЛЯ “АЛІМПІЁНІКАЎ”

Куліковіч, У. І. Алімпіяды па беларускай мове і літаратуры: Заданні да комплекснай работы. Водгук на мастацкі твор. Вуснае выказванне / У. І. Куліковіч. – Мінск: Аверсэв, 2014. – 639 с.

У сучаснай школе самая пільная ўвага аддаецца правядзенню рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах, у тым ліку па беларускай мове і літаратуры. Кіраўніцтва аддзелаў адукацыі, школьна-адміністрацыйнае разуменне, што сёння алімпіяда – гэта эфектыўны сродак павышэння цікавасці вучняў да вучэбных дысцыплін, спосаб развіцця іх творчых здольнасцей, паглыблення тэарэтычных ведаў і прыкладных уменняў. На практыцы настаўнікі, асабліва маладыя спецыялісты, сутыкаюцца з сур’ёзнымі праблемамі: якім чынам падрыхтаваць вучняў да ўдзелу ў алімпіядзе, якой літаратурай карыстацца, каб зрабіць працэс падрыхтоўкі максімальна цікавым і выніковым.

На працягу апошніх сямі гадоў своеасаблівай бібліяй для “алімпіёнікаў” была кніга Уладзіміра Куліковіча “Алімпіяды па беларускай мове” (2007). Павышаная папулярнасць названай кнігі прывяла да таго, што яна стала сапраўднай бібліяграфічнай рэдкасцю. Выданні многіх іншых аўтараў або часткова дубліравалі гэты дапаможнік, або былі падрыхтаваны без уліку ўсіх запытаў патрабавальных і творчых чытачоў.

Прыемным падарункам для настаўнікаў, выкладчыкаў, вучняў і іх бацькоў стала выданне У. Куліковічам новага аб’ёмнага дапаможніка “Алімпіяды па беларускай мове і літаратуры: Заданні да комплекснай работы. Водгук на мастацкі твор. Вуснае выказванне”, стварэнню якога аўтар аддаў больш за 10 гадоў.

Аўтар паставіў перад сабой задачу – падбраць зямальныя і змястоўныя заданні, якія не толькі давалі б уяўленне пра спецыфіку алімпіяды як формы кантролю ведаў, але і дапамаглі дасягнуць высокіх вынікаў на заключным, рэспубліканскім этапе свята роднай мовы.

Структура дапаможніка лагічная і зразумелая.

Першая частка – гэта гімн алімпіяды. Як адзначаецца ў прадмове, гімн быў напісаны таленавітымі і творчымі асобамі з Гродзеншчыны і Міншчыны – заслужанай настаўніцай Беларусі Аленай Руцкай і самадзейным кампазітарам Алегам Петкуном. У другую частку ўключаны заданні да комплекснай работы, згрупаваныя па раздзелах: “Фанетыка. Графіка”, “Арфаэпія. Акцэнталогія. Складападзел. Арфаграфія”, “Марфеміка. Словаўтварэнне”, “Лексікалогія. Лексікаграфія”, “Фразеалогія. Фразеаграфія”, “Марфалогія”, “Сінтаксіс. Пунктуацыя”, “Тэкст. Культура маўлення. Камунікацыя”.

Маючы багаты вопыт у падрыхтоўцы і правядзенні алімпіяды, Уладзімір Куліковіч імкнуўся падбраць нестандартныя заданні, каб праца з імі прыносіла інтэлектуальнае задавальненне: “Як вядома, стаўшы тэрмінам... прыметнікі могуць набыць іншыя, чым у літаратурнай мове, антонімы. Падбярэце і запішыце такія антонімы да прапанаваных прыметнікаў”, “Запішыце такія беларускамоўныя адпаведнікі, каб словы ў іх не паўтараліся: жарыць мяса, жарыць сало, жарыць горох...”, “На што паказвае эпітэт у выразе *калінавы мост*, на якім герой беларускіх казак змагаецца са шматгаловым Змеем, ці Цмокам?” і многія іншыя.

Завяршаюць другую частку комплексныя тэставыя практыкаванні і заданні па літаратуры. У канцы кнігі падаюцца даведкі, якія ўключаюць адказы і дазваляюць самастойна разабрацца, ці правільна выканана тое або іншае заданне.

Трэцяя частка – заданні для падрыхтоўкі да найбольш складанага і найменш прадказальнага алімпіяднага конкурсу, якім заслужана лічыцца “Водгук на мастацкі твор”. Аўтар уключыў сюды тэарэтычныя і літаратуразнаўчыя звесткі, тэксты для водгукі вядомых беларускіх аўтараў (К. Чорнага, М. Танка, У. Караткевіча, В. Віткі, Я. Сіпакова, А. Лойкі, Я. Галубовіча, А. Пісьмянкова, С. Давідовіча, З. Прыгодзіча і інш.) і найлепшыя водгукі ўдзельнікаў алімпіяды мінулых гадоў.

У заключнай частцы, прысвечанай падрыхтоўцы да вуснага выказвання, падаюцца тэксты, якія ў розныя гады гучалі з вуснаў пераможцаў алімпіяднага руху. Знаёмства з імі будзе спрыяць выпрацоўцы ва ўдзельнікаў індывідуальнага стылю, сфарміруе арыенціры пры падрыхтоўцы да гэтага конкурсу.

Варта адзначыць, што новы дапаможнік Уладзіміра Куліковіча напісаны з любоўю да мовы, з павагай да вучняў і з веданнем справы. Кніга дапаможа настаўнікам пры падрыхтоўцы адораных школьнікаў да далейшага навучання ва ўніверсітэтах, будзе садзейнічаць прапагандзе навуковых ведаў і развіццю ў моладзі цікавасці да навуковай дзейнасці.

Высокі навукова-метадычны ўзровень выдання дае ўсе падставы спадзявацца, што яшчэ некалькі пакаленняў старшакласнікаў будуць рыхтавацца да рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры менавіта “па Куліковічу”, а значыць – якасна.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

ТАЕМНЫ ВОБРАЗ ТВАЁЙ ПРЫГАЖОСЦІ ВОБРАЗ ЖАНЧЫНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

• *Праслухоўванне запісу песні “Найлепшая ў свеце жанчына” ў выкананні Валерыя Дайнекі.*

• *Выразнае чытанне.*

1-ы чытальнік.

Малая беларусачка

Блакiт вачэй – у летнiм полi лён,
Валоссе – нiбы белая кудзеля,
А шчокi, як чырваналiсты клён,
I галасочак – салавейкi трэлі.

Малая беларусачка мая,
Краса яе чароўная адкрыта,
Такiмi наша поўнiцца зямля,
Iх з iншымi нiяк не пераблытаць.

Ў вачах таiцца сiнь азёрных вод,
На твары – прыгажосць ад заранiцы,
I бровы паразбеглiся ўразлёт,
А вусны ўзялi чырвань у сунiцы.

Яе краса – вясновы светлы май,
На вуснах ззяе добрая смяшынка,
Яна ўжо прадстаўляе родны край,
Хаця яшчэ маленькая дзяўчынка.

А. Балудзенка.

1-ы вядучы. Вобраз жанчыны вабiць i паэтаў,
i празаiкаў ва ўсе часы.

2-і вядучы. Жанчына, сталая цi маладая, заўсёды застаецца жанчынай, мудрай i добрай. Гэты вобраз у беларускай лiтаратуры ёмiсты i разнастайны. Кожны аўтар стварае пэўны iдэал жанчыны. Але ж агульным застаецца тое, што на гэты вобраз ускладзена вялiкая i святая мiсiя на зямлi, бо i сусвет ачарсцвее “без ласкi вялiкай жаночай”.

1-ы вядучы.

Нiдзе на планеце,
Дзе выпала мне пабываць,
Не бачыў я столькi
Чароўных i вабных жанчын.
Чароўнай красою,
Якую ад воч не хаваць
I дзённым дазволена богам
I богам начным.

2-і вядучы.

Нiдзе на планеце –
Нi ў блiзкiх, нi ў дальнiх краях –
Не бачыў я столькi
Панiкла-пагаслых жанчын.
З такой усяленскаю
Скрухай-журбой у вачах,
Якую, здаецца,
Ужо не адолець нiчым.

Н. Гiлевiч.

• *Выразнае чытанне.*

2-і чытальнік.

Жаночая гордасць

Ёсць звон ручая, ёсць свежасць рос,
Ёсць велiч вяршыні горнай.
I ёсць яшчэ адно з дзiвос,
Гэта – жаночая гордасць.

Яна – не прыхамаць, не капрыз,
Не д’ябальская забава.
Глянучь адчужана зверху ўнiз –
Святое жаночае права.

Ёсць нешта ў ёй ад гор i зор.
Ды ўсё-ткi зямны яшчэ болей
Позiрк яе, яе дакор –
Аснова зямной любовi.

Ёсць ветру бег, ёсць каханне наспех,
Смех, грубы ў сваёй прыроднасцi...
Самы вялiкi мужчынскi наш грэх –
Грэх супраць жаночай гордасцi.

А. Вярцiнскi.

• *Песня “Беларусачка” ў выкананнi вучняў.*

1-ы вядучы. З асаблiвай цеплынёй, шчырасцю, глыбокай задушэўнасцю праходзiць вобраз жанчыны праз усю творчасць Максiма Багдановiча. Сярод вершаў, прысвечаных жанчыне, ёсць i пранiкнёныя, поўныя радасцi вершы, у якiх вельмi тонка перадаецца настрой жанчыны, што рыхтуецца стаць мацi.

2-і вядучы. У каментарыях да сваiх вершаў Максiм Багдановiч пiсаў: “Я вельмi люблю ба-

чыць цяжарную жанчыну і заўсёды з глыбокай пашанай гляджу на тую жанчыну, якая рыхтуецца прынесці на свет чалавека. Сапраўды, яна ажыццяўляе найвялікшае прызначэнне жанчыны”.

1-ы вядучы.

Як хораша, калі дзіцё
Пад сэрцам ціха зварухнецца,
І ў раз па целу разліецца
Яшчэ нязвычайнае чуццё.
Душа – у салодкім палусне,
І кажуць знакі чалавечка:
“Я пценчык, ты – маё гняздзечка,
Не руш, не руш, не руш мяне!”

М. Багдановіч.

2-і вядучы. Максім Багдановіч, захоплены Цудам з’яўлення новага чалавека на свет, сам вельмі хацеў мець дзяцей. На жаль, Максіму Адамавічу не пашчасціла сустрэць у сваім жыцці тую адзіную, якая падаравала б яму “маленькую дачушку – немаўляшку”. Яго вершы і сённы гучаць як Гімны Жанчыне-маці і заўсёды будуць паказваць нам, “як ціха ў небе зоркі расцвілі”.

• Выкананне песні “Зорка Венера”.

1-ы вядучы. У кожнага з нас ёсць самы дарагі і блізкі чалавек – гэта маці. Яна дала нам жыццё, падарыла шчаслівае дзяцінства. Яе дабрыня і клопат саграваюць нас і ў сумныя хвіліны. Несумненна, усе свае таямніцы, патаемныя мары мы давяраем маме, з ёй раімся.

2-і вядучы. Яна наш найлепшы сябар, мудры дарадца, наш анёл-ахоўнік. Маці здольная на любую ахвяру дзеля сваіх дзяцей. Няма нічога больш адданага за бескарыслівую любоў маці. Усё самае дарагое і святое, што ёсць на зямлі, звязана з жанчынай.

1-ы вядучы. Многія пісьменнікі звяртаюцца да тэмы маці. З любоўю і павагай піша пра маці Генадзь Бураўкін.

• Выразнае чытанне.

3-і чытальнік.

Я слаўлю маму

Я слаўлю мамы светлае імя –
Пяшчотнае, нібыта яблынь квецень.
Матулінага сэрца цеплыня
Нас сагравае лепш за ўсё на свеце.

Я слаўлю мамы светлую душу,
Якая разумее нас з паўслова.
Я толькі маму памагчы прашу,
Калі жыццё паставіцца сурою.

Я слаўлю позірк маміных вачэй,
Якія бачаць, што нам невядома.

Даруйце боль праплаканых начэй,
Калі нас доўга не бывае дома.

Я слаўлю маму, бо яна – як Бог –
Усім прабачыць і усё даруе,
Яна для нас сабою ахвяруе,
Як аніхто пакуль яшчэ не змог.

Г. Бураўкін.

2-і вядучы. Не абышоў вобраз жанчыны ў сваёй творчасці і класік беларускай паэзіі Янка Купала. У яго ёсць філасофскія радкі “У беларускую дзяўчыну ніхто яшчэ каменем не кінуў”. І гэта сапраўды так. Жанчыны-беларускі на працягу многіх і многіх стагоддзяў маглі кожнаму быць прыкладам высокае красы ў самых розных праявах жыцця.

Жанчына-маці, жанчына-працаўніца, жанчына-асветніца, жанчына-змагарка, Творчая асоба, альбо проста Каханая, чый вобраз пісьменнікі натхнёна і замілавана ўзнеслі на такую вышыню, што яны яркімі зоркамі ззяюць і свецяць нам і сённы.

2-і вядучы. Паэзія Янкі Купалы вельмі багатая на творы, у якіх услаўляюць і прымушаюць схіляцца перад яе Вялікасцю – Жанчынай... Паэмы “Яна і я...”, “Бандароўна”, вершы інтымнай лірыкі “Гэй ты, дзяўчына, кветка-лілея”, “Над ракою ў спакою”, “Мая жонка”, “А яна...” і іншыя – гэта ўсё маленькія шэдэўры-гімны Жанчыне, да якой вялікі паэт звяртаецца з самымі тонкімі і прыўкраснымі пачуццямі сваёй душы.

1-ы вядучы. Да творчасці класікаў беларускай літаратуры можна звяртацца і звяртацца. Калі ж гаварыць пра нацыянальны характар, то нельга не згадаць і лёс Ганны з раманаў “Людзі на балоне” і “Подых навальніцы” Івана Мележа. Прататыпамі гэтага незабыўнага вобраза, канечне ж, былі жанчыны-паляшчкі, мадонны палескага краю. Як прыгожа Іван Мележ апісвае простую сялянскую дзяўчыну Ганну.

• Выразнае чытанне ўрыўка з рамана “Людзі на балоне”.

“Як тая рабіна, цвіла ў гэтае лета Ганна. Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце – у самай добрай пары дзяўчына, у самай красе сваёй! Калі толькі вырасла!

Глядзелі на Ганну, разважалі і – за малым выключэннем прыдзір з жанок – згаджаліся: выспела, нявеста, нічога не скажаш! ... Часам пры гэтых гаворках – асабліва жанкі – успаміналі Ганніну маці-нябожчыцу, казалі, што дачка ва ўсім выйшла ў матку. З аблічча дык як вылітая: і невялікая ростам, і не гладкая – худая, можна сказаць, і плечы, як у маткі, вузкія, і рукі тонкія.

І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намо-
чаныя, і смуглявасць на твары такая ж, і шчочкі
таксама ж выпінаюцца”.

• **Выкананне песні “Чырвоная ружа”.**

• **Выразнае чытанне.**

4-ы чытальнік.

Беларускія жанчыны

Не гартаў я фаліянтаў пажаўцелыя старонкі,
Не шукаў пра вас паданняў,
пыл стагоддзяў не страсаў.
Чуў я змалку плач ваш горкі,
чуў я смех ваш срэбразвонкі,
Беларускія жанчыны – неўміручая краса!

Станам – зграбныя бярозкі,
што павыбеглі край руні,
Замест воч – асколкі неба
яснай чэрвеньскай пары;
Валасы – ручайкі лёну,
галасы – напеў шматструнны,
А усмешкі – водбліск ясны
санцавейнае зары.

Гордасць, пэўна,
узятлі вы ў Рагвалодавай Рагнеды,
Дум ясныту Ефрасіння, пэўна,
ў спадчыну дала.
Кроў свавольных крывічанак
не схіляла вас у бедах, –
Пакідалі вы святліцы, бралі ў рукі вы булат.

Нёс тэўтонскі крыжаносец на канцы мяча
няславу,
На зямлю славян-суседзяў ваяўнічы
рушыў швед.
Адгукаўся Яраслаўне голас цвёрды
Гарыславы,
Клікаў віцязяў у бітве затаптаць
варожы след.

Крывічоў зямля лясная не скаралася няволі,
Хоць не раз іх род нязломны
у пабоішчах палёг.
Паланянкамі былі вы, а рабынямі – ніколі! –
Хоць у гневе неразумным
адварочваўся Стрыбог.

Колькі вы пакут зазналі – не зазнаў
ніхто на свеце!
Кветкі-браткі – вашы слёзы прарасталі
па лясках;
Сек няшчадна вам абліччы ліхалеццяў
снег ды вецер,
А не звяла, не змарнела ваша гордая краса!
Гнулі спіны вы ў прыгоне,
жалі жыта Радзівілам,

Пелі песні немаўляткам пры лучыне
ў позні час;
Гадавалі веліканаў, каб дужэў народ-асілак,
Налівалася каб сіла незгінальная ў плячах!

Вы зазналі дым і попел,
спушташэнне лютых войнаў,
Хлеб з бядою-лебядою, лёс салдаткі-удавы;
Вы трывожна сустракалі
век дваццаты неспакойны;
Не схілялі ў час нашэсцяў непакорнай
галавы.

Вам знаёмы кроў і порах,
партызанскія сцяжыны,
Помсты жар у сэрцах добрых,
дзе б каханню гнёзды віць;
Вы на смерць ішлі без страху,
беларускія жанчыны,
У імя Радзімы светлай, міру, шчасця і любові!

Вы умелі быць гразою. Чырванець умелі
ружай.

Рассыпаць дабра алмазы.
Карчаваць карэнне зла.
Гэта ваша бессмяротнасць
увасоблена ў Харужай,
З вашай мужнасцю Мазанік меч
дамоклаў узяла!

Вы – пачатак прыгажосці,
вы – жыцця першапрычына,
Бачу будучыню вашу я ў служэнні хараству.
Я цалую вашы рукі, беларускія жанчыны!
Я схіляю перад вамі ў знак пашаны галаву!
А. Звонак.

1-ы вядучы. Гісторыя беларускай літаратуры
тоіць у сабе шмат псіхалагічна-глыбокіх і над-
звычай яркіх вобразаў высокае красы. Адны з
іх – плод творчай фантазіі таго ці іншага аўтара,
іншыя – незабыўныя і праз стагоддзі жаночыя
постаці, што ўпрыгожваюць гісторыю народа,
пакінуўшы ў ёй адметны след.

2-і вядучы. І не проста ўпрыгожваюць, і не
проста пакінулі, а нясуць свет той духоўнасці,
маралі і чысціні, які лёг у падмурак нашай цы-
вілізацыі. Шмат такіх постацей у нашай бела-
рускай гісторыі і літаратуры.

• **Праслухоўванне запісу песні “Найлепшая ў
свеце жанчына” ў выкананні Валерыя Дайнекі.**

Ніна АСПОВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 177 г. Мінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВЯНОК МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

КОНКУРС ЧЫТАЛЬНІКАЎ (III – IX КЛАСЫ)

Мэта: пазнаёміць навучэнцаў малодшага і сярэдняга ўзросту з творчасцю беларускіх пісьменнікаў; вучыць іх чытаць лірычныя і праязічныя творы; прывіваць эстэтычны густ, любоў да роднага слова, народнай творчасці.

Да конкурсу неабходна падрыхтаваць выставу зборнікаў твораў М. Багдановіча і кніг пра яго, малюнкаў пра зіму, запрасіць на конкурс вучня музыкальнай школы, які грае на скрытцы.

Сцэнарый конкурсу

Зала святочна прыбраная. З аднаго боку – выстава кніг, з другога – малюнкi, пасярэдзіне – партрэт М. Багдановіча і выказванне “Чым болей сходзіць дзён, начэй, тым імя мілае вышэй”.

Музычны фон. На сцэну выходзяць вядучыя.

Вядучы. Хто мы такія?

Толькі падарожныя, – папутнікі сярод нябёс.

Нашто ж на зямлі сваркі і звадкі,
боль і горыч,

Калі ўсе мы разам ляцім да зор?

Вядучая. Вітаем, шануюныя! Пачынаем конкурс чытальнікаў “Вянок Максіма Багдановіча”, прысвечаны вялікаму паэту.

Вядучы. Ацэньваць ваша майстэрства будучь...

• Прадстаўленне журы конкурсу.

Вядучая. Сёння мы не толькі будзем захапляцца вашым уменнем прыгожа чытаць паэтычныя творы, але і пазнаёмімся з цікавымі старонкамі біяграфіі М. Багдановіча, зазірнем у бабульчын куфар і праслухаем музычныя творы.

Гісторык. Класік беларускай паэзіі Максім Адамавіч Багдановіч нарадзіўся ў Мінску 9 снежня 1891 г. Маленства будучага паэта прайшло ў Гродне. Затым пераезд у Ніжні Ноўгарад, дзе Максім вучыўся ў гімназіі. У гэты час пачынаюць праяўляцца паэтычныя здольнасці будучага паэта. Літаратурны дэбют адбыўся ў 1907 г., калі ў газеце “Наша Ніва” з’явілася яго рамантычнае апавяданне “Музыка”.

• Выконваецца ўрывак з апавядання “Музыка” ў музычным суправаджэнні (скрытка) вучня музыкальнай школы.

Вядучы. Далёка ад Радзімы малады паэт увесь час клапаціўся пра свой народ, родны край, пра будучыню і мінулае.

• Дэкламацыя верша “На чужыне”.

Вядучая. Адночы пры развітанні з роднай вёскай ён спыніўся, азірнуўся. Вось і камень-

валун, і знаёмая крынічка. Максім зачэрпнуў у далоні крынічнай вады – і нарадзіўся санет, прысвечаны роднаму краю.

• Дэкламацыя верша “Санет”.

Вядучы. Максім Багдановіч пабываў у музеі беларускіх старажытнасцей. Там было сабраны шмат цікавых рэчаў, але больш за ўсё Максіма ўразіла калекцыя слуцкіх паясоў. Малады паэт уважліва слухаў экскурсавода.

Экскурсавод. Слуцкія паясы, якія вы тут бачыце, панове, – гэта яскравыя ўзоры народнага мастацкага шаўкаткацтва. Паясы розныя па вырабе, арнаменце і афарбоўцы.

У сярэдзіне XVIII ст. у Слуцку была заснавана фабрыка па вытворчасці паясоў – “персіярня”. Называлі яе так таму, што на ёй працавалі персы і туркі. Але хутка беларускія ўмельцы асвоілі вытворчасць і ў працэсе работы пачалі выкарыстоўваць свае нацыянальныя беларускія матывы.

На фабрыцы працавала больш за 100 чалавек. Выраб паясоў быў настолькі складаным, што яны і тады каштавалі вельмі дорага, іх маглі купіць толькі багатыя людзі. Усяго паясоў выраблялася каля двухсот на год. Ткаўся пояс з шаўковых, срэбных і залатых нітак. Пасля ткацкага станка пояс клалі пад спецыяльны каток. На канцы пояса вышывалася, што ён зроблены ў Слуцку.

• Дэкламацыя верша “Слуцкія ткачыкі”.

Вядучы. Вы ведаеце, для чаго служыў раней пояс? (Адказы гасцей.) Так, пояс завяршаў і ўпрыгожваў адзенне.

Вядучая. Якое адзенне беларусаў вы ведаеце?

Вядучы. Куды яго складвалі нашы бабулі? (У куфар.)

Вядучая. Прапануем вам паглядзець дзяфільм “Бабульчын куфар” і пазнаёміцца са старадаўнім адзеннем беларусаў.

• Дэманстрацыя дзяфільма “Бабульчын куфар”.

Гісторык. Звярніце ўвагу, калі ласка, на нашу выставу. Асобнае месца тут займае зборнік вершаў “Вянок” М. Багдановіча, які выйшаў у 1913 г. у Вільні. А крыху пазней, у 1915 г., паэт напісаў паэму-казку для дзяцей “Мушка-зялянушка і камарык – насаты тварык”.

• Дэкламацыя ўрыўка з паэмы “Мушка-зялянушка і камарык-насаты тварык” (2-я частка).

Вядучы. У маленстве, як і ўсе дзеці, Максім любіў розныя гульні. Прапаную вам беларускую народную гульню, якая называецца “Зачэпы”.

• **Правядзенне беларускай народнай гульні “Зачэпы”.**

Удзельнікі па парах чапляюцца за ўказальны палец і цягнуць.

Вядучая. Вы любіце спяваць? Якую народную песню вы ведаеце? Праспявайце, калі ласка.

• **Выкананне беларускай народнай песні.**

Вядучы. Вы, напэўна, звярнулі ўвагу на экспазіцыю малюнкаў. Якая пара года на іх адлюстравана? (*Зіма.*)

Вядучая. Так, М. Багдановіч вельмі любіў зіму і прысвяціў ёй некалькі вершаў.

• **Дэкламацыя вершаў “Зімой”, “Завіруха”.**

Вядучы. Вельмі рана не стала М. Багдановіча, выдатнага мастака слова, але памяць пра яго жыве і сёння.

Вядучая. Вялікая колькасць беларускіх пісьменнікаў прысвяціла М. Багдановічу свае вершы.

• **Дэкламацыя вершаў, прысвечаных М. Багдановічу (“Памяці паэта” П. Броўкі, “Памяці паэта М. Багдановіча” М. Раждзественскай).**

Вядучы. Многія вершы паэта пакладзены на музыку.

Вядучая. Давайце яшчэ раз звернемся да іх, пакуль журы будзе падводзіць вынікі конкурсу.

• **Праслухоўванне раманса “Зорка Венера” на словы М. Багдановіча.**

• **Падвядзенне вынікаў конкурсу. Узнагароджанне пераможцаў.**

ДАДАТАК

Максім Багдановіч

**Музыка
Урываак**

Жыў на свеце музыка. Многа хадзіў ён па зямлі ды ўсё граў на скрыпцы. І плакала ў яго руках скрыпка, і такая была ў яго гранні нуда, што аж за сэрца хапала...

Плача скрыпка, льюць людзі слёзы, а музыка стаіць і выводзіць яшчэ жаласней, яшчэ нудней. І балела сэрца, і падступалі к вачам слёзы: так і ўдарыўся б грудзю аб зямлю ды ўсё слухаў бы музыку, усё плакаў бы па сваёй долі...

Але прыйшоў час, і музыкі не стала: злыя і сільныя людзі кінулі яго ў турму, і там скончылася яго жыццё... І тыя, што загубілі музыку, узялі яго скрыпку і пачалі самі граць на ёй народу.

Толькі іхняе гранне нічога людзям не сказала... І ніхто не мог растлумачыць, чаму ад грання музыкі так моцна білася сэрца бедакоў. Ніх-

то не ведаў, што музыка ўсю душу сваю клаў у ігру. Душа яго знала ўсё тое гора, што бачыў ён па людзях; гэта гора грала на скрыпцы, гэта яно вадзіла смыкам па струнах; і ніводзін сыты не мог так граць, як грала народнае гора.

Прайшло шмат гадоў з таго часу. Скрыпка разбілася. Але памяць аб музыку не згінула з ім разам. І з-паміж таго народу, катораму ён калісь граў, выйдуць дзясяткі новых музыкаў і граннем сваім будуць будзіць людзей к свету, праўдзе, брацтву і свабодзе...

Мілена Раждзественская

*Памяці паэта
Максіма Багдановіча*

Вось чатыры радкі.

Тут няма асаблівага свету,

Пах лістоты і зёлак,

купальскі агонь на рацэ.

І каханне, і сум,

што вядомыя сталі паэту.

Вось чатыры радкі,

аддаю іх надзейнай руцэ.

І не ўцяміць:

з чаго боль так лёгка ўліваецца ў вочы,

і святло над Нявой

раз’ясняецца проста ў сусвет?

Хай пра тое у вершах

раскажа Максім Багдановіч,

мой далёкі паэт.

З ласкі Божае вечны паэт.

Санкт-Пецярбург.

Пятрусь Броўка

Памяці паэта

У слыннай Ялце вераснёвай

Пльвуць, пльвуць лятункі мар

Перад тваім апошнім словам,

Сын Беларусі і пясняр.

І тая ж даль. І тое ж сонца

Плыве, як шар, па-над гарой.

І тое ж самае аконца,

Па-за якім гудзе прыбой.

І пенных хваль за грэбнем грэбень,

І той жа гул, як жыў паэт,

І кіпарыс на сінім небе,

Нібы зялёны мінарэт.

Куды ні глянеш – любя, гожа,

І чайкі бы завуць каго,

Дый што сказаць – усё прыгожа...

А ў сэрцы сум.

Няма яго.

Таццяна ГІРНІК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 13 г. Жлобіна.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Постаці

НЕ ТОЛЬКІ ПАЛІТЫК, АЛЕ І ВУЧОНЫ, І ПУБЛІЦЫСТ ДА 130-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

Адным з заснавальнікаў і фактычных кіраўнікоў, бадай, самых вядомых у беларускай гісторыі газет “Наша Доля” і “Наша Ніва” быў Антон Луцкевіч. Філософ Уладзімір Конан у 1999 г. пісаў: «Сёння мы ведаем, што душою “Нашай Нівы”, яе “рухавіком” і (разам з іншымі лідарамі беларускага руху) “генератарам” яе ідэй, якія ішлі ў народ і вярталіся ў газету, пераўвасабляючыся ў люстэрка народнай экзистэнцыі, былі найперш браты Іван і Антон Луцкевічы. Але якраз іх не адразу заўважыць чытач, які ўпершыню бярэ ў рукі “Нашу Ніву”, папярэдне не вывучыўшы хоць бы яе фрагментарных архіваў (яны ў 60-я гады фактычна былі закрытыя), успамінаў рэпрэсаваных беларускіх дзеячаў ды іншай “спецфондаўскай” літаратуры. Іван рэдка выступаў у друку... Яго брата Антона прафесійным палітыкам зрабіла жыццё, лёс Бацькаўшчыны. Па сваім прызначэнні і таленце гэта быў даследчык, эстэтык, публіцыст, літаратурны крытык, лектар і настаўнік. Каб выратаваць “Нашу Ніву” ад няўмольных рэпрэсіяў, ён выводзіў на літаратурную авансцэну адносна лаяльных, “ни в чём предосудительном не заме-

ченных”, паводле стандартных вызначэнняў жандараў, рэдактараў (З. Вольскі, Аляксандр Уласаў), папулярнага ў народзе “беспартыйнага” Янку Купалу, іншых пісьменнікаў, а сам заставаўся ў ценю сваёй газеты ананімным аўтарам шматлікіх яе рэдакцыйных і “бягучых” матэрыялаў» [1].

Антон Іванавіч Луцкевіч вядомы найперш як беларускі палітычны і грамадскі дзеяч. І гэты бок яго асобы даволі поўна і цікава разглядалі А. Бергман у біяграфічным нарысе “Антон Луцкевіч” і А. Сідарэвіч у шматлікіх артыкулах. Аднак А. Луцкевіч быў таленавітым і арыгінальным гісторыкам, этнографам, палітолагам, публіцыстам, літаратуразнаўцам, літаратурным крытыкам, культуролагам, педагогам і перакладчыкам. Менавіта гэтым напрамкам яго дзейнасці прысвечаны наш артыкул.

На вялікі жаль, і сёння – больш чым сем дзесяцігоддзяў пасля яго смерці – творчая спадчына Антона Луцкевіча ў многім застаецца недацэненай і незапатрабаванай.

АЦЭНКА ДЗЕЙНАСЦІ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

У КАНЦЫ 1920-х – 1980-я гг.

У кастрычніку 1927 г. А. Навіна (літаратурны псеўданім А. Луцкевіча) быў арыштаваны польскімі ўладамі па абвінавачанні ў супрацоўніцтве з нямецкай і савецкай разведкамі, але потым апраўданы. Менш чым праз два гады – 27 ліпеня 1929 г. – газета “Звязда” ў артыкуле “Беларускі наступальны шавінізм і нацыянал-дэмакратызм”, дзе крытыкаваліся погляды Жылуновіча, Зарэцкага і Глыбоцкага, пісала: “Гэта патрэбна таксама польскаму фашызму і яго прыслужнікам (Луцкевіч, Астроўскі і інш.), якія ўсімі мерамі імкнуцца паслабіць сувязь, што злучае нацыянальныя савецкія рэспублікі ў адзіны Саюз, і якія ліхаманкава рыхтуюць плацдарм для нападу на СССР”.

Газета “Рабочий” у тым жа 1929 г. у артыкуле “Лазутчык класавага ворага”, накіраваным супраць беларускага пісьменніка М. Зарэцкага, сцвярджала: «“Самобытная” Польша охраняет

“культурный” Запад от большевиков. Пилсудчикам помогают белорусские фашисты – Луцкевич и др., которые орудут в Западной Белоруссии. И последние находят своих подпевал у нас, в Советской Белоруссии, в лице Зарецкого». А загадчык аддзела агітацыі, прапаганды і друку ЦК КП(б)Б А. Сянкевіч адкрыта заяўляў: “Нужно прямо сказать, что попутчиком фашиста Антона Луцкевича здесь, в Советской Белоруссии, является Зарецкий”.

Больш за тое, у жніўні 1937 г. кіраўніцтва НКУС БССР спрабавала абвінаваціць народнага песняра Беларусі Янку Купалу ў цесных сувязях з Антонам Луцкевічам. У даведцы на імя народнага камісара ўнутраных спраў Беларусі Б. Бермана малодшага лейтэнанта дзяржбяспекі Завадскага, падпісанай намеснікам начальніка следчага аддзела УДБ НКУС БССР, пад грыфам “Совершенно секретно” былі такія радкі: “В 1927 году совместно [гаворка ідзе пра Я. Купалу. – Э. І.] с М. Чаротом и другими бел[орусскими] писателями по заданию к-р. нацфашистской организации ездил за границу в Польшу и Чехословакию. В Польше встречались и имели беседы о контактировании к-р. работы с... а также известным нацфашистом в г. Вильно Луцкевичем Антоном Ивановичем...”

С Луцкевичем Антоном Ивановичем Купала падтрымлівае пісьменную сувязь і до последнега часу праз яго роднаго брата Луцкевіча Степана Ивановича, работаючага вачом 3-й Сов. Больницы... [2, арк. 117 – 123].

“Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” ў 1972 г. негатыўна ацэньвала дзейнасць А. Луцкевіча, а “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” ў 1986 г. увогуле не дала кароткай біяграфічнай даведкі пра гэтага чалавека. Затое энцыклапедычны даведнік “Янка Купала”, што ўбачыў свет у тым жа годзе, адзначаў наступныя яго “грахі”:

«ЛУЦКЕВИЧ Антон Іванавіч... ідэолаг бел. бурж.-нацыяналістычнага руху... Адзін са стваральнікаў і чл. ЦК Бел. сацыяліст. грамады (БСГ) – дробнабурж. нац. партыі леванародніцкага кірунку... У 1-ю сусв. вайну выступаў за стварэнне на акупіраванай кайзераўскімі войскамі тэр. Літвы і Беларусі “Канфедэрацыі Вялікага княства Літоўскага”. Пасля Лют. рэвалюцыі ўдзельнічаў у стварэнні контррэв. Бел. віленскай рады, абвешчэнні т. зв. Бел. нар. рэспублікі (БНР), з ліст. 1918 узначаліў урад БНР, які вёў барацьбу з Сав. Уладай... У 1919 у час акупацыі Беларусі войскамі бурж. Польшчы ўзначальваў Найвышэйшую раду БНР, якая падтрымлівала інтэрвентаў і заключыла з імі пагадненне аб уваходжанні бел. зямель у склад Польшчы...» [3, с. 359].

З БІАГРАФІІ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

Жыццёвы шлях Антона Луцкевіча пачаўся ў літоўскім горадзе Шаўляі 29 студзеня 1884 г. Яго бацька, адстаўны капітан расійскай арміі Ян Баляслаў (Іван) Луцкевіч, паходзіў са старога збяднелага шляхецкага роду герба “Навіна”.

Хлопчыкам Антон пачаў вучыцца ў гімназіі горада Лібавы (цяпер латвійскі горад Ліепая). Пасля смерці бацькі ў 1895 г. сям’я пераехала ў Мінск, дзе ён разам са старэйшым братам Іванам прадоўжыў вучобу ў гімназіі, якую скончыў у 1902 г. Браты як дзеці ўдзельніка Крымскай вайны навучаліся за казённы кошт. Менавіта тут падлеткі пазнаёміліся з беларускім паэтам, празаікам, драматургам, публіцыстам, перакладчыкам, мастаком, удзельнікам нацыянальна-вызваленчага руху Карусём Каганцом (К. Кастравіцкім).

На думку Анатоля Сідарэвіча, біёграфа А. Луцкевіча, 1897 год можна лічыць зыходным момантам, з якога пачалася грамадская і палітычная дзейнасць будучых лідараў нацыянальна-вызваленчага руху ў Беларусі 16-гадовага Івана і 13-гадовага Антона Луцкевічаў.

Пасля Антон займаўся на фізіка-матэматычным факультэце Пецябургскага ўніверсітэта і на юрыдычным факультэце Юр’еўскага (цяпер Тартускага) ўніверсітэта. Экзамены за курс гэтых навучальных устаноў юнак здаваў экстрэмам. Кожны з братаў Луцкевічаў меў два дыпламы аб атрыманні вышэйшай адукацыі: Іван – юрыста і археолага, Антон – прыродазнаўцы і юрыста... Разам з братам Іванам і іншымі студэнтамі А. Луцкевіч выдаў у Пецябургу “Калядную пісанку”, “Велікодную пісанку” і інш.

З 22-гадовага ўзросту Антон пачаў стала друкавацца. Першыя яго самастойныя публікацыі з’явіліся ў газеце “Наша Доля”, вельмі хутка ён стаў вядучым публіцыстам гэтага выдання. У розныя часы А. Луцкевіч карыстаўся наступнымі псеўданімамі і крыптанімамі: А. Іванов, Антон Белорус, Генрык Букавецкі, Кумельган, І. Мялешка, Ів. Мялешка, Антон Навіна; А. Л., А. Н., А. Н-А, А. Н-а, А-н-а, А-н-А, а-н-а, Б. Г., Г. Б., Г. В., Н., Н-а-А, Н. А., А. Л., А. Н., Н. В. Аднак часцей за ўсё ён падпісваўся як Антон Навіна.

ГІСТОРЫК, ЭТНОГРАФ І ПАЛІТОЛАГ

Нягледзячы на тое, што Антон Іванавіч не меў адпаведнай адукацыі, ён праявіў сябе ўдумлівым, таленавітым гісторыкам. Пра гэта сведчыць аналіз яго прац “Эканамічная эвалюцыя і беларускі рух” (1917), “Палітычныя лезунгі беларускага руху” (1918), “Роля моладзі ў пачатках адраджэнскага руху”, “Польская акупацыя на Беларусі” (1920), “За дваццаць пяць гадоў (1903 – 1928): Успаміны аб працы першых бе-

ларускіх палітычных арганізацый: Беларуская рэвалюцыйная Грамада, Беларуская сацыялістычная Грамада” (1928, перавыданне ў 1991 г.). Большасць з названых прац увайшла ў кнігу “Да гісторыі беларускага руху: выбраныя творы” А. Луцкевіча, выдадзена ў Мінску ў 2003 г.

Заслугоўваюць таксама ўвагі даследаванні гісторыі нарадавольскага руху, “Статут Вялікага княства Літоўскага на фоне эвалюцыі нацыянальных адносінаў у Беларусі” (1930), рэцэнзія на кнігу “Кароткая гісторыя Беларусі” В. Ласцоўскага, артыкулы “Міхайла Грушэўскі” (1917), “Беларуская работа ў 1917 гаду ў межах акупацыі (1918), “Дваццатая ўгодкі БРГ” (1923), “Да гісторыі народнага мастацтва” (1925), “Чатырохсотлеце першага кодэксу беларускага права” (1929), “Пячаткі полацкіх князёў у Беларускім музеі: да гісторыі беларускага дрэварытніцтва” (1933).

У 1930-я гг. Антон Луцкевіч напісаў працу “Да гісторыі Беларускае Рэвалюцыйнае (пасля Сацыялістычнае) Грамады (Даты і факты)”, якая цалкам, на жаль, не захавалася.

Артыкул “Роля моладзі ў пачатках адраджэнскага руху” быў напісаны А. Луцкевічам у 1927 г., але ў многім ён не страціў сваёй актуальнасці і сёння. Толькі ўдумайцеся ў радкі, якімі пачынаецца праца: “Ува ўсіх народных рухах – ці то сацыяльныя, ці палітычныя, ці нацыянальныя, – авангардам грамадзянства зьяўлялася, зьяўляецца і пэўне ж заўсёды будзе зьяўляцца моладзь.

Гэта ўжо ляжыць у самой прыродзе моладзі: яна – больш, чым хто, адзінчывая на ўсялякае гора, усялякую крыўду, усялякі зьдзек; яна мае ў сабе велізарны запас нявыкарыстаных яшчэ сілаў, яна найбольш здольна захоплівацца вялікімі людзкімі ідэаламі і аддавацца ідэі да канца – безь якіх колечы своекарысных меркаванняў, безь ніякіх кампрамісаў з сваім сумленьнем. Моладзь, наколькі яна ад ранніх год не захоплена кар’ерызмам, заўсёды і ўсюды першая кідалася ў вір барацьбы за волю народаў, за вызваленне працоўных з путаў сацыяльнае няволі.

Тое ж мы бачым у беларускім руху. І тут сярод пачынальнікаў нашага Адраджэння бачым прадстаўнікоў моладзі. І тут яна адыграла сваю ролю – ролю авангарду масавага руху, якім рух беларускі выяўляецца сягоння” [4, с. 136 – 137].

У гэтым артыкуле А. Луцкевіч выступіў не толькі як гісторык, але і як псіхолаг і сацыёлаг.

Большасці публікацый даследчыка пачатку ХХ ст. уласцівы крытыка аграрнай і нацыянальнай палітыкі царызму, заклік да сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення беларускага народа. У працы “Палітычныя лезунгі беларускага руху” А. Луцкевіч звяртаў увагу на самыя прыწყповыя пытанні: “Першыя арганізаваныя вы-

ступленні беларускіх адраджэнцаў адносяцца да пачатку гэтага стагоддзя [маецца на ўвазе ХХ ст. – Э. І.]. Праўда, яшчэ і ў канцы мінулага стагоддзя былі спробы пачаць работу дзеля нацыянальнага адраджэння беларускага народу, але спробы гэтыя апрача прызываў да шанавання роднае мовы больш канкрэтных лезунгаў не пакінулі, ды і ім не было суджана развінуцца ў шырэйшы народны рух. З гэтае прычыны мы і пачнем наш агляд эвалюцыі палітычных лезунгаў ад тых праяваў руху, якія мелі месца ў пачатку ХХ стагоддзя.

Першае храналогічна палітычнае выступленне беларускіх адраджэнцаў становіць палітычная праграма Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады 1903 г. – першае партый, якая паставіла сваёй мэтай барацьбу за волю Бацькаўшчыны.

Пад той час беларускі нацыянальны рух толькі-толькі пачаў будзіцца. Актыўных сіл было мала. Толькі лічаныя адзінкі паміж беларускае інтэлігенцыі адгукнуліся на прызывы першых сяўцоў беларускае ідэі. Народ у Беларусі, як і на ўсёй тагачаснай Расійскай дзяржаве, спаў яшчэ цяжкім сном. І толькі ад часу да часу даяталі да нас водгукі мужыцкіх бунтаў і аграрных разрухаў з Маскоўшчыны, якія станавілі запаведзь магутнага выбуху гневу народнага. І ідэйныя беларускія навадыры, таксама, як навадыры ўкраінцаў, літвінаў, латышоў, каўкаскіх народаў і пераважнае часьці польскага грамадзянства, верылі, што толькі агульнарасейская рэвалюцыя, калі разам з маскалямі паўстануць проці царскага ўраду ўсе паняволеныя народы Расейскае імперыі, здолее даць волю і самаму забітаму, бяспраўнаму, цёмнаму і неарганізаванаму беларускаму народу. Усе пачувалі патрэбу ісьці разам. А вера ў магутнасць расейскага дзяржаўнага арганізму была гэтка моцная, што ніхто й ня думаў, што рэвалюцыя магла бы таго волата разваліць, жаданую волю ўсе народы, а ў тым ліку і беларусы, бачылі ў забеспячэнні законамі Расеі іх нацыянальных правоў, ды толькі найбольш радыкальныя групы выступалі з дамаганьнямі аўтаноміі – за мясцовымі сэймамі дзеля ўладжвання культурных і эканамічных спраў краю. Такое становішча займала і Беларускае Рэвалюцыйнае Грамада ў першым пачатку свайго існавання” [4, с. 75 – 76].

У заключэнні сваёй працы аўтар прыводзіў радкі з Граматы БНР 25 сакавіка 1918 г.: “Абвясчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада не пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры здзейсніць яго палітычныя дзяржаўныя ідэалы”.

Антон Луцкевіч выступаў і як гісторык беларускага друку. Вядомы яго працы “Тутарка

і шрыфт”, “10-летні юбілей беларускай прэсы”, “Літаратурна-выдавецкая праца ў 1920 годзе”, “У 400-я ўгодкі беларускага друку ў Вільні”, “Справа беларускага шрыфту”, “Да 20-лецця беларускай прэсы: Жменя цыфр”, “Да гісторыі “Нашае Долі” і “Нашае Нівы”, “Наша Ніва: 2 лістапада 1906 г. – 2 лістапада 1926 г.” і інш.

Некаторыя даследчыкі памылкова ўказваюць, што газета “Наша Ніва” пачала выходзіць пасля таго, як перастала існаваць газета “Наша Доля”, што кола яе распаўсюджання было абмежаваным, а апошні нумар “Нашай Нівы” выйшаў у 1915 г. У сувязі з гэтым хочацца прывесці аўтарытэтнае сведчанне самога А. Луцкевіча: «Першы нумар “Нашае Нівы” выйшаў паміж 4 і 5 нумарамі яе папярэдніцы. Выдавецтва ўзяў на сябе нейкі безработны ляснічы. Абураны на ўладу за звальненне яго са службы як каталіка, – Зыгмунт Вольскі. Кіравала ім жаданне заклаць нейкае даходнае прадпрыемства, якім – судзячы паводле вялізарнае папулярнасці “Нашае Долі” – і магло б быць выданне беларускай газеты...

Каб паўней выявіць тое значэнне, якое мела для прабуджэння беларускага адраджэнскага руху “Наша Ніва”, трэба адзначыць тыя тысячы няведаных рэдакцый асабіста сялян і работнікаў, вучыцляў, працоўных інтэлігентаў і студэнтаў, якія слалі ёй свае карэспандэнцыі, вершы, артыкулы ды проста пісьмы – з просьбай аб раду і ідэйнае кіраўніцтва. Трэба адзначыць вялізарны ўплыў газеты на школьную моладзь – вучняў гімназіяў, Віленскае хіміка-тэхнічнае школы, Праваслаўнае духоўнае сямінарыі. Трэба адзначыць і тое, што тут атрымаў сваё “беларускае хрышчэнне” цэлы рад больш ці менш выдатных беларускіх дзеячоў, пачэсна запісаўшых сваё імя ў гісторыі беларускага адраджэнскага руху.

У 1920 годзе грам. Ант. Луцкевічам была зроблена спроба ўзнавіць “Нашу Ніву” – сьпярыша ў постаці зборніку, а пасля тыднёвіка, як было да вайны. Але толькі дзевяць нумароў было выпушчана ў гэтым новым выданні: існаваўшая тады ваенная цензура з кожнага нумару выкідала сярэднім лікам чацьвёртую частку матар’ялу. А “чуласць” яе да адносінаў беларусаў да Польшчы была такая, што слова “Польшча” дапускалася наогул толькі ў сувязі зь нейкімі хвалебнымі эпітэтамі» [5].

На вялікі жаль, ні адзін з біёграфіаў Антона Луцкевіча не адзначае, што ён быў здольным этнографам. Пра гэта сведчаць такія працы даследчыка, як “Белорусы” (1909), “Навагоднія думкі: вёска і горад” (1912), “К пытанню аб нацыянальных адносінах у Беларусі і Літве (1912)”, “Евреи в Польше” (1912), “Народ и религия” (1916), “На дарозе да новага жыцця” і інш. Прывядзём некаторыя фрагменты з брашуры “Белорусы”: “Пере-

пись 1897 года насчитывает в Российской империи 5 885 547 белорусов. Однако цифра эта вряд ли может считаться точной...

Большого доверия заслуживают научные исследования по этому вопросу, принадлежащие проф. Карскому, который, руководясь лингвистическими особенностями белорусов, исчисляет их количество в Белоруссии цифрой свыше 8 миллионов...

Совершенно новую эру в национальной жизни белорусов открывает собою обрусительная политика русского правительства...

Забитость и апатия – вот продукт исторических, политических и экономических условий, в которых складывалась жизнь белоруссов...

Но если при враждебном отношении со стороны наиболее влиятельных в культурном смысле народностей белорусское национальное движение всё же крепнет и развивается, если особые циркуляры и всякого рода правительственные мероприятия не в состоянии задержать его рост, то это несомненно доказывает значительную силу движения и жизнённость белорусской национальности” [6].

Пасля рэабілітацыі А. Луцкевіча мінула ўжо чвэрць стагоддзя, а ўкладальнікі і сёння не спяшаюцца ўключыць у хрэстаматыі па этнаграфіі Беларусі яго артыкул “На дарозе да новага жыцця”, напісаны ў 1912 г., дзе ёсць такія радкі: “Мы называем беларускі нацыянальны рух адраджэннем, але можна гаварыць аб адраджэнні, уваскрэсенні толькі таго, што ўжо калісь нарадзілася, жыло і замёрла. У гісторыі беларусаў як нацыі мы бачым усе тры гэтыя момэнты.

Беларуская нацыя злажылася болей-меней у пачатку нашага стагоддзя [гаворка ідзе пра ХХ ст. – Э. І.]. Яе стварылі, зліўшыся ў нацыю, колькі дужа блізкіх між сабой славянскіх плямён – крывічы, радзімічы, дрыгавічы і др., каторыя належалі да групы заходнерускіх плямён. У часе між XII – XIV стагоддзямі беларусы – ці то з добрай, ці злой волі – згуртаваліся пад уласцю Літоўскага гасударства і занялі ў ім на сваёму ліку першае месца. Тады пачалася энэргічная работа над збудаваннем сваёй цывілізацыі, і ў XIV, XV і XVI ст. беларуская цывілізацыя дайшла ўжо да такой вышыні развіцця, што літвіны – народ правае чужым славянам – прынялі яе цалкам. Беларуская мова ў тым часе зрабілася літаратурнай і ўрадавай мовай на ўсіх беларуска-літоўскіх землях. Аб чым сведчаць велічныя пісанья і друкаваныя памятнікі – судовыя дакумэнты, урадовыя бумагі, пісьмы, кнігі духоўныя і навуковыя, законы і т. д., Літоўскі Статут. Гэта – найлепшы сведка высокага культурнага развіцця тагачаснага беларускага грамадзянства: ад яго літвіны ўзялі нават юрыдычныя нормы. Але да-

лейшае сацыяльна-палітычнае жыццё Беларуска-Літоўскага гасударства пайшло такой дарогай, што з XVII сталеццём надыходзіць канец панавання беларускае мовы ня толькі чыста на літоўскай зямлі, але і на шчыра беларускай. Ужо ад Люблінскай Уніі ў Літве пачынае шырыцца польская мова, а зь ёй – польская цывілізацыя... Губляючы гэтак асобныя станы – шляхту, а за ёй памалу і мяшчанства. Беларусы як суцэльная дыферэнцыраваная нацыя гінуць. Беларускім астаецца толькі “просты” народ – сяляне.

...Работа расейцаў над дэнацыяналізацыяй беларусаў апіраецца на абрусіцельнай ваеннай службе, праваслаўнай царкве, школе, на цэлым адміністрацыйным апарате з тысячамі чыноўнікаў, прысланых з глыбіні Расеі, на перасяленьні ў Беларускі край велікарускіх сялян-старавераў і т. д.

Пэралом, пераход – гэтак можна назваць канец XIX – пачатак XX сталецця. Нацыянальная сьвядомасьць у лепшых сыноў Беларусі прабудзілася» [4, с. 41 – 42, 46].

Пра тое, што А. Луцкевіч быў здольным палітолагам (хоць гэтай навукай не займаўся ні ў Расійскай імперыі, ні ў Савецкім Саюзе амаль да яго распаду), не піша ніводны даведнік. Аднак пра гэта сведчыць аналіз шэрагу прац навукоўца, найперш такіх, як “Дэмакратыя, пралетарыя і нацыянальнае пытаньне” (1923), “Нацыянальнае пытаньне і пралетарыят” (1924).

Так, аўтар паўставаў адным з першых аб’ектыўных даследчыкаў новай эканамічнай і нацыянальнай палітыкі ў СССР у пачатку 1920-х гг., калі слухна падкрэсліваў: «Новы перыяд у савецкай палітыцы пачаўся нядаўна. Гэта перыяд крытычнае правэркі ўсяго, што зроблена ў часе тварэньня РСФСР. Побач з НЭПам (Новай эканамічнай палітыкай) мы бачым і Новую нацыя-

нальную палітыку. І цяпер робіцца дужа сур’ёзны падход да запраўднае рэалізацыі прынцыпу, абвешчанага расейскай сацыяльнай рэвалюцыі. На першым месцы бачым прызнаньне, што нацыянальны асаблівасьці кожнага народу, яго культура – гэта вялікая цэннасьць, якую трэба шанаваць, а ня нішчыць. У сувязі з гэтым даецца шырокі прастор культурна-нацыянальнай працы “інародцаў”, у тым ліку і беларусаў. Мала таго: нацыянальны прынцып кладзецца ў аснову перабудовы ўсяго дзяржаўнага ладу Савецкае Расеі. Замест Расейскае Рэспублікі творыцца Саюз Сацыялістычных Савецкіх Рэспублік, рэспублік нацыянальных. І такім чынам намячаецца дарога да перастройкі адносінаў і паміж дзяржаўнымі народамі наогул. Саюз можа тэрытарыяльна пашырыцца ўсё далей і далей, імкнучыся абняць усе народы сьвету» [4, с. 107].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Конан, У.** Філасофія і эстэтыка нацыянальнага адраджэння / У. Конан // Крыніца. – 1999. – № 4-5. – С. 27 – 28.
2. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 4 п. – Воп. 210. – Спр. 1270. – Арк. 117 – 123.
3. **Янка Купала** : энцыкл. даведнік / БелСЭ; рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1986.
4. **Луцкевіч, А.** Да гісторыі беларускага руху: выбраныя творы / А. Луцкевіч. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2003.
5. **Луцкевіч, А.** Наша Ніва: 2 лістапада 1906 г. – 2 лістапада 1926 г. / А. Луцкевіч // Да гісторыі беларускага руху: выбраныя творы. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2003. – С. 134, 136.
6. **Новина, А.** Белорусы / А. Новина // Формы нацыянальнага движэння в современных государствах: сборник. – СПб., 1909. – С. 1, 3, 5, 11.

Эмануіл ІОФЕ,
прафесар БДПУ імя Максіма Танка,
доктар гістарычных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

СНЕЖАНЬ

Працяг. Пачатак на с. 61.

16 снежня – 215 гадоў з дня нараджэння Яна Баршчэўскага (1799, паводле іншых крыніц, 1790, 1794 або 1796 – 1851), беларуска- і польскамоўнага паэта, празаіка

80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Анцімонава (1934 – 2012), графіка, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Зьніча (сапр. Алег Бембель), паэта, публіцыста, філосафа

17 снежня – 125 гадоў з дня нараджэння Данілы Васілеўскага (1889 – 1963), краязнаўцы, гісторыка, літаратуразнаўцы

110 гадоў з дня нараджэння Мікалая Яромушкіна (1904 – 1983), рускамоўнага празаіка

100 гадоў з дня нараджэння Веняміна Рудава (1914 – 1999), рускамоўнага празаіка

90 гадоў з дня стварэння Белдзяржкіно (Беларускае дзяржаўнае ўпраўленне па справах кінематаграфіі і фатаграфіі). Існавала да красавіка 1938 г.

18 снежня – 215 гадоў з дня нараджэння Мікалая Маліноўскага (1799 – 1865), гісторыка, архівіста, публіцыста, бібліяграфа

19 снежня – 75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Рыжыкава (1939 – 2012), графіка

20 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Даброціна (1904 – 1985), рускага і беларускага акцёра, рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў РСФСР

100 гадоў з дня нараджэння Вольгі Фурс (1914 – 1991), спявачкі, заслужанай артысткі Бураціі

21 снежня – 115 гадоў з дня нараджэння Мікалая Гусева (1899 – 1965), жывапісца, графіка, педагога

100 гадоў з дня нараджэння Ізідара Нісневіча (1914 – 1977), музыказнаўцы, музычнага крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Івана Чыгрынава (1934 – 1996), празаіка, драматурга, публіцыста, сцэнарыста, народнага пісьменніка Беларусі

Заканчэнне на с. 90.

ЛЯ ВЫТОКАЎ БЕЛАРУСКАГА КНІЖНАГА ЗНАКА

ДА 120-ГОДДЗЯ ЯЎХІМА МІНІНА

Выдатны майстар ксілаграфіі, вучань Ю. Пэна, Яўхім Сямёнавіч Мінін нарадзіўся 8 кастрычніка 1894 г. у Віцебску ў сям’і агародніка. У 1915 г. ён скончыў Віцебскае камерцыйнае вучылішча, пасля вучыўся ў Петраградскім лясным інстытуце. У 1916 г. быў прызваны ў царскую армію, скончыў школу прапаршчыкаў і служыў да лістапада 1917 г.; у 1919 г. мабілізаваны ў Чырвоную армію.

У загадзе Віцебскага губаддзела па прыцягненні мастакоў, а таксама выкладчыкаў і вучняў Дзяржаўных мастацкіх майстэрняў да афармлення свята трэцяй гадавіны Кастрычніка значыцца прозвішча і Я. Мініна*. Менавіта з гэтых часоў у мастака з’явілася магчымасць не толькі спасцігаць тэарэтычныя асновы творчай дзейнасці М. Шагала, К. Малевіча, Э. Лісцкага, В. Ермалаевай, І. Гаўрыса, але і самому выбіраць уласны творчы шлях. У 1922 – 1923 гг. ён выкладаў у Мастацка-практычным інстытуце, у наступныя гады – у розных навучальных установах Віцебска. У 1928 г. творы Я. Мініна экспанаваліся на выстаўцы Міжнароднага таварыства кніжнага знака ў Лос-Анджэлесе, у 1929 г. – на выстаўцы Асацыяцыі рэвалюцыйнага мастацтва Украіны, дзе музей Кіеўскага ўніверсітэта, а таксама графічны кабінет Музея выяўленчых

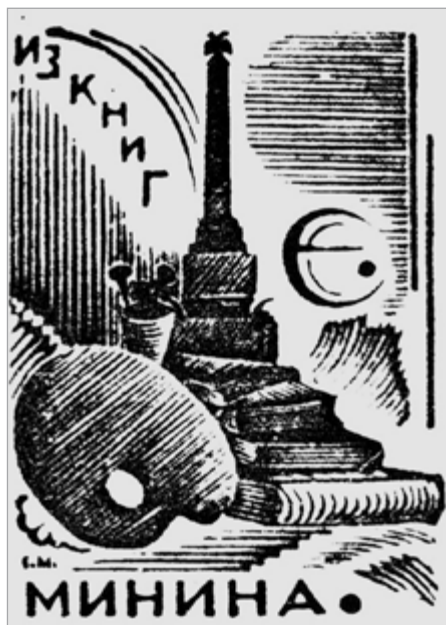
мастацтваў імя А. С. Пушкіна ў Маскве набылі ўсе яго працы.

У пошуках адметнага стылю Я. Мінін выкарыстоўваў характэрныя народныя тыпажы, этнаграфічныя прылады, беларускія архітэктурныя помнікі. Вядомы даследчык ксілаграфіі В. Воінаў пісаў: “Значную цікавасць уяўляюць работы маладога віцебскага мастака Мініна, у якога ўжо цяпер відаць моцнае валоданне штыхелем, дакладнасць форм і ўменне кампанаваць; гэта абячае ўзбагачэнне сям’і савецкіх ксілаграфіаў новай незвычайнай велічынёй” [2]. У той час мастацкае жыццё “кіпела” пад кіраўніцтвам Інстытута беларускай культуры і яго вядомых дзеячаў М. Шчакаціхіна, М. Каспяровіча, А. Шлюбскага, Д. Даўгялы, В. Ластоўскага, В. Брэжгі і інш. З 1926 г. Я. Мінін – сябра Камісіі па гісторыі мастацтва пры Інбелкультзе і мастацкай секцыі Віцебскага акруговага таварыства краязнаўства. У Віцебскім мастацкім тэхнікуме ён актыўна ўдзельнічаў у наладжанні новага навучальнага працэсу, што быў накіраваны на фарміраванне нацыянальнага стылю, вывучэнне найбольш характэрных рыс беларускага тыпажу, ткацтва, старажытнай архітэктурны, побыту. У навучальных мэтах выкладчыкі тэхнікума карысталіся ўзорамі народнага адзення з калекцыі Дзяржаўнага мастацкага музея. Значнай рэспубліканскай падзеяй стала выстаўка слупкіх паясоў (1927) у гэтым музеі, у фарміраванні якой актыўны ўдзел бралі кіраўнікі творчых майстэ-

Яўхім Мінін.
Экслібрыс
Віцебскага
дзяржаўнага
музея.

* Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 101.

Аўтаэкслібрыс
Яўхіма Мініна.

рань тэхнікума М. Лебедзева і М. Эндэ. Вядома пра дзейнасць члена-карэспандэнта Інбелкульта М. Лебедзевай па даследаванні насценных фрэсак Пятніцкай і Барысаглебскай цэркваў Бельчыцкага манастыра [18]. Менавіта М. Лебедзева – аўтар вокладкі юбілейнага выдання да 400-годдзя беларускага друку, дзе выкарыстаны скарынаўскія віньетки і застаўкі. Аўтарскі знак мастачка змясціла на акантоўцы з правага боку: у трохкутніку літары “М” змешчана графічная выява лебедзя...

Час, калі адбывалася вызначэнне асобных рыс беларускай графічнай школы, стаў перыядам фарміравання ідэйных поглядаў Я. Мініна. Адным з першых заказаў на кніжны знак для ўласнай бібліятэкі па выяўленчым мастацтве і мовазнаўстве мастак атрымаў ад Мікалая Каспяровіча – старшыні Віцебскага акруговага таварыства краязнаўства, навуковага сакратара ЦБК Інбелкульта. Пры вырашэнні мастацкай задумкі аўтар звярнуўся да выявы сліцкага пояса з кветкай палявога васілька – яркага вобраза нацыянальнай спадчыны. Такі сімвал служыць пераканаўчай характарыстыкай грамадскай і творчай дзейнасці даследчыка М. Каспяровіча – аднаго з распрацоўшчыкаў праекта “Адраджэнне”. Я. Мінін выканаў кніжны знак і для Аляксандра Шлюбскага – этнографа, фалькларыста, бібліёграфа, арганізатара архіваў у Веліжы, Віцебску, Оршы, Полацку (1918 – 1923), навуковага супрацоўніка Інбелкульта, Інстытута гісторыі АН БССР, аўтара інструкцыі “Звесткі па збіранні вуснай народнай творчасці ў Беларусі” (1919), даведніка “Матэрыялы да беларускае бібліяграфіі” (1927). Мастака зноў натхніла невычэрпная крыніца нацыянальных ідэалаў: у кніжным знаку А. Шлюбскага ён выкарыстаў ідэю курганна-

га ўзвышша як своеасаблівага Алімпа, найвышэйшай рады, дзе размясцілася група народных музыкаў.

Аўтаэкслібрыс Я. Мінін прысвяціў роднаму Віцебску з манументальным помнікам падзеям вайны 1812 г. Помнік знаходзіцца ў цэнтры горада, таму ў кампазіцыі, па задуме аўтара, ён таксама ў цэнтры і пададзены ў супольным рытме з вялікім стосам старадаўніх выданняў ля падножжа, што ўвасабляе яго неад’емнасць ад віцебскай гісторыі. Вялікая палітра ля пастаменты – сімвал мастацкай творчасці 1920-х гг., якая, па разуменні мастака, таксама стала важнай старонкай гісторыі горада. Уладальніцкі надпіс “Из книги Е. С. Минина” складаецца з паўкола з трыма рысачкамі, што стварае ўражанне святочнага салюта, і выявы сонца з буйной кропкай усярэдзіне – цэнтры і крыніцы жыцця, вобраз якога шырока выкарыстоўваўся ў містычнай літаратуры таго часу. Прозвішча аўтара служыць своеасаблівай прыступкай да гісторыі горада. Іншы кніжны знак з надпісам “Книга Е. Минина” (1927) выкананы з выкарыстаннем тыповых сродкаў кампазіцыйнай трактоўкі, куды ўвайшлі скрутак паперы, кніга і сімвал барацьбіта за ўласныя творчыя прынцыпы – фігура быка, што ўзвышаецца на галоўным інструменце ксілографа – штыхелі.

У кніжны знак І. Фурмана мастак уключыў амура з паходняй у левай руцэ, які асвятляе профіль А. Пушкіна, і фрагмент карціны ў раме, вядомай пад назвай “Леда і лебедзь” [10]. У тэхніцы афорта вырашаны кніжны знак А. Ворушчука (1933), дзе аўтар звярнуўся да сімвала тэатральнай маскі, што расцэпана на дзве часткі, светлую і цёмную, паміж імі меч, рукаецца ўверх, – такім чынам аўтар імкнуўся перадаць пачуцці мастака-творцы, чыё жыццё не бывае аднаколерным... Сімвалы птушкі і змея на жазле ў экслібрысе сябра мастака Б. Гурэвіча (1928) – эмблема асабістай улады, якая даецца творцу або для здзяйснення прароцтва, або каб адганяць злых духаў. Птушка і змей – канфлікт паміж святлом і цемрай, духам і плошчю. Побач з выявай паўмесяца, сімвала заўсёднага адраджэння, змешчаны сонечны сімвал перамогі і духу – сокал (ястраб). Жазло – сімвал пераўтварэння. Кніжны знак мастака Л. Зевіна быў выкананы ў адпаведнасці з пажаданнем заказчыка: палітра з фарбамі і сонечны дыск з доўгімі промнямі, да якіх набліжаецца двухкрылы самалёт. Дзеля ўдасканалення кампазіцыйнай прасторы ўведзены адбітак у выглядзе чорнага завітка – адлюстраванне фігуры будучых сродкаў руху. Другі экслібрыс для кніжных збораў М. Каспяровіча быў падрыхтаваны ў 1929 г. У цэнтры кампазіцыі змешчана чаша ў выглядзе абрысу карыфскай капітэлі, што падкрэслівае непарыўную су-

вязь з еўрапейскай культурнай традыцыяй. Беларускую культуру ўвасабляе чаша, напоўненая вобразамі-сімваламі: разгорнутыя кнігі, летапіс, выявы старажытных рам, кветкі багдановічаўскага васілька. Завяршае кампазіцыю-прароцтва крыж, пададзены ў віхуры графічных спляценняў унізе аркуша – своеасаблівае прадказанне вынікаў першага этапу адраджэнскіх працэсаў у беларускім мастацтве. Аўтарам кніжнага знака археолага, гісторыка, філолага Б. Брэжгі з'яўляецца таксама Я. Мінін. Пра гэта распавядаў М. Каспяровіч на пасяджэнні Камісіі ІБК у дакладзе “Беларускі экслібрыс” 6 снежня 1926 г. Пры гэтым ён адзначаў, што “з ліку мастакоў найбольшы лік кніжных знакаў зрабілі Мінін у Віцебску і Тычына ў Мінску”.

Аналізуючы творчыя здзяйсненні Я. Мініна ў графічным мастацтве экслібрыса, трэба адзначыць наступнае: мастак распрацоўваў сюжэтны тып кніжнага знака, што ўключае архітэктурныя і пейзажныя матывы, эмблемы, якія, у сваю чаргу, адлюстроўваюць прафесію заказчыка, яго мастацкія густы, характар бібліятэчных збораў. Ксілаграфічная лінія Я. Мініна адрозніваецца надзвычайнай экспрэсіяй і выразнай рамантычнасцю вобразаў: рыцар, лірнік, элементы слупкіх паясоў, старонкі старадрукаў, рэнесансныя аркады і г. д. Тэкставыя часткі кніжных знакаў таксама нагадваюць стыль беларускіх старадрукаў у новай інтэрпрэтацыі.

Вобразныя здабыткі ў вырашэнні кніжных знакаў Я. Мінін пераносіў ва ўзоры ілюстрацый для выдання, прысвечанага віцебскім гравёрам, дзе прысутнічаюць сімвалы сусветнай міфалогіі. Напрыклад, выява быка, увасабленне моцнай улады, набліжаецца да сімвалаў егіпецкай, іранскай рэлігіі, міфалогіі Грэцыі і Рымскай імперыі і сведчыць пра тое, што аўтар валодаў разнастайнымі гістарычнымі звесткамі. Вядома, што ў Я. Мініна была вялікая бібліятэка, якая потым (пасля расстрэлу ў 1937 г.) перайшла да мясцовых збіральных. У прыватнасці, ён быў добрым знаўцам выданняў Францыска Скарыны.

Мастака – карэннага віцебляніна, чый бацькоўскі дом знаходзіўся ў межах старажытных мураў, прыцягвала тэма старажытнага горада і архітэктурных каштоўнасцей. Пра гэта сведчыць у тым ліку серыя гравюр пад назвай “Архітэктурныя помнікі драўлянага дойлідства Беларусі” (1927 – 1928), якую сёння можна характарызаваць як графічную паэму, прысвечаную гістарычнаму лёсу горада і яго трываласці ў якасці фарпоста беларускай культуры. У творы “Чорная Тройца” мастак дасягае кантраснага вырашэння старога будынка ў перспектыве, да якога вядзе вузкая сцяжына. Дамінантай гэтай кампазіцыі з'яўляецца купал сабора з прыдарожнымі крыжамі і

Яўхім Мінін.
Украіна
Віцебска.
1928 г.

высокім дрэвам, што дапамагае супаставіць жыццёвы ўклад і духоўную ўзвышанасць. У працы “Драўляная царква на могілках” аўтар дамагаецца адчування драматызму і трывожнага прадчування праз паказ моцна пахіленых дрэў і нават самой царквы. Толькі званіца яшчэ цвёрда трымаецца на сваім падмурку... Мастак нібы задае гледачу пытанне: ці доўга засталася трываць гэтым помнікам пад жорсткімі вятрамі? Сапраўдным шэдэўрам графічнага выяўлення архітэктурны Віцебска стаў аркуш “Успенская царква ў Віцебску”, вырашаны Я. Мініным у форме авальнага дрэварыта. Аўтарскі погляд скіраваны на ўзвышша, якое ўпрыгожвае старажытны будынак з характэрнымі контрфорсамі для ўмацавання мура ад магчымых паводак – усё сведчыць пра гістарычны лёс горада як фарпоста беларускай дойлідства. Дзякуючы жывой лініі ствараецца ўражанне, што храм, светлы прывід архітэктурнай велічы, узносіцца над зямлёй. Падобная авальная кампазіцыя выкарыстана і ў творы “Касцёл Святога Антонія”. Храм месціцца на ўзгорку, дзе да яго туляцца маленькія дамкі. Так аўтар сімвалізаваў своеасаблівую і непарушную сувязь архітэктурных форм свецкага і рэлігійнага дойлідства. Аналагічная задача пастаўлена ў гравюры “Від Віцебска з боку Віцьбы”, якая сімвалічна перадае характар спрадвечнага жыцця горада, што рос на пагорках, старэў і папаўняўся новымі забудовамі. А над усім лунаюць вежы і франтоны сабораў Святой Варвары і Святога Антонія... Больш напружаным выглядае аркуш з серыі “Стары Віцебск”, дзе ў кампазіцыю ўведзены драўляныя будыны, што маюць цокальную канструкцыю. Паміж будынкамі – постаць старой жанчыны, якая крочыць з кошыкам у напрамку маленькага дам-

Яўхім Мінін. Экслібрыс А. Шлюбскага. 1930-я гг.

ка з ганкам, яе сілуэт, здаецца, вырастае ценем на пярэднім плане, а вакол яго ляжыць мяжа святла і цемры. Аўтар зноў нібы прадчувае разбурэнні і задаецца пытаннем, ці могуць старыя каштоўнасці доўга супрацьстаяць рэаліям XX стагоддзя? Аднак ужо ў гравюры “Над Віцьбай” мастак імкнецца падкрэсліць, што ў такім звычайна-будзённым асяроддзі нараджаліся многія наватарскія ідэі 1920-х, якія ў будучым надалі гораду вялікае культурнае значэнне, што менавіта ў такіх сціп-лых пабудовах жылі знакамітыя творцы.

Ёсць у спадчыне Я. Мініна твор пад назвай “Стары”, які павінен быў легчы ў аснову партрэтнай серыі. Аднак аўтару хапіла і адной працы, каб дасягнуць вялікай глыбіні пранікнення ў нацыянальны беларускі характар. Невыпадкава мастацтвазнаўцы параўноўваюць гэты партрэт з аналагічным творам вялікага нямецкага мастака XVI ст. Альбрэхта Дзюрэра. Моц духу і неабмежаванага інтэлекту чытаецца ў кожнай рысе твару з задуменым позіркам. Пра што так задумаўся стары мудрэц?.. Менавіта гэты партрэт вельмі яскрава характарызуе ўсе тыя праблемы, што ўжо прадчуваліся мастаком у 1926 г. і былі звязаны з няпростымі палітычнымі абставінамі, у якіх развівалася беларуская культура. У вобразе адчуваецца сіла тых многіх пакаленняў зберагальнікаў традыцый, вучоных-першапраходцаў, якія адраділі Беларусь для XX стагоддзя. У вачах старога нібы сумяшчаюцца святло і цень – вера ў неўміручасць беларускай нацыі і смутак у прадчуванні цяжкіх выпрабаванняў. Не толькі самотнасць, але і цвёрдасць характару падкрэслівае левая рука, якая падтрымлівае светлае чало мысляра. Глядач адчувае, што ніколі адчай і без-

надзейнасць не запануюць у душы гэтага мудрага чалавека, бо светлай веры ў партрэце значна больш. Герой твора шмат бачыў на сваім веку і можа ўспрымацца намі толькі прарокам, што прадбачыць светлы час, да якога можна прыйсці праз веру, надзею і цярпенне...

Аднак гэта сучасныя мастацтвазнаўчыя развагі, а што гаварылі прадстаўнікі “вульгарнага сацыялізму”, як сёння называюць тых крытыкаў 1930-х, якія былі кінуты цкаваць творцаў-адраджэнцаў у іх імкненні выказаць уласнае стаўленне да аднаўлення беларускай гісторыі, да найлепшых прадстаўнікоў навукі, культуры, мастацтва, любоў да роднага краю і той спадчыны, што засталася ад дзядоў і прадзедаў? Вось выказванне крытыка А. Касцялянскага пра Я. Мініна, чые працы – прыклад творчасці самай высокай мастацкай якасці: «У гравюрах Мініна “Цыкл вайны” адчуваецца ўплыў экспрэсіянісцкай чырвонай групы Нямецчыны і ёсць небяспека рэмаркізму» (ЛіМ, 1932, 15.02.1924). Былы дырэктар Віцебскага мастацкага тэхнікума В. Вольскі, які ў 1930 – 1932 гг. стаў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага тэатра (сёння Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя Якуба Коласа), заяўляў пра кніжны знак Віцебскага дзяржаўнага музея аўтарства Я. Мініна: “Мы бачым, што ў гэтай працы мастак Мінін выканаў дырэктывы нацдэмаўскіх тэарэтыкаў, імкнучыся ў сваім экслібрысе адлюстравач у вызначаных сімвалах змест і напрамак нацдэмаўскіх поглядаў на культурнае будаўніцтва, і, у прыватнасці, на музейную справу” (Аб рэцыдывах нацыянал-дэмакратызму ў творчасці мастака Мініна // Мастацтва і рэвалюцыя, 1933, № 1-2).

Першы дырэктар Віцебскага мастацкага тэхнікума М. Керзін таксама не застаўся ў баку ад крытыкі ролі навучальнай установы ў справе станаўлення нацыянальнага стылю: “У 1929 г.

Яўхім Мінін.
Экслібрыс
М. Каспяровіча.
1930-я гг.

упершыню разгромлены нацдэмы, але подлыя ворагі не былі да канца выкрыты. Засталіся замаскіраванымі фальшывай барацьбой з нацдэмаўшчынай. Пад выглядам гэтай барацьбы яны знішчалі набыткі тэхнікума і імкнуліся затармазіць развіццё савецкага мастацтва. Тэхнікум быў яскравым прыкладам гэтай подлай работы. У лютым 1929 года я перастаў быць дырэктарам, мяне змяніў Вольскі. Ён удумліва падышоў да тэхнікума, выпраўляючы палітычныя памылкі". А вось яшчэ з успамінаў М. Керзіна пра тыя падзеі: «З 1922 да 1932 у Мінску гаспадарылі фармалістычныя плыні. Віцебск быў аплотам рэалістычнай устаноўкі, і ў ім былі сканцэнтраваны найбольш кваліфікаваныя мастакі, якія займалі пасады выкладчыкаў. А ў Мінску ў Наркамасвецсе сядзелі ворагі народа. Яны вялі двайную гульню – падтрымлівалі фармалістаў. Перад тэхнікумам была пастаўлена задача распрацоўкі беларускага стылю па крыніцах, якія давалі Наркампрос і Інбелкульт... Выкладчыцкі калектыў у гэтым не разабраўся, ён прыняў усё за “чыстую манету”. Стыль шрыфту чэрпаў з першавытокаў – скарынаўскага Евангелля, арнаментыкі слуцкіх паясоў, сінагагальных роспісаў, арнаментыкі “царскіх варотаў” і г. д. Асабліва насаджаліся сцэны з сялянскага аднаасобнага жыцця. Дзякуючы такім таленавітым мастакам, як М. Лебедзева, гэты стыль і пачаў паспяхова выкрышталізоўвацца. Гэтаму спрыялі канікулярныя паездкі вучняў да сябе на радзіму, адкуль яны прывозілі замалёўкі народных арнаментаў, роспісы старажытных цэркваў, сінагог і г. д. Былі сродкі і на збор старажытнай беларускай вопраткі, вышыўкі, ткацтва». Усё жыццё М. Керзін ганарыўся тым, што ў свой час “выгнаў усіх фармалістаў з Віцебска”. Аднак ён нідзе не згадваў пра свае першыя крокі ў адборы настаўніцкіх кадраў тэхнікума, калі ў 1923 г. не пагадзіўся, каб там выкладалі Ю. Пэн, як “прадстаўнік старых поглядаў на мастацтва”, З. Гарбавец і Я. Мінін, як асобы, якія “не мелі высокага ўзроўню прафесійнай адукацыі”. Праўда, апошнія ўсё ж працавалі ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме ў розных гады свайго жыцця, але агульная сітуацыя ў творчых колах горада ўсё больш пагаршалася: М. Лебедзева з’ехала ў Ленінград, З. Гарбавец, М. Эндэ, І. Гаўрыс – у Маскву. У 1937 г. былі расстраляны выкладчыкі тэхнікума браты Пётр і Хрыстафор Даркевічы.

У архіве КДБ знаходзяцца паказанні пра “варожыя” памкненні Я. Мініна, што характары завалі яго як «члена польскай контррэвалюцыйнай дыверсійна-паўстанчай арганізацыі – “ПОВ”», які праводзіў контррэвалюцыйную работу, распаўсюджваў правакацыйныя чуткі пра вайну, што павінна адбыцца, і гібель савецкай улады. Пастановай НКУС і пракуратурай

СССР ад 19.11.1937 г. яго прыгаварылі да найвышэйшай меры пакарання. Прысуд быў прыведзены ў выкананне 29 снежня 1937 г. у Віцебску. Месца пахавання невядомае. У 1959 г. Яўхім Мінін быў “рэабілітаваны з-за адсутнасці складу злачынства”.

...Пасля тых падзей прайшло ўжо шмат гадоў, здаецца, можна было б забыцца пра жудасную сістэму сталінскага тэрору, але мы абавязаны аддаць даніну пашаны апосталам нацыянальнай ідэі, якія так мужна перажылі тыя жорсткія часы. Уздыхнуўшы паветра творчай свабоды, яны не змаглі стаць прыстасаванцамі і здраднікамі, адцурацца сваіх шчырых ідэалаў.

Сёння творы Яўхіма Мініна знаходзяцца ў калекцыях Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, Віцебскага мастацкага музея, Дзяржаўнага музея-архіва літаратуры і мастацтва.

Спіс літаратуры

1. Альбом-каталог “Беларускае мастацтва XX стагоддзя”. – Мінск, 2003. – С. 22.
2. **Воинов, В.** Русская ксилография за 10 лет / В. Воинов. – Ленинград, 1927. – С. 10.
3. **Герасимович, П.** Творчество белорусского художника Е. С. Минина / П. Герасимович // Искусство. – 1984. – № 4.
4. **Городецкий, С.** Культура Беларуси / С. Городецкий // Известия. – 1927. – 11 марта.
5. **Гутнін, М.** Эсклібрыс у Віцебску / М. Гутнін // Віцебскі рабочы. – 1975. – 22 верас.
6. **Каталог выстаўкі гравюры і малюнка.** – Кіеў, 1928. – С. 12.
7. **Каталог Другой усебеларускай выстаўкі.** – Мінск, 1927.
8. **Касьпяровіч, М.** Краязнаўства ў сучаснай графіцы / М. Касьпяровіч // Наш край. – 1926. – № 12. – С. 40.
9. **Книжные новости.** – 1937. – № 2. – С. 26.
10. **Налівайка, Л.** “Класавая варожасць” Яфіма Мініна / Л. Налівайка // ЛіМ. – 2011. – № 17. – С. 11.
11. **Налівайка, Л.** Прачытваючы лісты Зіновія Гарбаўца / Л. Налівайка, Я. Шулейка // ЛіМ. – 2012. – 21 сн.
12. **Подлипский, А.** Один экслибрис – и вся жизнь / А. Подлипский // Народное слово. – 2007. – 3 крас.
13. **Скарбы Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.** – Мінск, 2004. – С. 86.
14. **Тычына, А.** Беларускі кніжны знак / А. Тычына, В. Шматаў. – Мінск, 1975. – С. 79.
15. **Тычына, А.** Эсклібрыс нашага мінулага / А. Тычына // ЛіМ. – 1977. – 22 кастр.
16. **Фортинский, С.** Современный художественный книжный знак : сборник / С. Фортинский. – М., 1960. – Кн. 2. – С. 365.
17. **Хроніка беларускай культуры** // Польшыма. – 1925. – № 10. – С. 194.
18. **Шматаў, В.** Беларуская кніжная графіка 1917 – 1941 гг. / В. Шматаў. – Мінск, 1975.
19. **Шматаў, В.** Гравёр Яфім Мінін / В. Шматаў // Мастацтва Беларусі. – 1986. – № 1. – С. 67 – 71.
20. **Шматаў, В.** Станковая графіка / В. Шматаў // Гісторыя беларускага мастацтва. – Мінск, 1990. – Т. 4. – С. 147.

Людміла НАЛІВАЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
Яўген ШУНЕЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Апошнім часам у грамадстве ўзмацняецца цікавасць да гістарычнага мінулага, да вывучэння сваіх каранёў, сваёй сямейна-родавай гісторыі. Часопіс “Роднае слова” з красавіка 2010 г. друкуе цыкл матэрыялаў **Анатолія Статкевіча-Чабаганавы** пра старажытныя беларускія роды, дзе паказваецца наша багатая мінуўшчына ў імёнах і асобах. Даследчыцкая дзейнасць А. Статкевіча-Чабаганавы дала штуршок да пошукаў іншым навукоўцам. Так, мовазнаўца Павел Міхайлаў, зацікавіўшыся асобай Яўлаліі Казановіч (Роднае слова, 2013, № 1), знайшоў шмат новых звестак пра нашу таленавітую суайчынніцу. Вынікі росшукаў аформіліся ў аб’ёмнае даследаванне, якое мы і прапануем увазе чытачоў.

ЖЫЦЦЁ І НАВУКОВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯЎЛАЛІІ КАЗАНОВІЧ

НОВЫЯ ЗВЕСТКІ, УДАКЛАДНЕННІ, ГІПОТЭЗЫ

Працяг. Пачатак у №№ 6 – 9.

Як супрацоўнік Пушкінскага Дома Яўлалія Казановіч удзельнічала ў фарміраванні яго фондаў і мела шырокія кантакты ў літаратуразнаўчым асяроддзі. Таму не дзіўна, што яна ў сваёй творчай дзейнасці не замыкалася на дзвюх адметных асобах рускай літаратуры – Д. Пісараве і Ф. Цютчаве, а даследавала і іншыя цікавыя ёй факты з гісторыі літаратурнага жыцця. Так, у 1934 г. яна надрукавала артыкул пра вытокі ідэі А. Пушкіна напісаць аповесць “Егіпецкія ночы” [49], дзе абгрунтавала думку, што “образ этот внушён был поэту импровизациями Лангеншварца, точнее – вечером 24 мая 1832 года, на котором Пушкин присутствовал”, а праз тры гады ён «воскресил в своей памяти вечер 24 мая и под влиянием этого воскрешения приступил к созданию “Египетских ночей”» [49, с. 203]. У часопісе “Былое” Я. Казановіч апублікавала лісты Пятра Лаўрова, філосафа, сацыёлага, публіцыста, ідэолага народніцтва, да Рыгора Вырубавы, філосафа, сацыёлага, прыродазнаўцы, і забяспечыла іх грунтоўнымі тлумачэннямі і каментарыямі, а таксама спісам іх асноўных прац і публікацый пра іх, у чым можна бачыць водгукі яе студэнцкай цікавасці да філасофіі [50].

На самым пачатку 1920-х гг. пайшоў з жыцця Дзмітрый Аўсяніка-Кулікоўскі, літаратуразнаўца, лінгвіст, псіхалаг, культуралаг, паслядоўнік школы А. Патабні, памяці якога 10 мая 1921 г. у петраградскім Доме літаратараў прайшло жалобнае пасяджэнне. На ім з успамінамі пра выдатнага рускага вучонага і педагога выступілі, напрыклад, акадэмікі Нестар Катлярэўскі і Сяргей Альдэнбург, іншыя навукоўцы, што добра ведалі яго. Сярод паважаных прамоўцаў была і Яўлалія Казановіч, якая падзялілася з прысутнымі сваімі ўспамінамі пра знанага вучонага, што былі надрукаваны пазней у часопісе “Начала” [51]. Тэкст выступлення ўдзячнай курсісткі вельмі эмацыйны, змястоўны, павучальны і заслугоўвае чытацкай увагі сучаснага маладога пакалення.

Мы ўжо адзначалі, што Нестар Катлярэўскі займаў асаблівае месца ў лёсе Яўлаліі Казановіч. І калі яго не стала, удзячная вучаніца напісала самую аб’ёмную і змястоўную з тых, што нам вядомыя на гэты час, біяграфію свайго настаўніка і кіраўніка Пушкінскага Дома [52]. Падрабязны аповед яна завяршае характарыстыкай Н. Катлярэўскага: “Нестор Александрович был нам дорог не только как просвещённый, гуманный, обаятельно-мягкий, отзывчивый, глубоко-честный, благородный и справедливый человек, к которому каждый из нас мог приходиться со всеми своими нуждами в уверенности, что он отнесётся к ним с исключительной чуткостью и деликатностью, – Нестор Александрович был нам дорог, как такой глава и руководитель нашего учреждения, который его создал, имя которого было в своё время знаменем, привлекавшим к молодому учреждению всеобщие симпатии, доверие и уважение, который и нам давал возможность и право гордиться тем, что мы к этому учреждению принадлежим, а в совместной работе с ним и под его руководством – видеть для себя образец и высокую школу идейного труда, направленного к широкому просветительным целям” [52, с. 53].

У 1939 г. Яўлалія Казановіч выдала ў “Бібліятэцы паэта”, заснаванай Максімам Горкім, поўны збор вершаў Караліны Паўлавай (сапр. Караліна Карлаўна Яніш), чым першым каханнем, між іншым, быў Адам Міцкевіч [53]. На момант знаёмства з А. Міцкевічам Караліна Яніш “ужо пісала вершы, няблага малявала, была добра начытаная ў літаратуры, ведала некалькі замежных моў” [53, с. V]. Асабліва не засяроджваючыся на вельмі цікавай біяграфіі гэтай адметнай рускай паэтэсы сярэдзіны XIX ст., адзначым толькі, што яе першае каханне не мела шчаслівага заканчэння. Хоць Адам Міцкевіч і зрабіў ёй прапанову “рукі і сэрца”, аднак шлюб запырчыла сям’я Караліны, якая палічыла бедняка-паэта неадэкватнай пар-

тыяй, тым больш што жаніх не карыстаўся сімпатыямі рускага ўрада. Адам Міцкевіч у адказ на развітальнае пісьмо Караліны Яніш даслаў вядомы свой верш (у перакладзе В. Брусава):

*Когда пролётных птиц несутся вереницы
От зимних бурь и вьюг, и стонут в вышине,
Не осуждай их, друг! Весной вернуться птицы
Знакомым им путём к желанной стороне.
Но слыша голос их печальный, вспомни друга!
Едва надежда вновь блеснёт моей судьбе,
На крыльях радости помчусь я быстро с юга
Опять на север, вновь к тебе!*

Аднак больш яны не сустракаліся. Думаецца, Яўлалія Казановіч невыпадкова рыхтавала да чарговага выдання ў Расіі поўны збор твораў Караліны Паўлавай. Ёй, напэўна, Караліна імпанавала і як асоба, і як паэт: многія даследчыкі стылістыкі і паэтыкі К. Паўлавай адзначаюць яе захапленне экзатычнай, уражвальнай рыфмай, характэрнай для большасці сімвалістаў, а асабліва для В. Брусава. Як нам стала вядома, Яўлалія Казановіч на працягу 45 гадоў таксама пісала вершы, якія, здаецца, нідзе не друкавала. Вось невялічкі ўрывац з уступу да незавершанай юнацкай паэмы (так яна сама яе характарызуе), што быў дасланы ёй ў лісце да Сяргея Дурыліна:

*Всё, что от прошлого нам память сохранила,
Восстало сном в закатной полосе
И дивным смыслом тайну озарило,
Явив её в неведомой красе.
Восток в закате кроется стыдливо,
Как солнца луч в предутренней росе;
С последним вздохом жизненного мига
Раскрылась вновь таинственная книга...*

[9, с. 328].

У кнігу ўключана не толькі рускамоўная паэзія Караліны Паўлавай, але і яе вершы на нямецкай і французскай мовах у арыгінале, а таксама ў перакладах В. Раждзественскага. Выданне забяспечана грунтоўнымі і кваліфікаванымі каментарыямі Я. Казановіч у канцы тома (с. 406 – 446) і цікавымі ілюстрацыямі.

Пасля разгляду ўсіх пакуль што адшуканых нам прыжыццёвых публікацый Яўлаліі Казановіч варта ўзгадаць яе артыкулы і дзённікавыя запісы, надрукаваныя пасля смерці аўтаркі, а таксама завяршыць разгляд няпростага жыццёвага шляху нашай суайчынніцы. Так, у 1977 г. часопіс “Звезда” надрукаваў артыкул Яўлаліі Паўлаўны «Як быў напісаны А. Блокам верш “Пушкінскаму Дому”» [54], знойдзены ў яе асабістым архіве, што захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе (тагачасная назва), і падрыхтаваны да друку В. Са-

жыным. У ім падрабязна апісаны абставіны знаёмства Я. Казановіч са знакамітым рускім паэтам і гісторыя яго верша “Пушкінскаму Дому”, што часта ўзгадваецца ў публікацыях даследчыкаў творчасці А. Блока і гісторыі стварэння Пушкінскага Дома. Пазней В. Сажын апублікаваў невялікі фрагмент дзённікавых запісаў Я. Казановіч, у якіх пераважна зноў жа гаворка ідзе пра А. Блока, а неабходнасць іх друкавання публікатар тлумачыць тым, што гэтыя запісы – “важны дадатак да біяграфіі” паэта [5, с. 108].

Праз два гады той жа В. Сажын у выданні Пушкінскага Дома надрукаваў значна большы па аб’ёме фрагмент дзённікавых запісаў Яўлаліі Казановіч [3]. І тым не менш сёння гэта найбольшая публікацыя яе дзённікавых нататак, дзе падрабязна, храналагічна і факталагічна дакладна занатаваны падзеі 1913 – 1923 гг., звязаныя з арганізацыяй Пушкінскага Дома, фарміраваннем яго структуры, камплектаваннем фондаў, станаўленнем навукова-даследчай дзейнасці, арганізацыяй культурна-асветных мерапрыемстваў і інш. Па словах В. Сажына, “свае дзённікавыя запісы Яўлалія Паўлаўна Казановіч перапыніла ў сярэдзіне 1923 года, хаця яе служба ў Пушкінскім Доме працягвалася да канца 1929 года” [3, с. 161]. Аднак найноўшыя публікацыі пра Яўлалію Казановіч у расійскім друку дазваляюць выказаць сумненне наконт аб’ектыўнасці гэтага сцверджання. Напрыклад, Таццяна Рэзвых, філосаф, даследчыца творчай спадчыны Сяргея Дурыліна, пасля знаёмства з архіўнымі матэрыяламі Яўлаліі Казановіч напісала: “...у яе архіве захаваўся цэлы шэраг дзённікаў і мемуараў” [9, с. 279]. Таму, безумоўна, гэтая і іншая (скажам пра яе далей) творчая спадчына нашай суайчынніцы яшчэ чакае свайго даследчыка і, мы перакананыя, абавязкова здзівіць знаходкамі і адкрыццямі.

Як слушна адзначае В. Сажын у прадмове да дзённікаў Яўлаліі Казановіч, падчас працы ў Пушкінскім Доме яна “займалася апісаннем кніжных і музейных збораў, гісторыяй установы, набывала архівы, была сакратаром Н. А. Катлярэўскага, загадвала бібліятэкай (з 1913 г.)” [3, с. 161]. Чаго гэта каштавала маладой дзяўчыне, добра відаць з яе дзённікавых запісаў, якія ў Беларусі, на жаль, яшчэ не друкаваліся. Таму дазволім сабе падаць некалькі ўрыўкаў з яе тагачасных нататак: “1920 г. 29 марта. Из мусорной ямы раскапывали и добывали части архива Воронцовых и Строгановых. Спасли целый мешок столбцов 17 в. По счастью, часть архива, хранившаяся в ящиках, уцелела, и в таком виде Срезневский перевёз её к себе. Масса прекрасных старых портретов. Их берёт отдел охраны памятников для распределения по музеям...” [3, с. 166]; “9 июля. Едем с Гофманом за библиотекой Лонгинова. Отсюда везём с собою

гвозди, верёвки, рогожу. За всем этим приходилось недели полторы ежедневно ходить в совхоз, пока, наконец, удалось получить на всё наряды. <...> Как же не безумие пытаться вывезти из имения, на расстоянии 23 вёрст от станции, в самую горячую деревенскую пору, при отсутствии у крестьян лошадей, при недостатке людей, библиотеку в 17 000 томов почти” [3, с. 166]; “25 июля. Меня берёт ужас, когда я подумаю, как я управлюсь одна. Только сейчас, вечером, начали делать ящики; за целый день мне удалось зашить 4 куля (причём почти все книги для них перетаскала сама)... <...> В моём распоряжении 4 дня для упаковки почти 15 000 томов совсем одной!” [3, с. 167]; “29 июля. <...>... с моей стороны всё было готово... <...> груз довели аккуратно, вагон нагрузили благополучно, и я отдыхаю в Москве после горячих объятий, лобызаний и бездны взаимных любезностей с А. М. Козловской, которая казалась искренно растроганной всеми знаками внимания, оказанными ей представителями Пушкинского Дома. Завтра, если удастся пройти здесь по всем неизбежным мукам, еду в Петербург. Получу ли паёк, или он пропал по случаю моего опоздания! Ещё удовольствие – сапоги и платье за эту поездку – вдребезги. О, Пушкинский Дом, чем не жертвовала я для тебя! Так о сапогах ли думать!” [3, с. 167] і г. д. Або запис у нататніку Б. Мадзалеўскага: “1920 год. 15 апреля. Был с Казанович в Жилищном отделе Василеостровского Совдепа и в складе отбирал рамки и портреты для Пушкинского Дома из конфискованных квартир” [6, с. 12].

Вось пасярод такіх паўсядзённых клопатаў Яўлалія Казановіч знаходзіла час і для сур’ёзных навуковых заняткаў, апісаных намі вышэй. І тым не менш па нейкіх прычынах узаемаадносіны яе з калегамі па працы не надта складваліся, пра што мы часткова ўжо згадвалі. Новыя публікацыі ў расійскім друку таксама пацвярджаюць гэты факт. Нягледзячы на тое, што ўжо ў 1919 г. Я. Казановіч была пераведзена на пасаду бібліятэкара, а да гэтага фактычна загадвала ёю, сітуацыя не змянілася. Вось што, напрыклад, пісаў акадэмік С. Струмлілін, вучоны-эканаміст, статыстык, гісторык і сацыёлаг, Герой Сацыялістычнай Працы (1967), у “Камісію па прызначэнні персанальных, акадэмічных і пісьменніцкіх пенсій” у 1940 г.: “Яна [Яўлалія Казановіч] была ініцыятарам і правадніком у жыццё многіх пачынанняў і мерапрыемстваў маладой установы, сваімі артыкуламі яна знаёміла з ёй шырокую публіку і прапагандавала яе ў паўсядзённай прэсе, прыцягваючы гэтым шматлікія паступленні ў яе музейныя, рукапісныя і кніжныя фонды, без яе удзелу не прымалася ні адно колькі-небудзь прынцыповае рашэнне, і калі пры правядзенні ў 1919 годзе ў Пушкінскім Доме

штатаў Я. П. Казановіч не атрымала ў ім належнае ёй па праву і заслужанае ёю месца – прычыну трэба шукаць не ў ёй, а ў асабістай нядобразычлівасці да яе аднаго са складальнікаў штатаў, нядобразычлівасці, дарэчы, якая суправаджала ўсю яе як папярэднюю, так і наступную працу ў Пушкінскім Доме. І, нягледзячы на гэта, Я. П. Казановіч не пакінула працу ў любімай ёю ўстанове і працягвала служыць ёй да таго часу, пакуль знешнія абставіны не прымусілі яе пайсці з Пушкінскага Дома, адным са стваральнікаў якога яна была” [9, с. 280]. У працэсе працы над артыкуламі мы звярнулі ўвагу не толькі на гэты, але і некаторыя іншыя “дзіўныя” факты. Так, напрыклад, артыкул Яўлаліі Казановіч “Проект дипломатической депеши по поводу греческих дел, составленный Ф. И. Тютчевым в 1833 году” [47], надрукаваны ў акадэмічным зборніку ў кастрычніку 1928 г., чамусьці ператварыўся ў публікацыю самога Фёдора Цютчава: у калантыгуле артыкула і ў канцы тэксту яе прозвішча заклеена зверху прозвішчам Ф. Тютчев, набраным у той жа друкарні. У выніку атрымліваецца, што сам Ф. Цютчаў напісаў тлумачэнні да тэксту праекта свайго даклада і зрабіў пераклад яго з французскай мовы праз 55 гадоў пасля сваёй смерці. Каму і навошта спатрэбілася заклеіваць прозвішча аўтара ў 850 асобніках выдання – нам невядома. Затое ў гэты ж час пад прозвішчам Я. П. Казановіч як укладальніцы ў Ленінградзе надрукаваны зборнік “Уранія”, а да пачатку “акадэмічнай справы” 1929 г., у сувязі з чым і была арыштаваная Яўлалія Паўлаўна, было яшчэ амаль год. І пазней некаторыя аўтары “забываліся” ўпамінаць яе як даследчыцу творчасці Д. Пісарава і Ф. Цютчава.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

49. Казанович, Е. П. К источникам “Египетских ночей” / Е. П. Казанович // Звенья : Сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – III – IV. – Москва – Ленинград : АКАДЕМИА, 1934. – С. 187 – 204.
50. Казанович, Е. П. Письма П. Л. Лаврова к Г. Н. Вырубову / Е. П. Казанович // Былое. – 1925. – Кн. 2. – С. 10 – 29.
51. Казанович, Е. П. Овсяннико-Куликовский на Бестужевских курсах. Воспоминания и впечатление курсистки / Е. П. Казанович // Начала. Журнал истории литературы и истории общественной. – Петербург, 1922. – № 2. – С. 21 – 35.
52. Казанович, Е. П. Н. А. Котляревский. Краткие биографические сведения / Е. П. Казанович // Памяти Нестора Александровича Котляревского. 1863 – 1925. – Ленинград : Сотрудники Пушкинского Дома, 1926. – С. 35 – 53.
53. Павлова, К. К. Полное собрание стихотворений / К. К. Павлова; ред. текста и прим. Е. П. Казанович. – Ленинград : Сов. писатель, 1939. – XXVI, 452 с.
54. Казанович, Е. П. Как было написано А. Блоком стихотворение “Пушкинскому Дому” / Е. П. Казанович; публ. и прим. В. Сажина // Звезда. – 1977. – № 10. – С. 199 – 201.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

ТРАКТОЎКА ВОБРАЗАЎ ДЗЯРЖАЎНЫХ ДЗЕЯЧАЎ ЧАСОЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У БЕЛАРУСКІМ ЖЫВАПІСЕ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX – XXI ст.

У артыкуле разглядаюцца мастацкія асаблівасці жывапісных твораў другой паловы XX – XXI ст., якія прысвечаны вобразам знакамітых дзяржаўных дзеячаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Аўтар вызначае жанравую прыналежнасць твораў, акрэслівае кола гістарычных персанажаў, да якіх звярталіся беларускія жывапісцы, паказвае стылёвыя адметнасці трактоўкі вобразаў. Для вызначэння сутнасных асаблівасцей твораў станковага жывапісу ўводзяцца тэрміны, што найбольш поўна раскрываюць характар падыходу ў стварэнні гістарычнага вобраза: *метафарычны і рэпрэзентатыўны*. Таксама закранаюцца пытанні мастацкай вартасці даследаваных твораў.

Ключавыя словы: *станковы жывапіс, гістарычны вобраз, мастацкі вобраз, рэпрэзентатыўны жывапіс, метафарычны жывапіс*.

This article reviews artistic features of pictorial pieces dated late XX – XXI centuries, which are dedicated to images of famous statesmen at the time of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish – Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita). The author defines the genres to which these works belong, outlines the circle of historical personalities to whom Belarusian painters turned, and depicts style peculiarities of image interpretation. To designate essential features of easel painting pieces, a number of terms are suggested which reveal, as much as possible, the character of the approach in creation of a historical character: *metaphorical and representative*. The article also touches upon issues of artistic value of the works.

У гісторыі Беларусі адным з найважнейшых перыядаў з’яўляюцца часы Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Яны былі вызначальнымі для станаўлення беларускага грамадства, этнасу, культуры. Іх значэнне абумоўлена дзейнасцю славурых кіраўнікоў дзяржавы, палітыкаў і ваенных дзеячаў. Шырока вядомы імёны Міндоўга, Гедыміна, Вітаўта, Давыда Гарадзенскага, Канстанціна Астрожскага, Льва Сапегі, шматлікіх прадстаўнікоў роду Радзівілаў і іншых, без каго гісторыя нашай Бацькаўшчыны выглядала б няпоўнай. Прыклад славурых асоб абуджае гістарычную памяць і нацыянальную свядомасць, пачуццё грамадзянскага гонару, засцерагае ад паўтарэння памылак мінулага.

Часы Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай заўсёды прыцягвалі ўвагу сучасных мастакоў-жывапісцаў, якія не аднойчы звярталіся да гістарычных вобразаў. Аднак у айчынным мастацтвазнаўстве гэтая тэма грунтоўна не даследавалася, хоць існуе пэўная колькасць публікацый у перыядычных выданнях, што ўтрымліваюць інфармацыю пра аўтарства, назву твора, год стварэння і тэхніку выканання. Больш поўнае ўяўленне даюць апісанні твораў, рэпрадукцыі, якія можна сустрэць у манаграфіях, прысвечаных асобным мастакам, у шэрагу каталогаў і даведнікаў, электронных рэсурсаў. Часткова праблема гістарычнага вобраза закраналася ў навуковым даследаванні “Белорусская портретная живопись второй половины XX – начала XXI веков” (2012) А. Мядзвецкага [2]. Таму сёння вызначэнне асаблівасцей трактоўкі вобразаў дзяржаўна-палітычных, ваенных дзеячаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у беларускім выяўленчым мастацтве бачыцца актуальным.

Пры комплексным вывучэнні твораў, прысвечаных вобразам значных ваенных і палітычных дзеячаў, варта згадаць пра наяўнасць іншай групы гістарычных асоб, якую прадстаўляюць асветнікі, культурныя і духоўныя дзеячы, сярод іх, напрыклад, Францыск Скарына*. Абедзве групы твораў маюць шмат агульнага ў падыходах да вырашэння тэмы, але існуюць і пэўныя адрозненні, што звязана са спецыфікай дзейнасці гістарычных герояў, якая і вызначыла адпаведныя трактоўкі.

Вобразы ваенна-палітычных і дзяржаўных дзеячаў у беларускім жывапісе прайшлі складаны шлях развіцця. У адрозненне ад вобразаў асветнікаў, кола прадстаўленых асоб тут значна шырэйшае. Заўважаецца невялікая перавага выяў князя Вітаўта, але яна непараўнальная з вобразам Скарыны, які ўпэўнена пераважае сярод вобразаў асветнікаў. Беларускія мастакі прысвяцілі шмат твораў Гедыміну, Міндоўгу, Ягайлу, Альгерду, Давыду Гарадзенскаму, Льву Сапегу, Канстанціну Астрожскаму, Стэфану Баторыю, Радзівілам; распрацоўвалі таксама жаночыя гістарычныя вобразы: Боны Сфорцы, Барбары Радзівіл, Анастасіі Слуцкай.

Самым распаўсюджаным жанрам у паказе асоб дзяржаўных дзеячаў з’яўляецца *парадны партрэт*. Менавіта яго старажытныя ўзоры паслужылі зыходнай кропкай для мастацкіх – кампазіцыйных, пластычных, каляровых – пошукаў сучасных беларускіх мастакоў. Знакамітыя прыклады абумовілі адпаведную канцэпцыю адлюстравання. Існуюць творы, выкананыя

* Гэтай тэме быў прысвечаны артыкул “Вобраз Францыска Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст.” **Глеба Герасімава**, змешчаны ў жнівеньскім нумары “Роднага слова” за 2013 г. – *Заўвага рэд.*

**Юрый
Каралевіч.
Леў Сапега.**
2007 – 2010 гг.
Палатно, алей.

ў традыцыях сармацкага партрэта, рыцарскага параднага партрэта XVII – XVIII стст.: “Мікалай Радзівіл Сіротка” (2005) У. Тоўсціка, серыя “Рэмінісцэнцыя” (2007 – 2011) Ю. Каралевіча, “Багуслаў Радзівіл” (2008) А. Марачкіна, “Радзівіл Міхаіл Чорны” (1993) Г. Ціхановіча і інш. Характэрнай кампазіцыйнай асаблівасцю трактоўкі такіх партрэтаў з’яўляецца паказ мадэлі ва ўвесь рост, радзей пакаленна, па пояс, аплечна ці пагрудна. Звычайна герой павернуты ў фас або ў тры чвэрці, упэўнена і цвёрда трымаецца на расстаўленых на шырыню плеч нагах. Некаторыя асобы абапіраюцца на крыху сагнутую нагу, пастаўленую на нейкі прадмет, у іншых выпадках яна адстаўлена, што падкрэслівае ганарлівы характар персанажа.

Важнай асаблівасцю з’яўляецца шырокае ўвядзенне прадметнага антуражу, які адлюстроўвае характар дзейнасці асобы. У гэтым плане вельмі паказальная серыя твораў “Рэмінісцэнцыя” (15 партрэтаў) мастака Ю. Каралевіча, дзе амаль кожны дзеяч трымае зброю: шаблю, меч, сякеру, дзіду, шчыт. Таксама гэта могуць быць сімвалы ўлады – берла* і яблык. Героі звычайна апрануты ў даспехі, што падкрэслівае іх ваенную дзейнасць: князі Міндоўг, Кейстут, Гедымін, Альгерд, Вітаўт, Радзівіл Чорны. Іншыя, як Я. Радзівіл, Л. Сапега, К. Астрожскі, С. Баторый,

* **Берла** – скіпетр, сімвал улады ў выглядзе жазла, упрыгожанага каштоўнымі камянямі і разьбой, выкарыстоўваўся яшчэ фараонамі. – *Заўвага рэд.*

М. Радзівіл Сіротка, паказаны ў шыкоўных магнацкіх мантыях, жупанах, кафтанах з паясамі, што нагадваюць пра шляхетны статус.

У творах “Мікалай Кшыштаф Радзівіл Сіротка” і “Леў Сапега” Ю. Каралевіча выкарыстаны распаўсюджаны прыём паказу атрыбутаў, што ўказваюць на род заняткаў асобы. У першым партрэце побач з героем на стала размяшчаюцца кнігі, глобус, папяровы скрутак. Гэтыя рэчы раскрываюць асобу асветніка, мецэната, грамадскага дзеяча. У другім творы да падобных атрыбутаў дадаецца чарніліца з пяром, якая падкрэслівае заканатворчую дзейнасць Льва Сапегі. Акрамя гэтага, калі глядачу герой партрэта невядомы, дзякуючы створанаму мастаком прадметнаму асяродку ён можа прыкладна зразумець, у якую эпоху той жыў. Так, напрыклад, выява глобуса нагадвае, хутчэй за ўсё, пра эпоху Адраджэння.

Другі план на карцінах звычайна нешматслоўны. У некаторых партрэтах дастаткова часта сустракаюцца белыя, класічныя калоны з добра прамалаяванымі канелюрамі альбо драпіроўкі з вялікімі спадальнымі складкамі, што нагадваюць кулісы. Дзякуючы лаканічнасці яны ўдала ўпісваюцца ў прастору, уваходзяць ва ўзаемадзеянне з фігурамі.

Як вядома, мастацкія сродкі выразнасці – гэта сістэма выяўленчых элементаў і прыёмаў, што выкарыстоўваюцца мастаком для перадачы зместу твора. Да іх адносяцца: кампазіцыя, лінейная і святлопаветраная перспектыва, прапорцыі, святлоценная мадэліроўка, каларыт, фактура і інш. Дадатковымі сродкамі выразнасці з’яўляюцца элементы, што звычайна выконваюць дапаможную ролю ў раскрыцці зместу твора – надпісы, тэкставыя ўстаўкі, ганаровыя стужкі, манаграмы і гербы, шырока ўжываныя ў плакатнай, кніжнай і станковай графіцы. Аднак гаварыць тут пра перайманне графічнай спецыфікі нельга. Вядома, што беларускі парадны партрэт мае даўнюю традыцыю выкарыстання дапаможных сродкаў. Ідучы па шляху слаўтых сармацкіх партрэтаў, сучасныя беларускія творцы ў рашэнні, па сутнасці, адной і той жа задачы ўдалага паказу вобраза свядома выкарыстоўваюць шрыфты, гербы і іншую атрыбутыку, скіраваную на больш шырокае і падрабязнае яго раскрыццё. Ва ўсе часы годная падача гістарычнай асобы, паказ яе значнасці з’яўляліся асноўнай ідэйнай дамінантай вобраза.

Адны з самых распаўсюджаных дадатковых сродкаў выразнасці – увядзення ў прастору палатна альбо рамы шрыфтавыя ўстаўкі і геральдычныя знакі. Яны шырока прадстаўлены надпісамі факталагічнага, пазнавальнага характару, з інфармацыяй пра род дзейнасці і біяграфію

асобы: імёны, мянушкі, прозвішчы, гады жыцця, пасады. Надпісы звычайна суседнічаюць з геральдыкай і разам змяшчаюцца на лакальным цёмным фоне ў верхнім левым альбо правым куце. Мастакі выкарыстоўвалі яе дзеля паказу і пацвярджэння радавiтасцi, вялiкай значнасцi гiстарычнай асобы. Такiм чынам, гербавая выява з'яўляецца складовай часткай сiстэмы дадатковых сродкаў выразнасцi, што прысутнічаюць у даследаваных творах. Выкарыстоўвачы гэтыя сродкі, мастакi iмкнулiся найлепшым чынам прадставiць асобу, паказаць яе ролю i дамагчыся як мага большага патрыятычна-выхаваўчага ўплыву на глядача.

Названыя асаблiвасцi трактоўкi выразна праявлiся ў творы “Мiкалай Радзiвiл Сiротка” (2005) У. Тоўсцiка. Кампазiцыя цалкам вырашана ў стылiстыцы найлепшых узораў парадных партрэтаў еўрапейскiх майстроў XVII ст. Мастак свабодна валодае аб'ёмам i ўдала спраўляецца з праблемай размяшчэння фiгуры ў прасторы. Сярод палацавай залы паўстае ў поўны рост постаць славутага ваеннага дзеяча. Мастак падае яго нязмушана, досыць свабодна: адна нага стаiць упэўнена, другая расслаблена адстаўлена ўбок. Мiкалай Радзiвiл паказаны ў даспехах, за яго спiнаю на стала ляжаць скрутак з пячаткай, шлем з плюмажам з белага пер'я. Вельмi цiкава i па-мастацку вытанчана аўтар трактуе такую важную частку рыштунку, як даспехi. Яны падкрэслена матэрыяльныя, выяўляюцца толькi дзякуючы водблiскам святла, у месцах найбольшай выпукласцi формы. Iх выразнасць удала падкрэслiваюць разнастайныя дробныя зашпiлькi, раменьчыкi, заклёпкi. Усё гэта шматстайнае начынне зусiм не перашкаджае твару, на якi звернута асаблiвая ўвага. Партрэтныя формы лёгка i рэалiстычна прамадэлараваны. У позiрку героя адначасова адчуваюцца як унутраная згода, стрыманасць i душэўны спакой, так i ўпэўненасць, пачуццё ўласнага гонару, розум. Iнтэлігентнасць i высокi грамадскi статус асобы падкрэслiваюць акуратна пастрыжаная барада з крыху закручанымi вусамi i зграбная рука з тонкiмi доўгiмi пальцамi, што трымае берла. Мастак свядома выкарыстоўвае дадатковыя сродкi выразнасцi. На партрэце прысутнічаюць герб, рэпрэзентатыўныя тэксты. Усю значнасць постацi падкрэслiвае лаканiчны, вырашаны ў зеленаватым каларыце фон. Менавіта такая рыса, як цэльнасць, вельмi характэрная для фону гэтага, а таксама для большасцi iншых партрэтаў рэпрэзентатыўнага характару. Ён вырашаецца ў асноўным цёмным, дзесьцi амаль чорным тонам, удала выяўляе багатыя на дэталi постацi. Колер фону звычайна мае сiнявата-зеленаватыя, вохрыста-карычневыя адценнi, што спрыяюць ад-

Уладзiмiр
Тоўсцiк.
Мiкалай
Радзiвiл
Сiротка.
2005 г.
Палатно, алей.

чуванню часовай адлегласцi памiж персанажам i глядачом.

Вобразы дзяржаўна-палiтычных i ваенных дзеячаў валодаюць устойлiвымі псiхалагiчнымi характарыстыкамi. Асобы паўстаюць грознымi, мужнымi, сур'ёзнымi, напружанымi, непакiсенымi духам, упэўненымi ў сабе i нават ваяўнiчна-напышлiвымi, адчуваецца, што ў любы момант яны гатовы пайсцi супраць ворага цi перайсцi да iншых рашучых дзеянняў. Галоўныя рысы, што аб'ядноўваюць амаль усе вобразы партрэта, незалежна ад кампазiцыйных форм i жанраў, – пачуццё асабiстай выключнасцi i патрыятызм. Характэрная i прадстаўнiчасць у паказе мадэлі, якая падкрэслiвае высокае грамадскае становiшча. Гэта праяўляецца ва ўпэўненай паставе фiгуры, крыху прыўзнятай галаве, годным позiрку, мiмiцы (нахмураныя бровы, востры, крыху з прыжмурам позiрк). Узмацняюць, падкрэслiваюць выразнасць, сур'ёзнасць партрэтных вобразаў даўгiя насы, бароды i вусы. Вялiкую ролю адыгрываюць таксама прадметы, што дапаўняюць псiхалагiчныя характарыстыкi i раскрываюць высокi сацыяльны статус асоб: амунiцыя i зброя (меч, дзiды, шчыты, даспехi), сiмвалы ўлады (берла, яблык, карона) i iншы антураж.

Заканчэнне будзе.

Глеб ГЕРАСИМАЎ,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступiў у рэдакцыю 08.04.2014 г.

ІНТЭР'ЕРЫ ЗАМКА РАДЗІВІЛАЎ У НЯСВІЖЫ XVI – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ ст. У ГІСТАРЫЧНЫХ КРЫНІЦАХ, НАВУКОВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ І ЛІТАРАТУРЫ

УДК: 728.82.05(476.1-21):930.2 + 747.03:728.82(476.1-21):930.2

Упершыню прааналізаваны гістарычныя крыніцы, зроблены гістарыяграфічны агляд і складзена бібліяграфія па тэме інтэр'ераў замка Радзівілаў у Нясвіжы XVI – першай трэці ХХ ст. Актуальнасць пытання інтэр'ернага насычэння галоўнай радзівілаўскай рэзідэнцыі звязана з заканчэннем рэстаўрацыйна-аднаўленчых работ і стварэннем экспазіцыі у будынках замкавага комплексу. Матэрыял публікацыі можа быць карысным як для рэканструкцыі інтэр'ераў замкавага комплексу розных гістарычных перыядаў, так і ў пошуку прадметаў, што паходзяць з замкавых збораў, з мэтай стварэння віртуальнай калекцыі страчанай спадчыны Нясвіжскага замка, а з цягам часу, магчыма, і вяртання рарытэтаў у адноўленыя залы палаца.

Ключавыя словы: *даследаванні, дэкаратаўны, замак, інвентар, інтэр'ер, калекцыі, крыніцы, нясвіжскі, Радзівілы, рэзідэнцыя.*

In this article the historical sources were analysed, the historiographical survey was made and a bibliography compiled relating Radziwill castle interiors in Nyasvizh XVI – early XX centuries. Topicality of the matter of the interior saturation of the main Radziwill residence is connected with the end of restoration works and the creation of interior exhibits in the buildings of the castle complex. The publication material may be useful both for the reconstruction of the interiors of the castle complex at different historical periods, and for the search of items originating from the castle collections, in order to create a virtual collection of the lost heritage of Nyasvizh castle, and over time, to return rarities into restored rooms of the palace.

Сярод разнастайных тэм, звязаных з гісторыяй Нясвіжскага замка Радзівілаў, асаблівай увагі заслугоўвае пытанне стварэння замкавых інтэр'ераў, іх стылістыкі, рухомага ўбрання, якія на працягу стагоддзяў не толькі падтрымлівалі асаблівы каларыт і непаўторнасць галоўнай рэзідэнцыі аднаго з самых выбітных родаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, але і служылі злучальным звяном пераемнасці стыляў, моды і густаў Заходняй і Усходняй Еўропы.

З часам змяняўся знешні выгляд замкавага комплексу, колькасць пабудоў на замкавым дзядзінцы, а адпаведна і колькасць асобных залаў і пакояў у іх. Так, А. Цеханавецкі (А. Ciechanowiecki) згадваў, што ў пачатковы перыяд гісторыі замка “было 106 залаў і пакояў” [1, с. 21]. Гэтая ж колькасць прасочваецца і ў інвентары 1658 г. Згодна з Б. Таўрагінскім (В. Таурогінский), у міжваенны час у палацы налічвалася ўжо 168 пакояў [2, с. 213]. Змянялася таксама функцыянальнае прызначэнне памяшканняў, аздабленне інтэр'ераў і іх прадметнае напаўненне.

Асноўнымі крыніцамі па вывучэнні замкавых інтэр'ераў канца XVI – XVIII ст. з'яўляюцца інвентары і вопісы маёмасці, што складаліся ў гэты перыяд у сувязі са смерцю ўладальнікаў ці зменаў гараднічых, чым тлумачыцца іх нерэгулярнасць. Нагляд за замкавым комплексам даручаў гараднічаму губернатар (і адначасова эканом) Нясвіжскага княства [3, с. 33]. З апошняй чвэрці XIX ст. інфармацыя пра інтэр'еры фрагментарна адлюстроўваецца ў рэестрах замкавай маёмасці, дамовах, рахунках, перапісцы і іншых дакументах, звязаных з правядзеннем

будаўніча-рэстаўрацыйных работ. Складанасць для даследчыкаў уяўляе не толькі каласальны аб'ём архіўнага матэрыялу, напісанага на польскай, французскай, лацінскай, нямецкай, рускай мовах, але і яго раскіданасць па розных установах Беларусі, Польшчы, Літвы, Расіі, Германіі і Фінляндыі. У сувязі з гэтым першасную значнасць набываюць даследаванні радзівілаўскага архіўнага фонду. Гістарыяграфія архіва Нясвіжскай ардынацыі падрабязна разгледжана ў дысертацыйнай працы А. Латушкіна [4]. У плане даследавання інтэр'ераў цікавасць уяўляюць публікацыі А. Галубовіч, прысвечаныя складу архіва Радзівілаў-Вітгенштэйнаў у Бундэсархіве Германіі [5], В. Мікульскага (W. Mikulski), што ўтрымліваюць звесткі пра беларускія замкі па інвентарах, якія захоўваюцца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве (ГАСА) [6]. Дакументы, якія тычацца гісторыі інтэр'ераў Нясвіжскага замкавага комплексу, часткова апублікаваныя Т. Бернатовіч (Т. Bernatowicz) выдаў рэестры замкавай маёмасці 1626 і 1650 гг. і інвентары замка 1658, 1673 гг. [3]. Ва ўступным артыкуле ён пералічвае архіўныя крыніцы ГАСА па інтэр'ерах Нясвіжскага замка канца XVI – пачатку XVII ст. С. Трухім (S. Truchim) надрукаваў рукапіс сведкі візіту ў Нясвіж караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага ў 1784 г., што ў міжваенны перыяд знаходзіўся ў бібліятэцы Рачынскіх у Познані [7]. Лічбавыя копіі некалькіх каталогаў XVI – XIX стст. музейных каштоўнасцей з Нясвіжскага замка, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь, выдадзены ў выглядзе электроннай публікацыі ў рамках міжнароднага праекта ЮНЕСКА

па віртуальнай рэканструкцыі дакументальнай спадчыны і бібліятэкі Нясвіжскай ардынацыі [8]. Рээстр рухомых рэчаў Нясвіжскага замка 1790 г. у перакладзе на беларускую мову апублікаваны С. Рыбчонкам і У. Свяржынскім [9]. Інвентар замка 1834 г. у перакладзе на рускую мову У. Пярвышына ўключаны ў гісторыка-архіўныя і бібліяграфічныя даследаванні архітэктурнага праекта палацава-паркавага ансамбля XVI – XVIII стст. [10]. Т. Сулержыская (Т. Sulerzyska) надрукавала інвентар калекцыі радзівілаўскіх партрэтаў XVII ст. [11], Н. Высоцкая – каталог партрэтаў 1928 г. [12]. Асобныя дакументы па гісторыі роду Радзівілаў, Нясвіжа, Нясвіжскага замка і яго напаўнення сабраны ў справаздачах Інстытута гісторыі НАН Беларусі па інавацыйным праекце, у рамках якога ажыццяўлялася складанне зводу дакументальных звестак для правядзення рэстаўрацыйных работ на аб'ектах Нясвіжа, уключаных у Спіс сусветнай спадчыны ЮНЕСКА. Матэрыялы даследаванняў большай часткай не выдадзеныя, асобнікі справаздач захоўваюцца ў архівах Інстытута гісторыі НАН Беларусі і Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж”.

Асобную групу крыніц па названай тэме складаюць дзённікі, мемуары, дыярыушы, успаміны прадстаўнікоў роду Радзівілаў, а таксама іх сучаснікаў. Неабходна адзначыць, што нягледзячы на досыць вялікую колькасць дакументальных помнікаў гэтага напрамку, дзе змешчана інфармацыя пра Радзівілаў, толькі некаторыя з іх утрымліваюць звесткі пра інтэр’ернае напаўненне замкавых апартаментнаў. Найбольш цікавыя ў гэтым плане дзённікі Марыі Дароты дэ Кастэлян Радзівіл (1840 – 1915), якая актыўна ўдзельнічала ў аднаўленні замка ў 70 – 80-я гг. XIX ст. і кіравала працай па стварэнні інтэр’ераў большасці залаў і пакояў [13], а таксама мемуары і ўспаміны асоб, якія наведвалі замак у розныя часы і сталі сведкамі яго пышнасці і хараства або, наадварот, заняпаду і запусцення. Большасць гэтых матэрыялаў адносіцца да XIX ст. Цікавую інфармацыю пра некаторыя замкавыя інтэр’еры да 1812 г. з пералікам асобных твораў жывапісу і габеленаў знаходзім ва ўспамінах А. Вэйлы [14]. Ф. Булгарын (1789 – 1859), які гасцяваў у Нясвіжы ў Дамініка Радзівіла (1786 – 1813), з захапленнем апісаў стан княжацкіх стайняў, але пра пышнасць замкавых інтэр’ераў пакінуў толькі кароткую згадку [15, с. 354]. Э. Катлубай (Е. Kotlubaj) (1822 – 1879), У. Сыракомля (1823 – 1862), П. Шпілеўскі (1823 – 1861) сталі сведкамі занябанасці і заняпаду родавага гнязда Радзівілаў пасля Айчыннай вайны 1812 г. Маючы доступ да замкавага архіва, яны ў сваіх працах не толькі адлюстравалі асабістыя ўражанні пра

стан замка і яго калекцыі, але і апісалі інтэр’еры больш ранняга перыяду. У. Сыракомля пры разглядзе карціннай галерэі выкарыстаў інвентары 1658 і 1770 гг. [16]. У Э. Катлубая знаходзім апісанне пышных замкавых інтэр’ераў, падрыхтаваных да візіту караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага ў 1784 г. [17]. П. Шпілеўскі карыстаўся інвентаром 1659 г., а таксама апісваў замак часоў Караля Станіслава Радзівіла (Пане Каханку) [18]. А. Ельскі (1834 – 1916), які наведваў Нясвіжскі замак два разы, у 1880 і 1905 гг., стаў відавочцам адраджэння вотчыны Радзівілаў. Калі ў яго першы візіт у замак жылымі былі толькі каля дзесяці пакояў, то ў пачатку XIX ст., калі ён прыехаў у Нясвіж па запрашэнні Марыі Дароты дэ Кастэлян Радзівіл, аглядзеў ужо каля ста апартаментнаў, што былі выдатна абсталяваны, а таксама вернутую з Эрмітажа радзівілаўскую скарбніцу. Пры вывучэнні тэмы інтэр’ераў Нясвіжскага замка каштоўнымі ўяўляюцца даследаванні дзейнасці Урэцкай мануфактуры А. Ельскага: апублікаваныя малюнкi яе вырабаў даюць уяўленне пра люстэркі, туалетныя столікі і іншыя прадметы інтэр’еру, што ўпрыгожвалі залы Нясвіжскага замка [19]. Т. Трыплін (Т. Tripplin) (1812 – 1881) распавядаў пра збройную залу ў Верках, куды трапіла значная частка Нясвіжскага арсенала, а таксама карціны і скульптуры з нясвіжскай рэзідэнцыі Радзівілаў [20]. Агульныя звесткі пра замак можна знайсці ў А. Кіркора (1818 – 1879) [21]. Замкавыя інтэр’еры 30-х гг. XX ст. знайшлі адлюстраванне таксама ў працах Б. Таўрагінскага (В. Taurogiński) [2]. Разам са звесткамі, атрыманымі ў выніку асабістых наведванняў замкавых апартаментнаў, аўтар пасылаецца на архіўныя матэрыялы і працы папярэдніх даследчыкаў: У. Сыракомлі, Э. Катлубая, С. Трухіма. Б. Таўрагінскі акцэнт уе ўвагу на асобных залах – гетманскай, партрэтнай, каралеўскай і іншых, пры гэтым паказвае месцазнаходжанне і папярэдняе прызначэнне некаторых з іх. В. Катаеў (1897 – 1986) аглядаў інтэр’еры замка ў 1939 г. Цікавымі з’яўляюцца пакінутыя пісьменнікам успаміны пра паляўнічую, рыцарскую залы, кабінет князя [22].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Ciechanowiecki, A. S.** Nieśwież międzynarodowy ośrodek kultury na Białorusi / A. S. Ciechanowiecki. – Warszawa, 1994. – 48 s.
2. **Taurogiński, B.** Z dziejów Nieświeża / B. Taurogiński. – Warszawa : Druk. Bogatela, 1937. – 286 s.; **Taurogiński, B.** Nieśwież / B. Taurogiński. – Warszawa, 1937. – 70 s.
3. **Bernatowicz, T.** Monumenta variis radivillorum. Wyposażenie zamku nieświeżskiego w świetle źródeł archiwalnych. Część I : XVI – XVII wieku / T. Bernatowicz. – Poznań, 1998.
4. **Лагушкін, А. М.** Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у канцы XVIII – першай палове XX стст. : дыс. ... канд. гіст.

наук : 05.25.02 / А. М. Латушкін // Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2007. – 296 с.

5. **Голубович, А. К.** Архив Радзивиллов-Витгенштейнов в Бундесархиве / А. К. Голубович // Архивы і справаводства. – 2005. – № 6. – С. 96 – 100; **Голубович, А.** “Портреты во весь рост – 76 наименований”. Впервые изучены радзивилловские архивы, находящиеся в Германии / А. Голубович // Советская Белоруссия. – 2006. – 6 июня.

6. **Mikulski, W.** Opisy zamków białoruskich z inwentarzu dóbr przechowywanych w Archiwum Radziwiłłów w Archiwum Głównym Akt Dawnych / W. Mikulski, J. Zawadzki. – Warszawa, 1999.

7. **Truchim, S.** Wizyty królewskie / S. Truchim. – Poznań : Spółka pedagog, 1926. – 39 s.

8. **Документальное наследие Радзивиллов** [Электронный ресурс] : (реестры библиотечных и музейных собраний Несвижской ординации) / Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, Нац. ист. архив Беларуси [и др.]. – Минск, 2009.

9. **Рыбчонак, С.** Інтэр’еры Нясвіжскага замка. Рэестр рухомых рэчаў у Нясвіскім замку, якія засталіся па памерлым я(сна)в(яльможным) кн(я)зю я(го)м(ась)ці Каролю Радзівілу, ваяводзе віленскім / С. Рыбчонак, У. Сьвяржынскі // Спадчына. – 1996. – № 6. – С. 263 – 280.

10. **Замок во второй четверти XIX в.** (по данным инвентаря 1834 г.). Историко-архивные и библиографические исследования // Архив УП “Проекстреставрация”; автор исторических исследований В. Н. Первышин. Архитектурный проект дворцово-паркового ансамбля XVI – XVIII вв. в г. Несвиже. – Объект 97.064. – Раздел I. – Часть 3. – Минск, 1999. – 102 с.

11. **Sulerzyska, T.** Inwentarz galerii obrazów Radziwiłłów z XVII wieku / T. Sulerzyska // Biuletyn Historii Sztuki. – Warszawa, 1961. – Z. 3. – S. 267 – 284.

12. **Высоцкая, Н.** О каталоге несвижских портретов 1928 г., хранящемся в Центральном государственном историческом архиве Украины в Киеве / Н. Высоцкая // Нясвіжскія зборы Радзівілаў : іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання : Вяртанне. Кн. 7 / Беларус. фонд культуры, Нац. цэнтр па архівах і справаводстве, Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, Беларус. НДІ дакументазнаўства і архіўнай

справы; рэдкал. : А. В. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БФК, 2002. – С. 43 – 73.

13. **Radziwiłł, Marie Dorothea Elisabeth de Castellane Dix jours à travers le pays de mes ancêtres** / Princesse Radziwiłł, née Castellane. – Provence : Plon-Nourrit, 1912. – 48 p.

14. **Korespondencja. Papiery Pana Ambrożego** // Athenaeum. – Wilno. – 1845. – T. 6. – S. 190 – 194.

15. **Булгарин, Ф. В.** Воспоминания / Ф. В. Булгарин. – М. : Захаров, 2001. – Часть третья. Гл. III. – С. 335 – 392.

16. **Syrokomla, W.** Wędrowki po moich niegdyś okolicach : wspomnienia, studia historyczne i obyczajowe / W. Syrokomla. – Wilno : J. Zawadzki, 1853. – 248 s.

17. **Kotlubaj, E.** Galeria nieświezka portretów radziwiłłowskich / E. Kotlubaj; drewnoryty M. Starkmana. – Wilno, 1857. – 602 s.

18. **Шпилевский, П. М.** Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П. М. Шпилевский; предисл., текстол. подгот., прим. и коммент. С. А. Кузнецовой. – Минск : Беларусь, 2004. – С. 63 – 80.

19. **Jelski, A.** Nieśwież radziwiłłowski przed ćwierć wiekiem a dziś (Rok 1905) / A. Jelski. – Petruburg : Drukarnia K. Piętkowskiego, 1908. – 16 s.

20. **Tripplin, T.** Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, odbyty 1856 roku / T. Tripplin. – Wilno, 1858. – T. I. – S. 177 – 184.

21. **Киркор, А.** Очеркъ VIII : Въ Белорусскомъ Полесье / А. Киркор // Живописная Россия : Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении : Литовское и Белорусское Полесье : репринт. воспроизведение изд. 1882 г. – Минск : БелЭн імя П. Броўкі, 1994. – 496 с.

22. **Катаев, В. П.** Два замка (Из путевых заметок) / В. П. Катаев // Правда. – 1939. – 5 нояб.; **Катаев, В. П.** По западной Белоруссии : путевые заметки / В. П. Катаев // Собрание сочинений : в 9 т. – М. : Худож. лит., 1971. – Т. 8; **Катаев, В. П.** По западной Белоруссии : путевые заметки / В. П. Катаев // Почти дневник. – М. : Сов. Россия, 1978. – С. 161 – 185.

Галіна КАНДРАЦЬЕВА,
аспірантка

Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 12.06.2014 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

СНЕЖАНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 61, 76.

22 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Ніны Юдзёніч (1924 – 2010), музыказнаўцы, педагога

24 снежня – 230 гадоў з дня нараджэння Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага (сапр. Адам Чарноцкі; 1784 – 1825), славяназнаўцы, пачынальніка беларускай, польскай, рускай і ўкраінскай археалогіі, фалькларыстыкі, этнаграфіі і дыялекталогіі

110 гадоў з дня нараджэння Алеся Дудара (сапр. Дайлідовіч; 1904 – 1937), паэта, крытыка, перакладчыка. Пад псеўданімам Тодар Глыбоцкі выступаў як тэатральны крытык

90 гадоў з дня нараджэння Антаніны Бяловай (1924 – 1993), мастака кіно, жывапісца, заслужанага работніка культуры Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Мудрогіна (1924 – 1994), мастака, жывапісца

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Голышавай, жывапісца

60 гадоў з дня нараджэння Сяргея Рублеўскага, празаіка, паэта

25 снежня – 180 гадоў з дня нараджэння Нікадзіма

Селівановіча (1834 – 1919), беларускага і рускага жывапісца, педагога

110 гадоў з дня нараджэння Алены Лагоўскай (1904 – 1981), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Таццяны Сцяшковіч (1904 – 1986), мовазнаўцы, заслужанай настаўніцы Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Міхася (Майсея) Чавускага (1904 – 1984), празаіка, драматурга

27 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Валянціна Зуба (1914 – 1980), празаіка, драматурга, фельетаніста

29 снежня – 80 гадоў з дня нараджэння Віктара Тарасава (1934 – 2006), акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

30 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Зэліка Аксельрода (1904 – 1941), паэта. Пісаў на ідыш

31 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Паўлюка Шукайлы (1904 – 1939), паэта, празаіка, крытыка

* * *

90 гадоў таму выйшаў у свет штомесячны часопіс для дзяцей і падлеткаў “Бярозка”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МЕНСКАЯ ГРАМАТА

З ГІСТОРЫІ АДНАГО ДАКУМЕНТА

Партрэт караля Жыгімонта III Вазы.
Нямецкая гравюра XVII ст. з калекцыі
Ігара Сурмачэўскага.

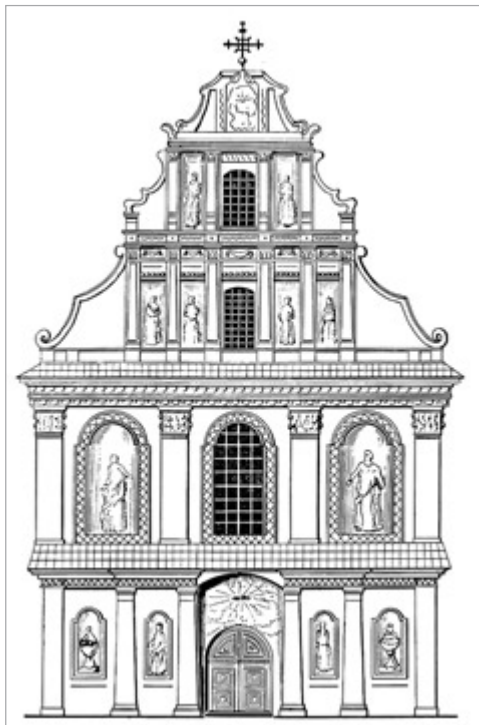
Зіма 1617 года была такой цёплай, што ў Інфлянтах завітнелі вішні, а на Русі “балота было вялікае аж да калена”. Нягледзячы на зіму, у лютаўскай Варшаве па-веснавому імжыў невялікі дожджык. Прайшло крыху больш за дваццаць гадоў, як маладая сталіца прызвычалася да новай ролі, што адвёў ёй кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт III. Стары Кракаў, калыску Кароны і сталіцу Ягелонаў, кароль пакінуў пасля вялікага пажару на Вавелі ў 1596 г., пераехаўшы ў варшаўскую рэзідэнцыю Пястаў, вядомую з 1410 г. Так было бліжэй да сэрца Вялікага Княства Літоўскага – Вільні, бо ён яшчэ і вялікі князь літоўскі. Так бліжэй і да Стакгольма, бо ён і кароль шведскі на сваёй Радзіме.

Планы ў нашчадка шведскай дынастыі Вазаў і прадаўжальніка польскай лініі Ягелонаў былі грандыёзныя: аб’яднаць пад сваёй каронай тры наймацнейшыя на той час дзяржавы – Швецыю, Рэч Паспалітую і Масковію. Тры залатыя кароны на сінім полі. На гербе Швецыі яны вядомыя з XIV стагоддзя. Летапісцы ў гэтым геральдычным знаку бачылі і Святую Тройцу, і Трох Каралёў, якія прыйшлі на паклон да Немаўляці Ісуса. Хто

больш думаў пра зямное, бачылі ў трох каронах адзінства спадчыннікаў вікінгаў: Даніі, Швецыі і Нарвегіі. Жыгімонт III разумеў сімвалічную выяву па-свойму і марыў утварыць наймагутнейшую з еўрапейскіх імперый. Аднак Радзіма не скарылася свайму сыну. Радзіма, дзе пратэстанцкія ідэі пусцілі глыбокія карані, узбунтавалася супраць караля-каталіка. Ды і што гэта за ўладар, які ў каралеўстве бывае наездамі, а народам кіруе намеснік, родны дзядзька караля. “Намесніку і быць каралём!” – вырашылі ў Стакгольме. І герцаг сёдэрманландскі робіцца шведскім каралём Карлам IX. Гэта быў моцны ўдар па самалюбстве Жыгімонта III, ад якога ён не мог акрыяць аж да самай смерці і за які прыйшлося плаціць лёсам не толькі нашчадкаў, але і самой Рэчы Паспалітай.

А пакуль кароль быў поўны энергіі і грандыёзных планаў. У студзені 1613 г. у Маскве на трон нарэшце ўзышоў новы цар, не з Рурывічаў, а з Раманавых – Міхаіл. Хоць за тры гады да гэтай падзеі Сямібяршчына на чале з Васілём Галіцкім цалавала на клятву крыж перад пасланцамі з Рэчы Паспалітай і маліла даслаць у Маскву ўладара – сына Жыгімонта III Уладзіслава, з умовай, што той прыме праваслаўе. Чаму і не прыняць родную сястру па хрысціянстве, калі гэты крок верне Рэчы Паспалітай Смаленск і Северскія землі, а маючы такога саюзніка, як Масковія, можна ўжо і на страчаны ў Стакгольме трон замахнуцца. Адкрываліся вялікія далягляды ў палітыцы не толькі Скандынавіі, але і ўсёй Еўропы. Нават незгаворлівы Сойм у Варшаве прыслухаўся да просьб караля і выдаткаваў у ліпені 1616 г. немалую суму на авантурны паход дваццацігадовага Уладзіслава на ўсход. Галоўнакамандуючым над адзінаццацітысячным войскам гатовы быў выступіць гетман Хадкевіч – ваяр, загартаваны ў баях, і герой бітвы са шведамі пад Кірхгольмам. Войска Рэчы Паспалітай магло разлічваць таксама на дапамогу запарожскіх казакоў гетмана Сагайдачнага.

Аднак зацяжнымі войнамі Рэчы Паспалітай з Масковіяй скарысталіся паўночныя суседзі і сваякі караля Жыгімонта III. Яго родны дзядзька, сеўшы на пасад, вырашыў умацаваць уплыў Швецыі ў Прыбалтыцы і выціснуць адтуль дзве варагуючыя між сабой дзяржавы. Яшчэ пры Васілю Шуйскім Швецыя ў абмен на дапамогу баярына ва ўтрыманні ўлады ў Маскве заняла ўсю Карэлію і пазней, узрушаная перамогамі, узяла ў аблогу Ціхвін і Пскоў. З аднаго боку, гэта было на ка-

Галоўны фасад царквы Святога Духа. 1843 г.

рысць Жыгімонту III – частка расійскага войска была занята выратаваннем названых гарадоў. Але кароль не думаў, што шведскія войскі на пачатку 1617 г. высадзяцца ў Інфлянтах і пачнуць баявыя дзеянні супраць яго самога. Да таго ж Жыгімонт III не ведаў яшчэ, што 27 лютага 1617 г. Масковія і Швецыя падпішуць мірную Сталбоўскую дамову, паводле якой Расія губляла выхад да Балтыйскага мора і аддавала Швецыі гарады Арэшак, Капор’е і Івангорад. Гэтая дамова дазваляла Маскве кінуць усе сілы на Захад. Шведскі леў і расійскі двухгаловы арол маглі цяпер супольна напасці на Рэч Паспалітую.

Не было спакою і ў самой дзяржаве. Міжканфесійныя сутычкі ў Вялікім Княстве Літоўскім нібыта павінны былі ўлагодзіцца Брэсцкай уніяй, прынятай у 1596 г. Аднак нягледзячы на тое, што многія праваслаўныя іерархі прызналі ўладу папы рымскага, казакі, мяшчане ды і сам Канстанцін Астрожскі, ваявода кіеўскі, выказаліся супраць новых догматаў. Таму Жыгімонту ўсяляк прыходзілася ўмацоўваць кволяы ўніяцкія парасткі ў сваім каралеўстве.

...Ганец з Вялікага Княства Літоўскага з весткамі пра ўніяцкія справы з горада Менска быў прыязна сустрэты ў Варшаве 27 лютага 1617 г. У гэты шматвызначальны для лёсу Рэчы Паспалітай і забудовы Верхняга горада ў Менску дзень была напісана прывілейная грамата, што, змяніўшы мноства гаспадароў, перажыла неверагоднае вандраванне ў часе, пажары, войны і ўрэшце трапіла ў маю калекцыю. Я трымаю яе ў руках і, здаецца, чую поўнаветру на доўгім шляху з Варшавы ў Менск ганца,

які спяшаецца прынесці месцічам добрую навіну ад караля Рэчы Паспалітай пра дазвол пабудаваньня царквы ў самым цэнтры горада.

Давайце з асцярожнасцю, стрымліваючы дыханне, дакранемся да хрусткага ад часу пергаменту, як гэта зрабіў я, калі ўпершыню ў маіх руках апынуўся артэфакт з амаль 400-гадовай гісторыяй. Яго трымаў у сваіх руках сам кароль Жыгімонт III Ваза!

Дакумент уяўляе сабой вохрыста-шэры пергамент памерам 35x60 см, прашыты пасярэдзіне ў двух месцах бела-чырвоным шаўковым шнуром, на якім знаходзілася каралеўская пячатка (яна, на жаль, не захавалася, але яе адбітак карычневай плямай застаўся на сярэднім адвароце пергаменту). Такія пячаткі ў заходняй сфрагістыцы называліся *sigilla* ці *sigilla pendentia*. Грамата складзена два разы па гарызанталі і два – па вертыкалі. З вонкавага боку мастацкім шрыфтам напісана: “Прывілей Караля Жыгімонта III на пляц у Менску да царквы Св. Духа”, з адваротнага боку – ледзь чытэльны тэкст:

“А 1617 Прывілей Яго Мости Жыгімонта Третьяго под датой Року 1617 Наданы на побудованне Монастыра пры Церкви Святого Духа, так же школы и крамов на плацу Менским, за... Космодемьянской од Магистрату и цэлага мяста налити каторы...”

На развароце зноў ледзь чытаецца надпіс ужо XIX стагодзя: “Документы Минскаго собора”. Мова граматы-прывілея – старабеларуская. Тэкст напісаны парудзелым атрамантам. Ілюмінацыя: верхні надпіс “Жыгімонт” арнаментаваны расліннымі матывамі. Цікава, што ў арнаменце пачатковай літары Ж выкарыстана выява валожкі! Слова, магчыма, было прапісана зверху золатам. У канцы граматы – уласнаручны подпіс караля Жыгімонта III, а таксама Яна Сакалінскага, пісара Вялікага Княства Літоўскага.

Спачатку я не ведаў, які змест хаваўся ў цяжкачытэльных, закручаных у скорапсе літарах тэксце. Думалася, што гэта нейкі невядомы для беларускай гісторыі дакумент, таемны загад ці яшчэ нешта цікавае. Успамінаўся знакамiты твор Уладзіміра Караткевіча пра замак Альшанскі. Можа, і тут пра скарбы напісана?.. Добра чыталася ўверсе толькі “ЖЫКЪГИМОНТЪ” і подпіс караля на латыні. З цягам часу пры дапамозе спецыялістаў з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ўдалося прачытаць увесь тэкст. Фактычна гэта быў адказ на ліст-прашэнне ўніяцкага настояцеля менскіх базыльянскіх манастыроў Ануфрыя Пакосты на пляц для будаўніцтва Свята-Духава манастыра ў Менску. Прашэнне да караля было падпісана менскім пісарам Іванам Якімовічам, менскім бурмістрам і мяшчанамі. Пасля расшыфроўкі аказалася, што тэксты граматы-прывілея з

маёй калекцыі і граматы з так званых Менскіх актаў [2] ідэнтычныя. Няўжо гісторыкі 1930-х гг. бачылі гэты дакумент? Напэўна, не, бо і яны таксама спасылаюцца на Архіў заходніх мітрапалітаў.

Першае, што можна зразумець па гэтай грамаце, – як дзейнічала каралеўская канцылярыя ў ВКЛ і Польшчы. Яе асноўнай задачай было дакументаванне адміністрацыйна-судовых рашэнняў караля, Рады і Сойма. Практыка справаводства Польскай Кароны (Regni) стала ўзорам для канцылярыі ВКЛ з канца XIV ст., асабліва пасля Люблінскай уніі, калі дзве дзяржавы аб'ядналіся. Пры гэтым адбылося і сумяшчэнне ў адной асобе двух тытулаў – караля і вялікага князя, аднак у дзяржаве па-ранейшаму працавалі дзве канцылярыі – Каронная і Літоўская (Regni Poloniae і Magni Dusatus Lithuaniae), таму і з'явіўся комплекс кніг, вядомых як Каронная метрыка і Літоўская метрыка. У іх занатоўвалі афіцыйныя копіі важных дакументаў, выдадзеных галоўнай канцылярыяй і падканцылярыяй. Дакумент падаваўся на той мове, на якой быў напісаны. У XV – XVI стст. галоўнай мовай Кароннай канцылярыі была лацінская, але ж на землях ВКЛ у XV – XVI стст. мова справаводства – так званая “старосветская руская”, якую выкарыстоўвалі і службовыя асобы, і шляхта. Многія беларускія і замежныя даследчыкі лічаць, што гэтая мова істотна адрознівалася ад рускай маскоўскай і характарызуець яе як “старабеларускую” ці “сярэднявечную беларускую”. Старабеларуская мова існавала ў справаводстве на землях ВКЛ да другой паловы XVII ст. Менавіта на гэтай мове напісана і мая грамата-прывілей Жыгімонта III.

На падставе імёнаў, што сустракаюцца ў тэксе, акрамя караля Жыгімонта III Вазы, можна вызначыць знакамітых гістарычных асоб, якія маюць дачыненне да граматы:

Ян Сакалінскі – прадстаўнік княжацкага роду Друцкіх-Сакалінскіх, якія карысталіся гербам “Друцк”. Сын Андрыяша, дваранін і сакратар вялікага князя ВКЛ (1608), рэферэнтарый ВКЛ (1630). Вызначыўся ў час вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй (1608 – 1618), у паходзе ў Расію 1611 – 1613 гг. У 1613 г. атрымаў у валоданне староствы Даўгоўскае і Пералайскае, пазней Мсціслаўскае, Радамскае і Старадубскае. У канцы жыцця набыў у стрыечнага пляменніка Стафана Караля маёнтак Камень-Астроўна, які потым быў прададзены яго дачкой Элеанорай.

Перабудаваная царква Святога Духа (сабор Святых Пятра і Паўла) у 1912 г.

У 1631 г. Элеанора разам з мужам прадалі Льву Сапегу Сянно і Бешанковічы.

Імя **Ануфрыя Пакосты** знайшлося ў кнізе “Гісторыя Рускай царквы” (т. 5, раздзел 1) мітрапаліта Макарыя [6]. Ануфрый Пакоста ў 1615 – 1617 гг. быў настояцелем уніяцкіх Узнясенскага і Казьма-Дзям’янскага манастыроў у Менску. І, паводле мітрапаліта Макарыя, знайшоў “нязручным” знаходжанне ўніяцкага манастыра пры малой Казьма-Дзям’янскай царкве, выпрасіў у караля пляц “пустый” другой прыходскай царквы Святога Духа і перавёў туды манастыр і школу. Мітрапаліт Макарыя узгадвае пра некалькі грамат караля Жыгімонта III настаяцелю Ануфрыю. Гаворка ідзе прыкладна пра пяць дакументаў: спачатку на пляц, потым на загарадныя грунты з сенажаццю, што належалі праваслаўнаму брацтву Казьмы і Дзям’яна, і на гарадскі шпіталь і двор таго ж брацтва*, а таксама на некалькі будынкаў прыходскіх Казьма-Дзям’янскай і Свята-Духаўскай цэркваў. У маёй грамаце гаворка ідзе пра грунты, пляц, крамы, школы, таму можна зрабіць выснову, што менавіта была першапачатковай, а прывілеі на асобныя пункты, якія ўзгадваліся ў дакуменце, маглі пацвярджацца канфірмацыйнымі грама-

* Да 1616 г. брацтва перастала дзейнічаць з-за непаразумення фундатараў, у той час як сам кароль выдаў 11 верасня 1592 г. граматы-прывілей на ўтварэнне праваслаўнага саборнага брацтва: дома, шпіталя і школы пры ім; потым былі яшчэ дзве граматы – на будаўніцтва на гарадскім рынку (Верхні горад) манастырскіх крам, што вызваліліся ад падаткаў у гарадскую казну.

тамі, што выдаваліся пазней. Магчыма, пра іх згадвае і мітрапаліт Макарый.

Комплекс базыльянскага манастыра, пабудаваны з дазволу караля на Высокім рынку (сучасная плошча Свабоды), быў сапраўднай рэнесанснай жамчужынай архітэктуры Менска тых часоў. Царква Святога Духа здзіўляла сучаснікаў сваёй прыгажосцю. Дыпламат П. Талстой пісаў у 1697 г.: “В том монастыре церковь каменная великая, в которой своды изрядные, каких сводов мало в Польше обретается в каменном строении”.

У 1617 г. граматай-прывілеем кароль Жыгімонт III дазваляе будаўніцтва царквы і комплексу манастыроў у Менску, куды ўваходзілі крамы і школы. Цікава, што ў тым жа годзе на Беларусі быў заснаваны ордэн Святога Базыля – базыльян. Будаўніцтва комплексу ішло з цяжкасцямі і расцягнулася на паўстагоддзе, бо патрабавала вялікіх выдаткаў. Дзякуючы ахвяраванню полацкага мешчаніна Івана Блажковіча-Латыша ў 1634 г. будоўля пайшла хутчэй і скончылася ў сярэдзіне XVII ст. Гэты факт пацвярджаецца і тым, што ў час крывавай вайны 1654 – 1667 гг. комплекс базыльянскіх манастыроў выкарыстоўваўся ў абарончых мэтах. У XVII ст. ён быў архітэктурнай дамінантай Менска, бо знаходзіўся на самым высокім месцы горада і на той час з’яўляўся адным з найбуйнейшых мураваных будынкаў. У комплекс уваходзілі царква і два будынкі – мужчынскі і жаночы манастыры, згрупаваныя вакол замкнёнага з трох бакоў амаль квадратнага ў плане двара.

Галоўная манастырская царква Святога Духа – аднанефавы бязвежавы храм з пяціграннай алтарнай апсідай, перакрыты крыжовымі скляпеннямі на падпружных арках, што абапіраліся на масіўныя ўнутраныя контрфорсы. У архітэктуры царквы знітаваны элементы готыкі і рэнесансу. “Злучэнне гатычных і рэнесансных рыс з’яўляецца адной з характэрных асаблівасцей дойлідства Беларусі ў другой палове XVI – першай палове XVII ст.” [10]. У аздабленні галоўнага фасаду быў выкарыстаны сінтэз архітэктуры і манументальна-дэкаратыўнага жывапісу, што ў Беларусі сустракаўся толькі ў гэтым помніку: прамежкі паміж пілястрамі франтона і плоскія арачныя нішы былі запоўнены фрэскамі з выявамі святых, нібы вялікі вонкавы іканастас.

Пры манастыры ў XVII – XVIII стст. існавала школа, дзе выкладаліся грэчаская, лацінская, стараславянская і польская мовы – “школ к большому размножению хвалы Божой”. Такія брацкія школы сталі асновай адукацыі ў Беларусі і былі распаўсюджаны таксама і ва Украіне. Кароль Жыгімонт III дзеля лепшага функцыянавання школы вызваліў манастыр ад падаткаў: “вольные от всяких тяжелых меских и платов”. Акрамя гэтага, у мурах манастыра дзейнічала манастырская друкарня.

У будынках мужчынскага манастыра захоўвалася багатая бібліятэка, куды ўваходзілі многія каштоўныя дакументы, рэдкія рукапісы (таксама і мая грамата), кнігі і старадрукі. Сярод рукапісных кніг варта адзначыць вядомы беларуска-літоўскі Нікіфараўскі летапіс, які цяпер можна знайсці ў рукапісным аддзеле бібліятэкі Акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, і Евангелле, уласнаручна перапісанае ў 1582 г. князем Юрыем Алелькавічам. У царкве Святога Духа захоўвалася беларуская святыня – Мінская ікона Божай Маці, куды яна была перанесена па распаджэнні ўніяцкага мітрапаліта Іосіфа Руцкага 18 кастрычніка 1616 г., у дзень памяці святога апостала і евангеліста Лукі (лічыцца, што менавіта ён напісаў ікону). Мітрапаліт Іосіф Руцкі адказваў мінскаму бурмістру Лукашу Багушэвічу, які хадайнічаў пра вяртанне гэтай іконы праваслаўным: “Церковь будовати позволили... образу еднан Пречистой Девы Марыи преносит не повелеваем, вечными часы оного пры церкви Святога Духа заставивши...” Базыльяне вельмі шанавалі святыню, пра што захаваліся цікавыя сведчанні. У 1733 г. уніяцкі архімандрыт Аўгустын Любянецкі ахвяраваў для ўрачыстага ўшаноўвання іконы 1000 талераў. На гэтыя грошы пры Свята-Духаўскім храме дзейнічала капэла, якая спявала гімны ў час набажэнстваў. Акрамя гэтага, кожны дзень раніцай і ўвечары ў царкве гучалі пад арган гімны “Salve Reginas” (“Слаўся, Царыца”) і “O Gloriosa Domina” (“О, Бласлаўленая Панна”) у гонар Дзевы Марыі і яе іконы.

Да сёння захаваўся адзіны будынак жаночага манастыра на вуліцы Энгельса, 1, на пабудову якога ўніяцкі мітрапаліт Антоній Сялява ахвяраваў 20 000 злотых. Ён, дарэчы, быў пахаваны ў крыпце Свята-Духаўскай царквы па завяшчанні ад 1651 г. Першай ігуменнай жаночага манастыра з 1650 да 1676 г. была Кацярына Сапега, яна фундавала на яго 9000 злотых, а таксама 10 000 на ўтрыманне пры манастыры сіротаў. У 1652 г. кароль Ян Казімір выдаў прывілей аб зацвярджэнні (канфірмацыі) “у Менску на рынку, на супраць Духаўскай царквы праз вуліцу жаночага манастыра базыльянак і фундушавых запісаў на гэты манастыр з вызваленнем манастырскіх пляцаў ад усялякіх стацый і цяжараў войтаўскіх і месцкіх і з выданнем права карыстацца вольнасцямі манастыра Узнясенскага і кляштараў рымскай рэлігіі, на перавод з Вільні манахінь і панны Катажыны Сапежанкі, на той час ігуменні Віленскай”.

У канцы XVIII ст. жыццё ўніяцкіх манастыроў па ўсёй Беларусі рэзка мяняецца. Па другім падзеле Рэчы Паспалітай Менск адышоў да Расіі, у выніку чаго адным з першых пацярпеў менавіта Свята-Духаўскі манастыр, зачынены ў 1795 г.

Будынак жаночага манастыра быў аддадзены праваслаўнаму Пятра-Паўлаўскаму мужчынскаму манастыру, а ў іншых пабудовах манастырскага комплексу размясцілася рэзідэнцыя праваслаўнага архіепіскапа. З-за малой колькасці праваслаўных манахаў – усяго трох – мужчынскі Пятра-Паўлаўскі манастыр у 1799 г. пераводзяць у Пінск, туды ж быў вывезены архіў уніяцкага Свята-Духаўскага манастыра, дзе захоўвалася і грамата з маёй калекцыі.

З гэтага часу будынку Свята-Духаўскага манастыра не ведалі ранейшага спакою: тут знаходзіліся то Менская дваранская гімназія, то гарадскі прыватны тэатр, то іншыя гарадскія ўстановы. Карпусы ніхто не рамантаваў, не было сродкаў, і ўсё знаходзілася ў аварыйным стане, аж пакуль 30 мая 1835 г. не здарыўся пажар, што ахапіў усю цэнтральную частку горада. Пасля гэтых трагічных падзей комплекс базыльянскіх манастыроў страціў першапачатковы адметны выгляд, за ключэннем будынкаў былога жаночага манастыра, які і сёння нагадвае пра былую веліч нашай архітэктуры. Свята-Духаўская царква ў 1840-я гг. была перабудавана ў “рускім стылі” і так змяніла сваё аблічча, “што нават такі выдатны даследчык нацыянальнага мастацтва, як М. Шчакаціхін, не змог распазнаць першавыснову храма і лічыў яго самым нязграбным архітэктурным збудаваннем Мінска” [10]. У канцы XIX ст. храм зноў перабудавалі, толькі ўзмацніўшы яго эклектычнасць і нязграбнасць. Нарэшце ў 1936 г. людское глупства ўзяло верх над шматпакутным помнікам – ён быў узарваны.

Прыгадваецца 2007-ы год і мая двухгадзінная гутарка з Мітрапалітам Мінскім і Слуцкім Філарэтам у яго пакоях на другім паверсе Епархіяльнага ўпраўлення на Ракаўскай вуліцы. Так доўга размаўляць з першым іерархам Беларускай праваслаўнай царквы не кожнаму выпадае, тым больш што было гэта ўжо пад вечар і каля дзвярэй яго пакоя сабраўся вялікі натоўп наведвальнікаў. Спачатку мы абмяркоўвалі рэстаўрацыю абраза Полацкай Божай Маці XVI ст., які я цудам прывёз у Беларусь. Паступова наша гутарка стала тычыцца страчанага спадчыны Беларусі ўвогуле. Аказалася, што я закрануў вельмі балючую тэму і для ўладыкі. Шырокай далонню прыгладжваючы доўтую сіваю бараду, ён уважліва слухаў і пранізлівым позіркам цёмных вачэй, здавалася, даваў мне загад на пошук самога Крыжа святой Ефрасінні. Я нагадаў уладыку пра грамату Жыгімонта III. Яго так зацікавіла гісторыя Верхняга горада, што мы, нібы дзеці, пачалі раскладваць на вялікім рабочым сталё стос памятных каляндарыкаў, пазначаючы план старога Мінска і абмяркоўваючы лёс кожнага з будынкаў.

– Як жа так, у старым горадзе ёсць ужо Свята-Духаў сабор, а тут побач стаяў яшчэ старэйшы з такой жа назвай? – здзівіўся мітрапаліт.

– Заўважце, уладыка, – адказваў я, – што і сучасны Свята-Духаў сабор знаходзіцца ў былым бернардынскім кляштары.

Раптам дзверы адчыніліся і ў кабінет бязгучна ўвайшоў непарушны, як сцены самога Іерусаліма, і важны сакратар уладыкі протаіерэй Мікалай, каб нагадаць, што ў калідоры “народ ропшэц”. Аднак мітрапаліт Філарэт даў знак, што паўсядзённыя справы пачакаюць – тут ідзе гаворка пра вечнасць...

У той час мы і падумаць не маглі, што ў 2011 г. будзе адноўлена Свята-Духава царква, дзе размесціцца канцэртная зала. Праўда, без сакральных фрэсак на фасадзе, але чаму б апосталам у нішах адбудаванага рэнесанснага фасаду і не паслухаць “Чароўную флейту” Моцарта ці вячэрні перазвон у храмах Верхняга горада? І адзін з самых прыгожых храмаў пабудаваны па прывілеі ад 27 лютага 1617 г. караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III...

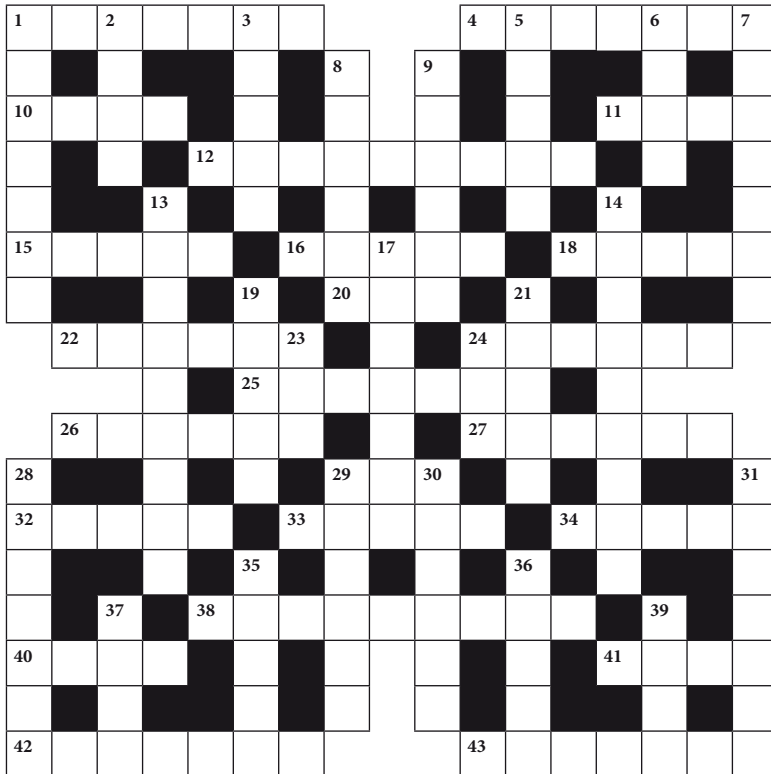
Спіс літаратуры

1. **Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссией** // Акты Городненского градского суда. – Т. 7. – Вильна, 1874.
2. **Беларускі архіў. Менскія акты.** Вып. 1 (XV – XVIII стст.) / склад. З. Даўгяла. – Мінск : Інстытут беларускай культуры, 1930. – С. 107.
3. **Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XVI – XIX стст. у фондзе “Канцылярыя мітрапалітаў грэкаўніяцкіх царкваў у Расеі”** : даведнік / уклад. С. Паўловіч, Т. Мальцава. – Мінск – Полацк : Сафія, 1999.
4. **Ісаевіч, Я. Д.** Братства та іхні школы / Я. Д. Ісаевіч // Шкільніцтва уніяціў. – Київ, 1966.
5. **Ластоўскі, В.** Кароткая энцыклапедыя старасьвеччыны / В. Ластоўскі. – Мінск, 2003.
6. **Макарий (Булгаков), Митрополит Московский и Коломенский.** История Русской Церкви / Митрополит Макарий (Булгаков). – М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994 – 1996. – Т. 5. – От. 1, гл. II.
7. **Одынец, Р.** Позвала Матер Божия “Минская” / Р. Одынец // Вечерний Минск. – 2001. – 7 авг.
8. **Падокшын, С. А.** Унія. Дзяржаўнасць. Культура : Філасофска-гістарычны аналіз / С. А. Падокшын. – Мінск : Беларус. навука, 2000.
9. **Письмо Польского короля Сигизмунда III епископу Владимирскому и Брестскому епископу Ипатию Поцею, одобряющее его действия в пользу унии (1595 г. 18 февраля)** // Уния в документах / состав. : В. А. Теплова, З. И. Зуева. – Минск, 1997. – С. 90 – 93.
10. **Помнікі старажытнабеларускай культуры** : новыя адкрыцці. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984.
11. **Пятчыц, А.** Пашырэнне праваслаўя ў Беларусі ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. / А. Пятчыц // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2000. – Т. 7, сш. 2 (13). – С. 327 – 350.
12. **Рыбаков, А. Е.** Делопроизводство в Великом княжестве Литовском в XVI в. / А. Е. Рыбаков // Делопроизводитель. – 2001. – № 1.

Ігар СУРМАЧЭЎСКІ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. Навучальнае паўгоддзе. 4. Князь, забіты Алегам у Кіеве (882). 10. Горад, пад якім 500 гадоў таму адбылася вялікая бітва, выйграная войскамі Канстанціна Астрожскага. 11. Эпізод у оперы. 12. Імя апавядальніка ў вершы “Кепска будзе!” Францішка Багушэвіча. 15. Возера, якое, паводле легенды, атрымала імя дзякуючы дзяўчыне Найрыце. 16. Злы, каварны чалавек (перан.). 18. “Вольная рэчка на вольнай зямлі” ў вершы Аляксея Пысіна. 20. Жанна д’... – нацыянальная гераіня Францыі. 22. Верш Рыгора Барадуліна, які даў назоў паэтычнаму зборніку 1963 г. 24. Скажонае, падманлівае ўяўленне. 25. “Панскі” горад, які балюе ў вершы “А ў Вісле плавае тапелец...” Янкі Купалы. 26. Паэма Янкі Купа-

лы, пабудаваная на канфлікце між гусларом і князем. 27. Зношаны бот, чаравік. 29. Рака пад Брэстам. 32. Друкар з Вільні, які выдаў “Вянок” Максіма Багдановіча. 33. Суразмоўца Свінні ў байцы Міхася Скрыпкі. 34. Сінонім келіха. 38. Аўтар “Тараса на Парнасе” Канстанцін ... 40. Народны пісьменнік Беларусі ... Мележ. 41. Натхняльніца паэтаў. 42. Міхал Клеафас ... (1765 – 1833) – палітычны дзеяч і музыкант, жыў на тэрыторыі Беларусі (Залессе Смаргонскага раёна). 43. Прозвішча аднаго з найвядомейшых расійскіх скрыпачоў XX ст.

Па вертыкалі: 1. Урочышча пад вёскай Мікалаеўшчына, дзе пэўны час жыла сям’я Якуба Коласа. 2. Герой апавядання “Завошта?” (1945) Янкі Маўра. 3. Гераіня быкаўскага апавядання “Незагойная рана” (1957). 5. “Блізнюк” Грышкі ў песеньцы пра дуду. 6. “Усходняя” паэма лорда Д. Байрана. 7. Чалавек, які займаецца смолакурэннем; прозвішча беларускага яўрэйскага паэта (1909 – 1939). 8. Замак у Паўночнай Італіі, дзе ў 1077 г. імператар вымольваў дараванне ў папы рымскага. 9. ... Шыковіч – прадстаўнік маладога пакалення ў рамане “Сэрца на далоні” Івана Шамякіна. 13. Каханая Майстра ў рамане Міхаіла Булгакава. 14. Камень, які ўстаўіў у пярсцёнак Ціхон, герой рамана “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”. 17. Далёкі продак. 19. Веласіпед інчай. 21. І грашовая ўзнагарода, і пласціна з электраправоднымі палоскамі. 23. Прозвішча братаў Генрых і Томаса – нямецкіх раманістаў XX ст. 24. Выдатны сербскі пісьменнік ... Андрыч (1892 – 1975). 28. Радзіма Тараса Шаўчэнкі і Івана Франка. 29. У Аркадзя Куляшова яна – аб чатырох заложніках, у Васіля Быкава – альпійская. 30. Паэтка і драматург ... Каржанеўская; выдала кніжкі вершаў для дзяцей “На што падобна аблачынка”, “Сінічка на балконе”. 31. Старажытнагрэчаскі пісьменнік і гісторык, вядомы сваімі жыццяпісамі. 35. Назва сталіцы БССР да 1939 г. 36. Лірычны верш Аркадзя Куляшова (“Пайшла ты, любая, пад гоман жоўтых сосен...”). 37. Верш Ніла Гілевіча, які пачынаецца так: «Я ўзыходжу на двор, / Я кажу ёй: “Са святам!”». 39. Жывёліна, апетая Міколам Гусоўскім у пачатку XVI ст.

Адказы

Паводле: 1. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Купалы” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 2. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 3. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 4. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 5. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 6. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 7. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 8. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 9. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 10. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 11. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 12. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 13. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 14. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 15. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 16. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 17. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 18. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 19. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 20. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 21. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 22. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 23. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 24. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 25. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 26. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 27. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 28. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 29. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 30. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 31. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 32. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 33. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 34. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 35. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 36. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 37. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 38. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 39. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 40. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 41. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 42. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407. 43. “Беларуская энцыклапедыя: тэма “Куляшова” / рэдкалегія: І. А. Лукашэвіч; галоўны рэдактар: І. А. Лукашэвіч. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – С. 407.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.10.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 2035 экз. Зак. 2844.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку»». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.